

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

***Національної академії
внутрішніх справ***

3(112)'2019

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53, ICV 2018 = 63.79);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 12, i10-індекс – 17);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2019**

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**3
(112)
2019**

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну
реєстрацію серії KB № 23858-13698 ПР від 3 квітня 2019 року • Включений до
переліку наукових фахових видань України за категорією «В» (наказ МОН України
від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано вченою радою Національної академії
внутрішніх справ від 27 серпня 2019 року (протокол № 18)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., доктор юридичних наук,
професор (головний редактор);
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гультай М. М., доктор юридичних наук;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент;
Кваша О. О., доктор юридичних наук, професор;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук,
доцент;
Кузнецов В. В., доктор юридичних наук, професор;

Лошицький М. В., доктор юридичних наук,
професор;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук;
Погорецький М. А., доктор юридичних наук,
професор;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук;
Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор;
Шакур В. І., доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

*Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.
Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та
службову інформацію, несуть особисто автори*

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. /
Н354 [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ,
2019. – № 3 (112). – 124 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

scientbul.naiau.kiev.ua

Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs

SCIENTIFIC HERALD

*of National Academy
of Internal Affairs*

3(112)'2019

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53, ICV 2018 = 63.79);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 12, i10-індекс – 17);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2019**

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs

3
(112)
2019

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 23858-13698 ПР dated April 3th, 2019 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 18, dated August 27th, 2019)

Editorial board:

Cherniavskiy S., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;
Halunko V., Doctor of Law, Professor;
Hultai M., Doctor of Law;
Drozd O., Doctor of Law, Associate Professor;
Kvasha O., Doctor of Law, Professor;
Kryshevych O., Ph.D in Law, Associate Professor;
Kuznetsov V., Doctor of Law, Professor;

Loshytskyi M., Doctor of Law, Professor;
Pavlenko S., Ph.D in Law;
Pohoretskyi M., Doctor of Law, Professor;
Savchenko A., Doctor of Law, Professor;
Sevruk V., Ph.D in Law;
Chubenko A., Doctor of Law, Professor;
Shakun V., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2019. – No. 3 (112). – 124 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
 1, Solomianska square
 Phone: (097) 851-72-96
 E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

ЧЕРНІЙ В. В., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.

Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті
реформування системи досудового розслідування в Україні.....7

CHERNIEI V., CHERNIAVSKYI S.

Initiation of the Institute of Criminal Offenses in the Context of Reforming
the Preliminary Investigation System in Ukraine

ПАШКОВСЬКА М. В., ФЕДОРОВСЬКА Н. В.

Оцінка корупційних ризиків у діяльності МВС України:
поняття, причини та наслідки.....15

PASHKOVSKA M., FEDOROVSKA N.

Assessment of Corruption Risks in the Activities of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine: Concept, Causes and Consequences

МИРОНЮК Т. В., ЗАПОРОЖЕЦЬ А. К.

Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні21

MYRONIUK T., ZAPOROZHETS A.

Improvement of Measures against Bullying in Ukraine

НОСАЧ А. В.

Система заходів попередження та протидії злочинам,
що посягають на територіальну цілісність
і конституційний лад, національну безпеку29

NOSACH A.

System of Measures for Preventing and Combating Crimes Encroaching
on the Territorial Integrity and Constitutional System, National Security

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

МАЗУР Т. В.

Розвиток понятійно-термінологічного апарату
правової охорони культурної спадщини в Україні36

MAZUR T.

Development of Conceptual and Terminological Apparatus
of Legal Cultural Heritage Protection in Ukraine

НЕГАНОВ В. В.

Діяльність органів контролю Української держави й УСРР
під час ревізій у справах цукрової монополії та перевірок цільового
використання коштів, виділених на організацію влади
в умовах воєнної кампанії 1918–1919 років45

NEHANOV V.

The Activity of Ukrainian State Control Bodies and Ukrainian SSR
during the Audits of the Sugar Monopoly and Inspections
on the Targeted use of Funds Allocated to the Organization of Power
in Military Conditions of 1918–1919

МАХАРИНЕЦЬ М. Є.

Регулювання земельних відносин на Волині
періоду німецької окупації52

MAKHARYNETS M.

Land Regulation in Volyn during the Nazi Occupation

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ЩИРСЬКА В. С.

Кримінальна відповідальність за декларування
недостовірної інформації59

SHCHYRSKA V.

Criminal Responsibility for False Information Declaration

ІЩЕНКО Т. В.

Особа злочинця як елемент криміналістичної
характеристики домашнього насильства65

ISHCHENKO T.

Personality of Criminal as an Element of Forensic Characterization
of Domestic Violence

ЗЕЛЬКІНА Т. Є.

Проблеми забезпечення захисту майнових прав осіб
у сфері виявлення, розшуку й управління активами,
одержаними від корупційних та інших злочинів72

ZELKINA T.

Problems of Ensuring the Protection of Property Rights of Individuals
in the Field of Detection, Search and Asset Management Obtained
from Corruption and other Crimes

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ГРІБОВ М. Л., КОЗАЧЕНКО О. І.

Міжнародний досвід правового регулювання
негласного співробітництва83

HRIBOV M., KOZACHENKO O.

International Experience of Tacit Cooperation's Legal Regulation

КЛИМЧУК М. П., МАРКО С. І.

Використання практики Європейського суду з прав людини
щодо забезпечення права на охорону здоров'я
в кримінальному процесі України98

KLYMCHUK M., MARKO S.

Use of the Practice of the European Court of Human Rights
to Ensure the Health Rights in the Criminal Procedure of Ukraine

KUZMENKO I.

Administrative and Legal Aspects of International
Cooperation in the Professional Training of Police Managers110

КУЗЬМЕНКО І. Г.

Адміністративно-правові аспекти міжнародного співробітництва
у сфері професійної підготовки управлінських кадрів поліції

РЕЦЕНЗІЯ

ЛУЦЬКИЙ Р. П.

Юридико-лінгвістична теорія як нова парадигма пізнання права 117

*Рец. на кн.: Мінченко О. В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи
юридико-лінгвістичних знань : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.*

LUTSKYI R.

Legal-Linguistic Theory as a New Paradigm of Knowledge of Law

*Review of the book: Minchenko O. General theoretical and methodological principles systems
of legal and linguistic knowledge : monograph. Kyiv : Nats. akad. prokuratury Ukrainy, 2019. 382 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 119

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.23:343.13

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.7>

Черней В. В. – доктор юридичних наук, професор, ректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0247-263X>;

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні

На підставі аналізу розвитку законодавства, правозастосовної практики, доктринальних підходів та іноземного досвіду висвітлено бачення перспектив запровадження в Україні спрощеного порядку досудового розслідування. **Метою** статті є з'ясування історичних передумов й аналіз іноземного досвіду спрощеного порядку кримінального провадження. Зазначено, що спрощене кримінальне провадження застосовували ще з часів Римської держави, де правопорушення поділяли на злочини, делікти й проступки. Згодом, під впливом римського права, зазначений інститут було закріплено в правових системах більшості країн, зокрема романо-германської правової сім'ї. У Радянському Союзі диференціація кримінально-процесуальної форми зводилася до протокольного провадження за окремими нетяжкими злочинами. Спрощене провадження в різних правових інтерпретаціях нині успішно застосовують у кримінальному процесі Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Чеської Республіки та інших країн. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII) у вітчизняному правовому полі запроваджено інститут кримінальних проступків, чітко розмежовано категорії кримінальних правопорушень, узгоджено строки дізнання та судового розгляду кримінальних проступків, визначено статус суб'єктів, уповноважених проводити досудове розслідування у формі дізнання, уточнено перелік процесуальних засобів збирання доказів, визначено порядок застосування фактора судимості до правопорушників тощо. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що в ній виокремлено проблемні питання запровадження в Україні інституту кримінальних проступків, запропоновано конкретні кроки щодо їх вирішення. Водночас деякі правові положення Закону (ще на рівні законопроекту) були предметом активних дискусій, що стосувалися визначення базового поняття кримінального проступку й процесуальної регламентації порядку досудового розслідування у формі дізнання, а також суто практичних питань, зокрема розроблення алгоритмів дій органів слідства у зв'язку з переданням уже розпочатих кримінальних проваджень дізнавачам, а також прокурорів і суддів під час підготовки, передання та прийняття до провадження обвинувальних актів. Недоліком Закону опоненти вважають і те, що для спрощеного порядку розслідування тепер достатньо буде визнання власної вини особою, якій навіть не надали кваліфікованої правової допомоги. **Висновки.** Важливим кроком до набуття Законом чинності є підготовка та прийняття «точкових» змін до майже сотні інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, причому не лише процесуального характеру. Тому розв'язання проблем запровадження в Україні спрощеного порядку досудового розслідування потребує поглибленого наукового аналізу шляхом об'єднання зусиль науковців, практичних працівників і представників органів державної влади.

Ключові слова: кримінальний проступок; дізнання; досудове розслідування; правоохоронні органи; Національна поліція; система підготовки поліцейських.

Вступ

Представники наукових шкіл із кримінального (матеріального та процесуального) права і юристи-практики дедалі активніше обговорюють перспективи набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» ("Zakon Ukrainy", 2018) (далі – Закон), яким уже невдовзі у вітчизняному правовому полі буде запроваджено інститут кримінальних проступків.

На цей нормативно-правовий акт чекали щонайменше з 2012 року (після прийняття нового КПК України), а точніше – ще з 2008 року (після схвалення Концепції реформування кримінальної юстиції України), коли так званий спрощений порядок провадження було визнано одним з ефективних засобів розв'язання проблеми диференціації кримінального процесуального навантаження на органи досудового розслідування. Водночас новий КПК України, який скасував «дослідчу перевірку» за заявами та повідомленнями про вчинення злочину, автоматично переклав на слідчого розгляд і

досудове розслідування майже за всіма такими зверненнями.

На практиці це об'єктивно спричинило перевантаження слідчих, насамперед Національної поліції, у підслідності яких знаходиться близько 95 % усіх кримінальних проваджень (навантаження на одного слідчого часто перевищує 200–300 справ), що призводить до необґрунтованого затягування та позначається на якості розслідування вбивств, розбоїв, зґвалтувань та інших тяжких й особливо тяжких злочинів. У зв'язку з браком у слідчих практичних навичок організації та безпосереднього проведення одночасно гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, органи досудового розслідування не спроможні виконувати у повному обсязі покладені на них обов'язки. Тому їхня робота зводиться переважно до внесення інформації про кримінальні правопорушення до ЄРДР і здійснення заходів гласного характеру. Отже, не завжди відбувається належне оперативне реагування на вчинені кримінальні правопорушення та цілком не забезпечується реалізація завдань кримінального провадження (Cherniei, 2016, p. 5).

Останніми роками науковці активно досліджували перспективи запровадження інституту кримінальних проступків в Україні (Azarov, 2018; Danylevskyi, 2019; Baida, & Novikov, 2019; Yakovenko, 2018).

Зазначене спонукало законодавця до активізації запровадження порядку досудового розслідування у формі дізнання шляхом переведення злочинів невеликої тяжкості до розряду кримінальних проступків зі спрощеною схемою розслідування, що мало б поступово усунути диспропорції в навантаженні на слідчі й інші підрозділи.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є аналіз історичних витоків й іноземного досвіду спрощеного порядку кримінального провадження, а також виокремлення питань запровадження інституту кримінальних проступків в Україні, які потребують нагального вирішення.

Виклад основного матеріалу

Спрощений порядок провадження має давні історичні витоки. Його застосовували ще в Римській державі, оскільки римські юристи мали диференційований підхід до вирішення питань як матеріального, так і процесуального права (Popovchenko, & Savitskyi, 1997, p. 4). Відповідно до Законів XII таблиць, усі правопорушення поділяли на злочини, делікти й проступки (Bartoshek, 1981, p. 31).

Римське право безпосередньо позначилося на формуванні правових інститутів у європейських країнах. Чимало спільних рис простежується в ранньому кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві Франції, у якому збережено диференційований підхід – розподіл правопорушень на злочини, делікти і проступки, а в галузі кримінального процесу виокремлено спеціальне коло суб'єктів, які є посадовими особами для здійснення розслідування правопорушень (мери, мирові судді, офіцери жандармерії, сільські та лісові стражники) (Chernilskyi et al., 1984, p. 299).

У Східній Європі норми римського права запроваджено через Візантійську державу, правова система якої також відіграла важливу роль у становленні моделей кримінального провадження на теренах України в різні історичні періоди. Законодавство кінця XIX – початку XX ст. передбачало: «зберегти для всіх кримінальних справ порядок судовий» і, водночас, уживати різних заходів для пришвидшеного провадження – заочний розгляд, безпосередній виклик до суду, негайне приведення обвинуваченого до суду, судовий наказ (Foynitskiy, 1910, p. 475).

Наприклад, австрійський кримінальний кодекс 1852 року закріплював новий поділ кримінально караних діянь, серед яких виокремлював тяжкі злочини, нетяжкі (звичайні) злочини та проступки (Shupiana, 2019, p. 212).

У східноєвропейських державах, зокрема Болгарії, Польщі, Угорщині, диференційовані форми кримінального судочинства зберігаються в тому чи певному варіанті (Lubenskiy, 1977, p. 77-78).

У СРСР диференціація кримінально-процесуальних форм зводилася до процесуального спрощення, а подеколи – нігілістичного ставлення до процесуальних форм. Прикладом є спеціальний циркуляр Народного комісаріату юстиції РРФСР від 5 червня 1929 року № 93 «Про спрощення кримінального процесу», який скасував обов'язковість винесення постанови про порушення кримінальної справи, а натомість слід було оформляти дозвіл у вигляді резолюції прокурора, слідчого чи працівника міліції за скаргами, заявами, що надійшли ("Spetsialnyi tsyrkuliar", 1929). Зазначене було обґрунтовано необхідністю оперативного розслідування та посиленням протидії злочинності.

Схожі тенденції відображено в проектах перших кримінально-процесуальних кодексів радянської доби. Ситуація почала змінюватися лише з квітня 1934 року, що простежується у вказівках Пленуму Верховного Суду від 7 червня 1934 року «Про необхідність якнайсуворішого

додержання судами кримінально-процесуальних норм» і в листі Прокурора СРСР від 13 серпня 1934 року «Про якість розслідування». Чіткого законодавчого закріплення диференціація кримінально-процесуальних форм набула лише 1966 року й стосувалася боротьби з хуліганством. Невдовзі (1971 року) спрощену процесуальну форму було поширено також на справи про дрібне розкрадання державного й колективного майна (Porovchenko, & Savvitskyi, 1997, p. 7).

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 20 березня 1985 року до КПК запроваджено відому практикам старшого покоління протокольну форму досудової підготовки матеріалів – різновид прискореної форми кримінального процесу ("Ukaz Prezidiï", 1985, p. 321). Водночас було розширено перелік складів злочинів, щодо яких застосовували такий порядок провадження.

Після прийняття вже в незалежній Україні законів «Про внесення до деяких законодавчих актів України змін і доповнень щодо удосконалення попереднього розслідування» від 30 червня 1993 року та «Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» від 16 грудня 1994 року кількість складів злочинів, що передбачали протокольне провадження, збільшилася до 31. Це безпосередньо сприяло розвантаженню слідчого апарату системи МВС, надало можливість сконцентрувати зусилля на розслідуванні тяжких злочинів (Porovchenko, & Savvitskyi, 1997, p. 7). Проблему перевантаження слідчих намагалися розв'язати й засобами відомчої нормотворчості. Наприклад, наказом МВС України від 6 лютого 1991 року № 38 «Про організаційно-штатні питання по УМВС, МВС», на рівні Міністерства та ГУМВС, УМВС створено відділи (відділення) дізнання. Практики зауважують, що ці нововведення тимчасово зменшили обсяги навантаження на слідчих, оскільки працівники штатного дізнання здійснювали провадження досудового розслідування за деякими злочинами в повному обсязі.

Однак упродовж тривалого часу стосовно спрощеного провадження, зокрема протокольної форми, а згодом – інституту кримінальних проступків, тривали активні дискусії, насамперед – щодо суб'єктів їх розслідування.

Приклади успішної реалізації інституту кримінальних проступків наявні в практиці Великої Британії, США, Чеської Республіки, Грузії та інших країн. У Великій Британії в такому порядку розслідують близько 98 % кримінальних правопорушень, у США – переважну їх більшість. У поліції Чеської Республіки розкриття та розслідування злочинів покладено одночасно на «поліцейських в уніформі» (аналог вітчизняних підрозділів патрульної та превентивної служб) і

кримінальну поліцію, які розслідують нетяжкі злочини за спрощеною процедурою (за аналогією до закріпленого в КПК України порядку досудового розслідування у формі дізнання) у двотижневий термін (Cherniei, 2016, p. 144). У Грузії на рівні міських управлінь патрульної поліції створено відділи з розслідування нетяжких злочинів з ознаками очевидності, які виявлені патрульними поліцейськими (Cherniavskiy et al., 2013, p. 395).

У кримінальному законодавстві низки країн Європи (Польщі, Швейцарії, Австрії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції) розрізняють злочин і кримінальний проступок (Lipina, 2019).

Інститут поліцейського дізнання передбачено в КПК Франції (глава 4, ст. 537) і ФРН (§ 417–420). Французьке поліцейське дізнання вважають першим етапом кримінального процесу, його проводять під керівництвом прокурора поліцейськими комісарами, офіцерами й агентами судової поліції. Виокремлюють дізнання за очевидними злочинами й так зване первинне дізнання. Поліцейське дізнання спрямовано на виявлення та закріплення доказів, а також ужиття заходів щодо виявлення та розшуку підозрюваних зі складанням відповідного протоколу. У ФРН його здійснюють підготовлені офіцери кримінального блоку, штатну чисельність яких визначають залежно від оперативної обстановки (Moldovan, 2005, p. 255–260). За аналогічним принципом у Республіці Молдова досудове розслідування здійснює офіцер з кримінального переслідування, якого наділено правом провадження слідчих і розшукових дій. Збережено спрощене досудове провадження і в інших країнах – республіках колишнього СРСР (Республіці Казахстан, Азербайджанській Республіці, Республіці Білорусь тощо). У пострадянських державах проблему диференціації навантаження слідчих поліції унормовано за рахунок делегування права здійснювати розслідування в повному обсязі дізнавачеві (Cherniei, 2016, p. 8).

Утім генеза та сучасний досвід застосування інституту спрощеного провадження як у нашій державі, так і в іноземних країнах засвідчує необхідність подальшого вдосконалення цієї процесуальної форми. Досі не напрацьовано єдиної теоретично обґрунтованої та практично вивіреної моделі спрощеного провадження, тому кожна держава проходить власний шлях становлення цього інституту, який має як позитивні, так і негативні риси.

В Україні ж окремим суб'єктом кримінального провадження визнано процесуальну фігуру дізнавача (п. 4¹ ч. 1 ст. 3 КПК України), який за скороченою процедурою (до одного місяця з дня вручення особі повідомлення про підозру) здійснюватиме розслідування некваліфікованих

крадіжок, шахрайств, хуліганства й інших умовно «дрібних» правопорушень (загалом 126 складів). Вони становлять майже половину зареєстрованих злочинів. Дізнавачу надано право ще до внесення відомостей до ЄРДР невідкладно проводити огляд місця події, відбирати пояснення, призначати медичне освідчування особи, знімати показання технічних пристроїв, вилучати знаряддя вчинення проступку, речі й документи.

Органами, що вповноважені в межах своєї компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством, здійснювати дізнання та досудове слідство в кримінальному провадженні, є органи досудового розслідування (ч. 1 ст. 38 КПК України). Відповідно до ч. 3 ст. 38 КПК України, під час досудового розслідування кримінальних проступків (у формі дізнання) повноваження слідчого органу досудового розслідування «можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів...». Очевидно, у системі Національної поліції йдеться про уповноважених на проведення дізнання співробітників кримінального блоку, дільничних та офіцерів превентивної служби.

До КК України запроваджено поняття «кримінальне правопорушення» (ч. 1 ст. 11 КК України), що є родовим стосовно «злочинів» і «кримінальних проступків». Кримінальним проступком визнано закріплене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі ("Zakon Ukrainy", 2018).

До кримінальних проступків належатимуть передбачені Особливою частиною КК України суспільно небезпечні діяння, у санкціях яких встановлено: 1) основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (якщо ж санкція статті передбачає максимальну межу основного покарання у виді штрафу в розмірі, який дорівнює три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то таке діяння ще вважають кримінальним проступком, а якщо понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – зазначене діяння належить уже до категорії злочинів); 2) інше основне покарання, не пов'язане з позбавленням волі (такими покараннями можуть бути: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців).

Якщо ж у санкції статті Особливої частини КК України передбачено позбавлення волі, зокрема як альтернативне іншим основним покаранням, не пов'язаним з позбавленням волі, то таке діяння належить до злочинів.

Унаслідок зазначених нововведень зміниться і класифікація злочинів. Їх поділятимуть на нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі. Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачено одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначають залежно від строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

Не слід ототожнювати кримінальний проступок зі злочином невеликої тяжкості (за чинним законодавством, до категорії злочинів невеликої тяжкості належать злочини, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше ніж два роки). За очікуваними законодавчими змінами, частина злочинів невеликої тяжкості потраплятиме до розряду кримінальних проступків, решта – до нетяжких злочинів.

У контексті запровадження інституту кримінальних проступків учені й практики акцентують увагу на низці проблем, які потребують розв'язання засобами правового й організаційного характеру.

Насамперед, на думку окремих дослідників у галузі кримінального права, унаслідок запроваджених змін усе одно не буде досягнуто одного з основних завдань сучасної кримінально-правової політики – звуження обсягу кримінально-правової репресії. Чинний КК України не виправдано розширений і не спроможний виконувати в повному обсязі завдання, які на нього покладено. Отже, обґрунтовують недоцільність регулювання інституту кримінального проступку в межах чинного КК України (пропонують закріпити їх в окремому законодавчому акті – Кодексі кримінальних проступків).

Дискусійним законодавчим нововведенням також є криміналізація керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, які знижують увагу та швидкість реакції (ст. 286¹ КК України).

Законом передбачено доповнити КПК України ст. 298¹ («Процесуальні джерела доказів у кримінальних проступках»), до яких, крім уже закріплених у ст. 84 КПК України, віднести пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функцію фото- й кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. У зв'язку із запровадженням таких новацій, постає чимало практичних

питань, зокрема стосовно вимог до висновку спеціаліста, встановлення відповідальності спеціаліста, відшкодування витрат для здійснення висновку спеціаліста до внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР. Водночас науковці та практики слушно зазначають, що Закон будь-які зміни з метою врегулювання окреслених питань, зокрема до Закону України «Про судову експертизу», не пропонує.

Ключовим є питання належного кадрового забезпечення дізнання. Ідеться про те, яких саме посадових осіб визначатимуть дізнавачами, уповноваженими розслідувати кримінальні проступки, чи матимуть такі офіцери належну компетентність. До виконання відповідних завдань долучено й безпосередньо Національну академію внутрішніх справ, на базі якої, згідно з європейськими стандартами і міжнародною практикою, кваліфіковано забезпечується підготовка персоналу різних фахових груп. На виконання доручення МВС України фахівці інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації академії спільно з науково-педагогічними працівниками профільних кафедр, представниками Головного слідчого управління і Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції розробили й поетапно запроваджують відповідні навчальні плани підвищення кваліфікації (спеціалізації) поліцейських-дізнавачів. Робоча група МВС України з питань реформування відомчої освіти, до складу якої залучено й фахівців НАВС, запропонувала інноваційне бачення моделі послідовного набуття дізнавачами й іншими кадровими групами поліцейських, уповноважених на проведення дізнання, професійної компетентності. Система спеціалізованого навчання передбачає послідовне перебування слухача в закладі вищої освіти і практичному підрозділі, що сприятиме адаптації процесу підготовки до потреб службової діяльності.

Науковці висловлювали пропозиції щодо використання технологій дистанційного навчання під час перепідготовки, підвищення кваліфікації та спеціалізації майбутніх дізнавачів (Yakovenko, 2018).

Для спрощення процесу розслідування за новою схемою в академії розроблено методичні рекомендації (Cherniavskiy et al., 2019). На підставі аналізу законодавчих положень, практики й

наукових джерел запропоновано орієнтовний порядок дій дізнавача під час досудового розслідування кримінальних проступків (зокрема передбачених ст. 286¹ КК України) зі зразками процесуальних документів і роз'ясненнями ключових положень матеріального та процесуального права.

Невідкладного внесення змін потребують положення щодо передання вже розпочатих кримінальних проваджень дізнавачам, а також повноважень прокурорів і суддів під час підготовки, передачі й прийняття до провадження обвинувальних актів. Недоліком Закону опоненти вважають і те, що для спрощеного порядку розслідування тепер достатньо буде визнання власної вини особою, якій навіть не надали кваліфіковану правову допомогу.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній проаналізовано проблеми запровадження в Україні інституту кримінальних проступків, які потребують першочергового розв'язання, а також запропоновано шляхи вирішення окреслених питань як на законодавчому рівні, так і на рівні закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Висновки

Запровадження в Україні спрощеного порядку досудового розслідування потребує консолідації зусиль науковців, практичних працівників, представників органів державної влади. Важливим кроком до набуття Законом чинності є підготовка та прийняття «точкових» змін до близько ста інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, причому не лише процесуального характеру. І хоча положення Закону залишатимуться предметом активних обговорень у професійних і наукових колах ще протягом кількох років, симбіоз правоохоронної діяльності й наукової думки неодмінно доповнить перелік проблемних аспектів юридичного, організаційного та прикладного спрямування, а також сприятиме визначенню шляхів удосконалення законодавства та практики його застосування.

REFERENCES

- Azarov, D. (2018). Kryminalna ta administratyvno-deliktna vidpovidalnist [Criminal and administrative and tort liability]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademii", Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"*, 2, 99-109. doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.99-109> [in Ukrainian].
- Baida, A.O., & Novikov, D.O. (2019). Zaprovadzhennia instytutu kryminalnykh prostupkiv v Ukraini. Finishna priama na shliakhu [Introduction of the Institute of Criminal Offenses in Ukraine. The finish line is on the way.]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 4(1), 108-111. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-25> [in Ukrainian].

- Bartoshek, M. (1981). *Rimskoe pravo: poniatia, terminy, opredeleniia* [Roman law: Concepts, terms, definitions]. (Trans). Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Cherniavskiy, S.S., & Tatarov, O.Yu. (2013). Dosvid Hruzii shchodo realizatsii novoho kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav [Georgia's experience with the implementation of new criminal procedural legislation in the activities of law enforcement agencies]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 390-400. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvuv_2013_2_54 [in Ukrainian].
- Cherniavskiy, S.S., Tsutskiridze, M.S., & Dudarets, R.M. (et al.). (2019). *Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv* [Pre-trial Investigation of Criminal Offenses: Guidelines]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Cherniei, V.V. (2016). Perspektyvy podalshoho reformuvannia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v systemi Natsionalnoi politzii Ukrainy [Perspectives of Further Pre-Trial Investigation Units Reforming in the System of National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(100), 5-18. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/144> [in Ukrainian].
- Chernil'skiy, Z.M. (Ed.). (1984). *Khrestomatiia po istorii gosudarstva i prava zarubezhnykh stran* [A reader on the history of state and law of foreign countries]. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Danylevskiy, A.O. (2019). Perspektyvy rozvytku instytutu kryminalnogo prostupku [Prospects for the development of the institution of criminal misconduct]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Law magazine of Donbass*, 1(66), 77-82. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-77-82> [in Ukrainian].
- Foynitskiy, I.Ia. (1910). *Kurs ugovnogo sudoproizvodstva* [Course of criminal proceedings] (3th ed., rev.). (Vols. 2). Spb.: Senats. tip. [in Russian].
- Lipina, V. (2019). Kryminalnyi prostupok u konteksti reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva [Criminal misconduct in the context of criminal law reform]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 67(3), 157. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-32> [in Ukrainian].
- Lubenskiy, A. (1977). Differentsiiatsiia form predvritel'nogo rassledovaniia [Differentiation of forms of preliminary investigation.]. *Sotsialnaia zakonnost, Socialist Legality*, 8, 77-78 [in Russian].
- Moldovan, A.V. (2005). *Kryminalnyi protses: Ukraina, FRN, Frantsiia, Anhliia, SShA* [Criminal process: Ukraine, Germany, France, England, USA]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Popovchenko, O.I., & Savitskiy, D.O. (1997). *Protokolna forma dosudovoi pidhotovky materialiv* [The protocol form of pre-trial preparation of materials]. *Istoriya, problemy, dosvid, History, problems, experience*. Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchyshen, A.V. (2011). Dosudove provadzhennia za kryminalno-protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krain (porivnialnyi analiz) [Pre-trial Proceedings under the Criminal Procedure Law of Ukraine and Foreign Countries (Comparative Analysis)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Shupiana, M.Yu. (2019). Kryminalnyi prostupok: dosvid zakriplennia (na prykladi norm avstriiskoho kryminalnogo kodeksu 1852 r.) [Criminal misconduct: the experience of consolidation (based on the norms of the Austrian Criminal Code of 1852)]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3(2), 207-212. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-35> [in Ukrainian].
- Spetsialnyy tsirkuliar Narodnogo Komissariata iustitsii RSFSR "Ob uproshchenii ugovnogo protsessa": ot 5 iunია 1929 g. No. 93 [Special circular of the People's Commissariat of Justice of the RSFSR "On the simplification of criminal proceedings" from June 5, 1929, No. 93]. *Sovetskaia iustitsiia, Soviet justice*, 27 [in Russian].
- Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR "Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kryminalno-protsesualnogo i Tsyvilno-protsesualnogo kodeksiv Ukrainiskoi RSR": vid 20 berez. 1985 r. No. 8627-X [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On Amendments to the Criminal Procedure and Civil Procedure Codes of the Ukrainian SSR" from March 20, 1985, No. 8627-X]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR, Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*, 14, 321 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.O. (2018). Orhanizatsiia diialnosti pidrozdiliv ta orhaniv Natsionalnoi politzii Ukrainy v konteksti zaprovadzhennia instytutu kryminalnykh prostupkiv [Organization of activities of units and bodies of the National Police of Ukraine in the context of the introduction of the Institute of Criminal Offenses]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(84), 301-310. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.301-310> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen": vid 22 lystop. 2018 r. No. 2617-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" from November 22, 2018, No. 2617-VIII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Азаров Д. Кримінальна та адміністративно-деліктна відповідальність. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2018. Т. 2. С. 99–109. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2018.99-109>.
- Байда А. О., Новіков Д. О. Запровадження інституту кримінальних проступків в Україні. Фінішна пряма на шляху. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (1). С. 108–111. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-25>.

- Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / пер. с чеш. М. : Юрид. лит, 1989. С. 31.
- Чернявський С. С., Татаров О. Ю. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 390–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_2_54.
- Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.
- Черней В. В. Перспективи подальшого реформування органів досудового розслідування в системі Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 5–18. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/144>.
- Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З. М. Чернильского. М. : Юрид. лит. 1984. С. 299–300.
- Данилевський А. О. Перспективи розвитку інституту кримінального проступку. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 77–82. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-77-82>.
- Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Изд. 3-е, перераб. и доп. Спб. : Сенат. тип., 1910. Т. 2. С. 475.
- Ліпіна В. Кримінальний проступок у контексті реформування кримінального законодавства. *Молодий вчений*. 2019. 67 (3). С. 157. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-32>.
- Лубенский А. Дифференциация форм предварительного расследования. *Социальная законность*. 1977. № 8. С. 77–78.
- Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 357 с.
- Поповченко О. І., Савицький Д. О. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів. *Історія, проблеми, досвід*. Київ, 1997. 40 с.
- Шевчишен А. В. Досудове провадження за кримінально-процесуальним законодавством України та зарубіжних країн (порівняльний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 214 с.
- Шуп'яна М. Ю. Кримінальний проступок: досвід закріплення (на прикладі норм австрійського кримінального кодексу 1852 р.). *Право і суспільство*. 2019. № 3 (2). С. 207–212. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-35>.
- Об упрощении уголовного процесса : специальный циркуляр Народного Комиссариата юстиции РСФСР от 5 июня 1929 г. № 93. *Советская юстиция*. 1927. № 27.
- Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального і Цивільно-процесуального кодексів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 20 берез. 1985 р. № 8627-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1985. № 14. С. 321.
- Яковенко М. О. Організація діяльності підрозділів та органів Національної поліції України в контексті запровадження інституту кримінальних проступків. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4 (84). С. 301–310. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.301-310>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2019

Cherniei V. – Doctor of Law, Professor, Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0247-263X>;

Cherniavskiy S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Initiation of the Institute of Criminal Offenses in the Context of Reforming the Preliminary Investigation System in Ukraine

*On the basis of the analysis of the legislation development, law enforcement practice, doctrinal approaches and foreign experience, the perspectives of introduction of simplified procedure of pre-trial investigation in Ukraine were expressed. The **purpose** of the article is to elucidate the historical background and to analyze the foreign experience of the simplified criminal procedure. It is noted that simplified criminal proceedings have been known since Roman times, where the offenses were divided into crimes, torts and misdemeanors. Subsequently, under the influence of Roman law, the institute was enshrined in the legal systems of most countries, including the Romano-German legal family. In the USSR, the differentiation of the criminal procedural form was reduced to protocol proceedings for certain non-serious crimes. Simplified proceedings, in varying legal interpretations, are now being successfully applied in criminal*

proceedings in the United Kingdom, the United States, France, Germany, the Czech Republic and other countries. By The Law of Ukraine «On Amending Certain Legislative Acts Concerning Simplification of Pre-Trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offences» (No. 2617-VIII of November 22, 2018) the Institute of Criminal Offenses in the domestic legal field was introduced. This Law clearly delineated the categories of criminal offenses, agreed on terms of trial for criminal offenses; determined the status of subjects authorized to conduct pre-trial investigation in the form of inquiry; specified list of procedural means of evidence collection and procedure for applying convictions of offenders, etc. The **scientific novelty** of the article is the problematic issues of introduction of the Institute of Criminal Offenses in Ukraine which is highlighted and separate steps that are proposed to solve them. At the same time, many legal provisions (at the level of the Draft Law) have been «an Apple of Discord» for a large number of specialists. For example the definition of the basic concept of criminal misconduct and procedural regulation of pre-trial investigation in the form of inquiries to purely practical issues, in particular the development of algorithms for actions of investigative bodies in connection with the transfer of criminal investigations that have already been started, as well as the role of prosecutors and judges during the preparation, transfer and adoption of indictments. The opponents of the Law also believe that for a simplified investigation procedure it will now be sufficient to admit guilt to a person who has not even been provided with qualified legal assistance. According to the results of the study, **conclusions** are made. Thus, an important step towards the entry into force of the Law is to prepare and adopt so-called «point-by-point» changes to almost a hundred other Laws and by-laws, not just procedural ones. Therefore, solving the problems of introducing a simplified procedure for pre-trial investigation in Ukraine requires in-depth scientific analysis, based on the combined efforts of scientists, practitioners and representatives of public authorities.

Keywords: criminal offense; inquiry; pre-trial investigation; law enforcement agencies; National Police; police training system.

УДК 342.9

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.15>

Пашковська М. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9087-0290>;

Федоровська Н. В. – старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2019-778X>

Оцінка корупційних ризиків у діяльності МВС України: поняття, причини та наслідки

Метою статті є дослідження правового регулювання корупційних ризиків у системі Міністерства внутрішніх справ України, висвітлення факторів, що зумовлюють їх посилення, і методи протидії їм. **Методологія.** Завдяки методу синтезу наукових розробок вітчизняних та іноземних дослідників із цієї проблематики й аналізу нормативно-правових актів у сфері протидії корупції сформовано понятійний апарат оцінки корупційних ризиків у системі Міністерства внутрішніх справ України. Статистичні дані щодо корупційних злочинів, учинених службовими особами правоохоронних органів, засвідчують ефективність використання методу анкетування та інтерв'ювання. **Наукова новизна.** У статті запропоновано шляхи розв'язання проблеми зниження рівня корупції в системі Міністерства внутрішніх справ України на підставі системного підходу, організації освітніх заходів та об'єднання зусиль громадських організацій, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ. **Висновки.** Важливе значення в протидії корупції мають науково-методичні напрацювання щодо виявлення корупційних ризиків у діяльності органів й установ Міністерства внутрішніх справ України з подальшою їх реалізацією. Зниження рівня корупції в системі Міністерства є можливим лише за умов кооперації зусиль керівництва відомства, закладів, установ, підприємств, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, і громадських організацій задля забезпечення системного підходу до запобігання та протидії корупції.

Ключові слова: корупційний ризик; оцінка; чинник; антикорупційна програма; недоброчесність; ідентифікація; виявлення; Міністерство внутрішніх справ.

Вступ

Нині в нашій державі реалізують низку заходів у сфері запобігання та протидії корупції. Одним з основних напрямів запобігання цьому явищу є виявлення (ідентифікація) корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців.

З метою забезпечення єдиного підходу до оцінювання корупційних ризиків в органах влади, що виникають під час реалізації ними своїх повноважень, Національне агентство з питань запобігання корупції затвердило методологію оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів державної влади ("Rishennia NAZK", 2016).

Дослідженню обставин, що є сприятливими для виникнення та поширення корупції, присвятили свої наукові розробки такі вчені: О. Бусол (Busol, 2014), Л. Доля, М. Мельник, О. Прохоренко, С. Рогульський, В. Сташис, М. Хавронюк, С. Шатрава (Shatrava, 2017) та ін. Крім того, аналіз проблем корупції в галузі вітчизняного й іноземного державного управління здійснювали В. Боднар (Bodnar, 2019), Ю. Буравльов, М. Голомша, Ю. Дмитрієв (Dmytriiev, 2018), К. Магомедов (Magomedov, 2015), С. В. Арбогаст (Arbogast, 2017), З. М. Ханаях, С. Дауд, М. А. Тауфік (Hanayiah, Daud, & Taufik, 2017). Водночас у науковій

літературі питання виявлення й оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів МВС України висвітлено недостатньо.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити поняття та складові оцінювання корупційних ризиків у діяльності МВС України.

Виклад основного матеріалу

Політика МВС України щодо запобігання та протидії корупції в апараті Міністерства ґрунтується на підходах забезпечення дотримання прав людини й основоположних свобод, стандартів доброчесності на публічній службі; нетерпимості до виявів корупції; відкритості й прозорості процесів підготовки та прийняття публічних рішень, а також створення механізмів партнерства з інститутами громадянського суспільства.

Протягом 2015–2019 років Міністерство здійснило низку реформаційних заходів, спрямованих на зниження рівня корупції в системі МВС України, зокрема інституційного спрямування. Створено Національну поліцію, до якої, за результатами прозорого конкурсу, обрано новий склад працівників, орієнтованих на нетерпимість до виявів корупції.

Затверджено нову структуру апарату МВС України, у складі якої утворено Управління запобігання корупції та проведення люстрації як уповноважений підрозділ МВС України з питань запобігання та виявлення корупції.

Упродовж останніх років Міністерство підготувало та прийняло низку законодавчих актів з удосконалення якості надання адміністративних та інших послуг, які належать до компетенції МВС України. Нині в Україні функціонують 155 територіальних сервісних центрів МВС (ТСЦ МВС), із них 101 – нового зразка, які надають послуги за принципом «єдиного вікна» у форматі відкритого офісу. У ТСЦ МВС нового зразка запроваджено систему електронної черги й електронних інфобоксів. Забезпечено моніторинг якості надання послуг у залах обслуговування, а в деяких центрах на робочих місцях встановлено веб-камери для запису процесу обслуговування, створено належні умови для обслуговування осіб з інвалідністю, а також дитячий куточок.

У системі МВС України діяльність щодо запобігання корупції зосереджено на сферах із підвищеним ризиком корупційних виявів.

На підставі досліджень міжнародної організації Transparency International за 2017 рік Леслі Холмс дійшов висновку, що хабарі найчастіше дають поліцейським. Це засвідчує те, що їхня діяльність є найкорумпованішою. Корупція в поліції виявляється в різних формах (Holmes, 2018).

Основною мотивацією для вчинення злочинів працівниками Національної поліції у сфері службової діяльності, на думку В. Боднара, є прагнення покращити своє матеріальне становище (47,6 %), задовольнити психологічні потреби (самовираження, кар'єрне зростання тощо) (29,3 %) і жити в достатку (18,1 %) (Bodnar, 2019, p. 55).

Згідно з результатами Звіту про стан протидії корупції (форма № 1-KOP), збільшилася кількість працівників правоохоронних органів, притягнутих до адміністративної відповідальності (штраф) за корупційні правопорушення (2014 року – 51 особа, 2015-го – 45, 2016-го – 15, 2017-го – 48, 2018-го – 256) ("Nakaz MVS Ukrainy", 2019).

Водночас, порівняно з 2015 роком, зменшилася кількість працівників правоохоронних органів, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення. 2015 року таких осіб налічувалося 203, 2016 року – 268, 2017 року – 246, 2018 року – 201. За ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди) 2018 року 141 особа вчинила кримінальні корупційні правопорушення, що становить 70 % таких правопорушень

(2017 року – 166 осіб, або 67 %) ("Nakaz MVS Ukrainy", 2019).

Актуальним є питання визначення сутності, особливостей і наукового обґрунтування поняття «запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції», що є необхідною складовою антикорупційної політики держави, ефективність якої полягає в належному виконанні працівниками Національної поліції своїх повноважень з питань дотримання прав і свобод людини та громадянина (Shatrava, 2017, p. 428).

Протидія численним факторам, що сприяють корупції, можлива завдяки методам, які значно знизили б рівень корупції (у Сінгапурі та Грузії): оцінка ризиків, моніторинг способу життя, обмеження дискреційного прийняття рішень, радикальна реструктуризація, поглиблене психологічне тестування, поліпшення умов праці та запровадження антикорупційних агентств, не залежних від поліції (Holmes, 2018).

Не розв'язавши проблему кадрової корупції в органах державного управління, принаймні не мінімізувавши негативні наслідки її виявів, неможливо досягти вагомих результатів у протидії корупції загалом (Magomedov, 2015, p. 44).

Правовим підґрунтям антикорупційної діяльності МВС є Закон України «Про запобігання корупції», розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 5 жовтня 2016 року № 803-р, «Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» від 23 серпня 2017 року № 576-р, «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 року № 1023-р, а також рішення Національного агентства з питань запобігання корупції «Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади» від 2 грудня 2016 року № 126, «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади» від 19 січня 2017 року № 31 та «Про затвердження Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження» від 8 грудня 2017 року № 1379.

З метою розроблення ефективної системи запобігання і протидії корупції та подальшого впровадження механізмів прозорості, доброчесності, зниження рівня корупційних ризиків у системі МВС України та зміцнення довіри громадян до діяльності правоохоронних органів щороку розробляють Антикорупційну програму МВС України. Її формують з огляду на результати здійсненого аналізу корупційних ризиків у сфері діяльності МВС України, які засвідчують, що з

95 заходів (один захід знято з виконання на підставі рішення комісії з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми МВС України від 23 жовтня 2018 року), які зацікавлені підрозділи, органи/формування чи установи МВС України мали реалізувати 2018 року; виконано 93 заходи, або 98 % (2017 року – 91 %); на стадії виконання знаходяться два, або 2 % (на противагу 9 % 2017 року) ("Nakaz MVS Ukrainy", 2019).

Постійно діючим консультативно-дорадчим органом МВС України є комісія з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми МВС України, завданнями якої є:

1) проведення оцінки корупційних ризиків у діяльності МВС;

2) розроблення за результатами проведеної оцінки пропозицій щодо усунення виявлених корупційних ризиків у діяльності МВС;

3) підготовка пропозицій до проекту річної антикорупційної програми МВС;

4) координація та моніторинг виконання річної антикорупційної програми МВС;

5) надання консультацій і пропозицій з питань запобігання корупції, розгляд інформації про підозру в корупції ("Nakaz MVS Ukrainy", 2017).

До її складу входять 36 осіб, зокрема: представники 25 структурних підрозділів апарату МВС України та Головного сервісного центру МВС (міжрегіональний територіальний орган з надання сервісних послуг МВС), а також представники міжнародних і громадських організацій. До проведення оцінки корупційних ризиків залучено експертів з Національної академії внутрішніх справ і Державного науково-дослідного інституту МВС України ("Zvit za rezultatamy otsinky", 2019).

Корупційним ризиком слід вважати ймовірність того, що відбудеться подія корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, яка негативно позначається на досягненні органом влади визначених завдань.

Своєю чергою *оцінка корупційних ризиків* є процесом визначення, аналізу та безпосередньої оцінки корупційного ризику ("Rishennia NAZK", 2016).

У дисертаційному дослідженні Ю. Дмитрієв запропонував алгоритм механізму оцінювання корупційних ризиків у системі державного управління: 1) аналіз функцій і повноважень об'єкта оцінки; 2) аналіз нормативних актів та організаційних документів об'єкта оцінки; 3) аналіз корупціогенних посад об'єкта оцінки; 4) безпосередня оцінка настання ризику та рівня його впливу; 5) документування результатів оцінки ризиків (Dmytriiev, 2018, p. 138).

Чинники корупційних ризиків у нормативно-правових актах та організаційно-управлінській

діяльності МВС України виявляють шляхом дослідження (аналізу) зовнішнього та внутрішнього середовища МВС. Зокрема, проведено анонімне анкетування працівників апарату МВС України й територіальних органів з надання сервісних послуг МВС та онлайн-опитування (через офіційний веб-портал МВС) представників громадськості, які взаємодіяли (взаємодіють) із МВС. Проведено також анонімне анкетування учасників круглих столів у трьох регіонах (міста Харків, Дніпро, Львів) із залученням представників державних органів, організацій системи МВС України з дев'яти областей та учасників III Міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ). Респондентам було запропоновано 10 питань, зокрема щодо визначення основних причин корупційних виявів у діяльності МВС України, фактів корупційних виявів під час надання адміністративних, освітніх і медичних послуг тощо. Крім того, використано результати соціологічного опитування працівників органів системи МВС України, які було проведено протягом вересня 2018 року на виконання доручення Міністра внутрішніх справ України «Про проведення опитування працівників органів системи МВС» від 20 березня 2018 року № 3682/01/10-2018. Загальна кількість охоплених анкетуванням та опитуванням респондентів становить близько 23 тис. осіб.

За результатами анкетування визначено перелік функцій (процесів) МВС України, які потребують аналізу та безпосередньої оцінки корупційних ризиків, зокрема серед:

– загальних – управління фінансами.

Наочним прикладом ідентифікованого корупційного ризику в цій сфері є наявність можливості необґрунтованого внесення змін до штатного розпису та кошторису.

Чинником корупційного ризику є те, що під час затвердження обсягів фінансування розпорядників нижчого рівня відбувається вплив на забезпеченість установ фінансовими ресурсами в бюджетному періоді (дефіцит чи надлишкове фінансування).

Можливі наслідки: диспропорція фінансування підрозділів, які належать до сфери управління МВС України, неефективне використання коштів;

– спеціалізованих – надання медичних послуг; надання освітніх послуг; ліцензійна та дозвільна діяльність; надання адміністративних послуг (сервісні послуги МВС України).

Наочним прикладом ідентифікованого корупційного ризику у сфері надання медичних послуг є наявність у працівника закладу охорони здоров'я, що належить до сфери управління МВС України, можливості задовольнити свій

особистий інтерес під час призначення та виділення безкоштовних ліків.

Чинником, що впливає на корупційний ризик, є відсутність практики інформування осіб, які обслуговуються в закладах охорони здоров'я МВС України та мають право на забезпечення безкоштовними ліками, щодо наявності й порядку отримання їх.

Можливі наслідки: отримання безкоштовних ліків особами, які, відповідно до законодавства, не мають на це права; вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією; втрата репутації серед осіб, які звертаються за наданням медичних послуг до закладів охорони здоров'я МВС України.

Ідентифікованим корупційним ризиком у сфері надання освітніх послуг є можливий вплив на результати складання заліків (іспитів).

Чинником, що впливає на корупційний ризик, є недоброчесність науково-педагогічного складу.

Можливі наслідки: незначні фінансові втрати; адміністративна відповідальність за вчинене правопорушення; втрата репутації МВС України серед громадян ("Opus identyfikovanukh koruptsiinykh ryzykiv", 2019).

Оцінювання корупційних ризиків здійснюють за критеріями ймовірності виникнення ідентифікованих корупційних ризиків (низький, середній або високий рівні) та наслідків корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Оцінювання ймовірності виникнення корупційного ризику визначено відповідно до періодичності випадків учинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, з огляду на часові межі, а саме:

– напевно або майже напевно – корупційне правопорушення чи правопорушення, пов'язане з корупцією, може бути вчинено в короткостроковій перспективі – найближчі кілька місяців (до одного року), може бути повторено;

– зрідка – корупційне правопорушення чи правопорушення, пов'язане з корупцією, було вчинено лише раз упродовж останніх трьох років,

та існує ймовірність, що його буде вчинено протягом трьох років;

– ніколи – корупційне правопорушення чи правопорушення, пов'язане з корупцією, не було вчинено, і вірогідність його вчинення майже виключено ("Rishennia NAZK", 2016).

Наукова новизна

На підставі здійсненого аналізу можна дійти висновку, що знизити рівень корупції в системі МВС України можливо за умов системного підходу й об'єднання зусиль керівництва МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС та громадських організацій.

Безперечно, обмежити вплив корупційних ризиків на діяльність органів й установ МВС України можливо шляхом розроблення ефективних механізмів запобігання корупції та конфлікту інтересів, встановлення дієвого контролю за дотриманням працівниками органів МВС принципів доброчесності.

Основними критеріями виконання заходів антикорупційних програм слід вважати мінімізацію ідентифікованого корупційного ризику у зв'язку з виданням нормативно-правового акта, прийняттям організаційно-розпорядчого документа, проведенням заходів освітнього й методичного спрямування. Крім того, позитивний досвід здійсненого онлайн-опитування (через офіційний веб-портал МВС України) серед представників Міністерства та громадськості спрямовує відомство на систематичне його проведення та врахування в подальшій діяльності.

Висновки

Окреслене питання потребує ґрунтовного наукового осмислення та комплексного теоретичного вивчення з метою реалізації освітніх заходів серед працівників системи МВС України. Протидія чинникам, що сприяють корупції, буде ефективною завдяки застосуванню методів оцінювання ризиків, моніторингу способу життя, скороченню дискреційних повноважень і функціонуванню незалежних антикорупційних агентств.

REFERENCES

- Arbogast, S.V. (2017). *Essay 2: How a Corporation Becomes Corrupt Chapter 4 Resisting Corporate Corruption: Cases in Practical Ethics from Enron Through the Financial Crisis*. doi: <https://doi.org/10.1002/9781119323679.ch4>.
- Bodnar, V.Ye. (2019). Zapobihannia koruptsiinym zlochynam, uchynenym politseiskymy [Preventing Corruption Offenses Committed by Police]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrisnih sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(111), 55-60. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbull/article/view/1047>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.55> [in Ukrainian].
- Busol, O.Yu. (2014). *Protydiia koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini u suchasnyi period [Combating Corruption Crime in Ukraine in the Modern Period]*. Kyiv : In Yure [in Ukrainian].
- Dmytriiev, Yu.V. (2018). *Mekhanizmy otsinky ta minimizatsii koruptsiinykh ryzykiv u systemi derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Mechanisms of assessment and minimization of corruption risks in the system of public administration of Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Mariupol [in Ukrainian].

- Hanapiyah, Z.M., Daud, S., & Taufik, Wan M.A. (2017). The mediating effect of employee compensation on integrity and corruption risk. *International Economics and Business Management Conference*. (pp. 520-529). Universiti Tenaga Nasional, Sultan Haji Ahmad Shah Campus, Pahang. doi: <https://dx.doi.org/epsbs.2018.07.02.56>.
- Holmes, L. (2018). *Police Corruption*. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. doi: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.633>.
- Holomsha, M. (2011). Koruptsiini ryzyky oboronnoho sektoru Ukrainy [Corruption risks of Ukraine's defense sector]. *Posylennia dobrochesnosti ta protydiia koruptsii v oboronnomu sektori Ukrainy, Strengthening integrity and combating corruption in Ukraine's defense sector*: Proceedings of the International Conference. O.O. Kotelianets (Eds.). (pp. 20-22). Kyiv: Nats. in-t strateh. doslidzh. [in Ukrainian].
- Magomedov, K.O., Ponomarenko, B.T., Rybakova, I.N., & Sulemov, V.A. (2015). *Kadrovaia korruptsiia v sisteme gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniia [Personnel corruption in the system of state and municipal government]*. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2665660> [in Russian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Antykoruptsiina prohrama Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy na 2019 rik": vid 22 liut. 2019 r. No. 121 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "Anti-corruption program of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for 2019" from February 22, 2019, No. 121]. (n.d.). [nazk.gov.ua](https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf). Retrieved from <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf> [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Polozhennia pro komisiuu z otsinky koruptsiinykh ryzykiv ta monitorynhu vykonannia antykoruptsiinoi prohramy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy": vid 4 sich. 2017 r. No. 1 [Order of the Ministry of Internal Affairs "Regulations on the Commission for Corruption Risk Assessment and Monitoring of the Anti-Corruption Program of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" from January 4, 2017, No. 1]. (n.d.). mvs.gov.ua. Retrieved from [https://mvs.gov.ua/upload/file/sklad_kom_s_z_oc_nki_korupc_ynih_rizik_v_ta_mon_toringu_vikonannya_antikorupc_yno_programi_m_n_sterstva_vnutr_shn_h_sprav_ukra_ni_\(1\).doc](https://mvs.gov.ua/upload/file/sklad_kom_s_z_oc_nki_korupc_ynih_rizik_v_ta_mon_toringu_vikonannya_antikorupc_yno_programi_m_n_sterstva_vnutr_shn_h_sprav_ukra_ni_(1).doc) [in Ukrainian].
- Opys identyfikovanykh koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti MVS, chynnyky koruptsiinykh ryzykiv ta mozhlyvi naslidky koruptsiinoho chy poviazanoho z koruptsiiei pravoporushennia (dodatok 1 do zvit u za rezultatamy otsinky koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti MVS vid 22 luit. 2019 r.) [Description of identified corruption risks in the MIA's activities, factors of corruption risks, and possible consequences of corruption or corruption-related offenses (Annex 1 to the report on the results of the corruption risk assessment of the Ministry of Internal Affairs from February 22, 2019)]. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf> [in Ukrainian].
- Rishennia NAZK "Metodolohiia otsiniuvannia koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti orhaniv vlady": vid 2 hrud. 2016 r. No. 126 [Decisions of the National Anti-Corruption agency "Methodology for Assessing Corruption Risks in the Activity of Authorities" from December 2, 2016, No. 126]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16> [in Ukrainian].
- Shatrava, S.A. (2017). Zapobihannia koruptsii v diialnosti orhaniv natsionalnoi politsii yak neobkhidna skladova antykoruptsiinoi polityky derzhavy [Prevention of corruption in the activities of the national police bodies as a necessary component of the state's anti-corruption policy]. *Forum Prava, Forum of Law*, 5, 427-434. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.206140> [in Ukrainian].
- Zvit za rezultatamy otsinky koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 22 liut. 2019 r. No. 121 (dodatok 1 do Antykoruptsiinoi prohramy MVS na 2019 rik) [Corruption Risk Assessment Report on the Activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated February 22, 2019, No. 121 (Annex 1 to the 2019 MIA Anti-Corruption Program)]. (n.d.). nazk.gov.ua. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arbogast S. V. Essay 2: How a Corporation Becomes Corrupt Chapter 4 Resisting Corporate Corruption: Cases in Practical Ethics from Enron Through the Financial Crisis (13 October 2017). doi: <https://doi.org/10.1002/9781119323679.ch4>.
- Боднар В. Є. Запобігання корупційним злочинам, учиненим поліцейськими. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 55–60. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1047>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.55>.
- Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
- Дмитрієв Ю. В. Механізми оцінки та мінімізації корупційних ризиків у системі державного управління України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2018. С. 138.
- Hanapiyah Z. M., Daud S., Taufik Wan M. A. The Mediating Effect of Employee Compensation on Integrity and Corruption Risk. *International Economics and Business Management Conference*. 2017. P. 520–529. Universiti Tenaga Nasional, Sultan Haji Ahmad Shah Campus, Pahang. doi: <https://dx.doi.org/epsbs.2018.07.02.56>.
- Holmes L. Police Corruption. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. 2018. doi: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.633>.
- Голомша М. Корупційні ризики оборонного сектору України. *Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України* : матеріали Міжнар. конф. (Київ, 16 трав. 2011 р.) / за ред. О. О. Котелянець. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2011. С. 20–22.
- Магомедов К. О., Пономаренко Б. Т., Рыбакова И. Н., Сулемов В. А. Кадровая коррупция в системе государственного и муниципального управления. 2015. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2665660>.

- Антикорупційна програма Міністерства внутрішніх справ України на 2019 рік : наказ МВС України від 22 лют. 2019 р. № 121. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnih-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf>.
- Положення про комісію з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 4 січ. 2017 р. № 1. URL: [https://mvs.gov.ua/upload/file/sklad_kom_s_z_oc_nki_korupc_ynih_rizik_v_ta_mon_toringu_vikonannya_antikorupc_yno_programi_m_n_sterstva_vnutr_shn_h_sprav_ukra_ni_\(1\).doc](https://mvs.gov.ua/upload/file/sklad_kom_s_z_oc_nki_korupc_ynih_rizik_v_ta_mon_toringu_vikonannya_antikorupc_yno_programi_m_n_sterstva_vnutr_shn_h_sprav_ukra_ni_(1).doc).
- Опис ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності МВС, чинники корупційних ризиків та можливі наслідки корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення (додаток 1 до звіту за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності МВС від 22 лют. 2019 р.). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnih-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf>.
- Методологія оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : рішення НАЗК від 2 груд. 2016 р. № 126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-16>.
- Шатрава С. О. Запобігання корупції в діяльності органів національної поліції як необхідна складова антикорупційної політики держави. *Форум права*. 2017. № 5. С. 427–434. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.206140>.
- Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 22 лют. 2019 р. № 121 (додаток 1 до Антикорупційної програми МВС на 2019 рік). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Ministerstvo-vnutrishnih-sprav-Ukrayiny-04.03.2019.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 09.04.2019

Pashkovska M. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems Preventive Action and Prevent Corruption of the Educational and Research Institute No. 3 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9087-0290>;

Fedorovska N. – Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems Preventive Action and Prevent Corruption of the Educational and Research Institute No. 3 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2019-778X>

Assessment of Corruption Risks in the Activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Concept, Causes and Consequences

The **purpose** of the article is to study the legal regulation of corruption risks in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, highlighting the factors contributing to their implementation and methods of dealing with them. **Methodology.** Thanks to the method of synthesis of scientific developments of domestic and foreign researchers of this issue and the analysis of regulatory acts in the field of anti-corruption, the main conceptual and categorical apparatus for assessing corruption risks in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine system has been formed. Statistics on corruption crimes committed by law enforcement officials indicate the effectiveness of the use of the questionnaire and interviewing method. **Scientific novelty.** In the article, the authors propose ways to solve the problem of reducing corruption in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine thanks to a systematic approach, organizing training events and combining the efforts of public organizations, institutions and enterprises related to the management of the Ministry of Internal Affairs. **Conclusions.** Scientific and methodological developments to identify corruption risks in the activities of bodies and institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with their subsequent implementation are becoming important in the fight against corruption. Reducing the level of corruption in the system of the Ministry of Internal Affairs is possible provided that the efforts of the leadership of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, institutions and enterprises related to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and public organizations are combined to provide a systematic approach to preventing and combating corruption.

Keywords: corruption risk; corruption risk assessment; corruption risk factors; anti-corruption program; dishonesty; identification (identification) of corruption risk assessment; consequences of corruption risk.

Миронюк Т. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Запорожець А. К. – старший оперуповноважений Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8955-9764>

Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні

Мета статті – конкретизувати поняття булінгу, визначити його основні ознаки, причини, види, суб'єктивний склад для подальшої модернізації заходів із запобігання цьому негативному явищу в Україні; сформулювати пропозиції та рекомендації стосовно вдосконалення кримінально-правового захисту особи від булінгу в нашій країні. Для реалізації зазначеної мети в статті виконано такі завдання: розглянуто різні підходи до розуміння поняття булінгу як однієї із форм насильства; досліджено його соціальну та правову сутність, причини виникнення; проаналізовано суб'єкти булінгу, надано їх кримінологічну характеристику; визначено форми булінгу в Україні. **Методологія.** У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ в їхніх суперечностях, розвитку та змінах, що дає змогу об'єктивно оцінити рівень й ефективність запобігання насильству серед неповнолітніх в Україні; формально-логічний метод, за допомогою якого виявлено елементи правового механізму запобігання насильству; порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинного законодавства та міжнародних нормативних актів; статистичний – у процесі дослідження емпіричних даних і статистичного матеріалу з метою отримання математичних підстав опрацювання результатів опитування, анкетування й обґрунтування висновків наукової роботи; метод формальної логіки (аналіз і синтез, гіпотеза) під час визначення основних напрямів наукової роботи й вирішення проблемних питань. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вітчизняних та іноземних учених, присвячені аспектам запобігання булінгу. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній сформульовано авторське визначення поняття булінгу, встановлено основні детермінанти булінгу серед дітей в Україні, доведено його безпосередній зв'язок з насильницькою злочинністю, виокремлено форми взаємозв'язку булінгу та злочинності з іншими девіантними виявами в суспільстві, які мають спільне походження, що виявляється в агресії (учинення вбивства, доведення до самогубства, катування). Завдяки поглибленому дослідженню детермінант булінгу й осіб, які його вчиняють, вважаємо за доцільне підвищити ефективність кримінально-превентивної діяльності. **Висновки.** На підставі результатів здійсненого наукового дослідження запропоновано розглядати можливість кримінально-правової відповідальності дітей, які досягли віку 14 років, за вчинення булінгу. Закріплення такої відповідальності в Кримінальному кодексі України могло б стати одним із засобів запобігання та протидії булінгу. Також розроблено трирівневу систему запобігання цьому негативному явищу в Україні.

Ключові слова: булінг; кібербулінг; жертва булінгу; булер (булі), спостерігачі; детермінанти булінгу; міжнародний досвід; запобігання; заходи протидії булінгу в Україні.

Вступ

Проблему шкільного цькування у світі ґрунтовно досліджують з 1980-х років на противагу українським ученим, які звернули увагу на це питання лише в останнє десятиліття (перші дослідження в Україні розпочалися 2005 року). Це пов'язано насамперед із тим, що останнім часом булінг серед українських школярів набув значного поширення (або, можливо, суспільство частіше стає його свідком, зокрема, унаслідок потрапляння в мережу Інтернет відео, на яких діти булять одне одного). За даними ВООЗ, Україна належить до десятки країн Європи за його розповсюдженістю серед школярів 11–15 років. Невтішні показники дають змогу замислитися над проблемою всім, хто може посприяти її розв'язанню, – батькам, педагогічним працівникам, правозахисникам, психологам і, безперечно, управлінцям, які формують політику в галузі освіти.

Однак для створення ефективних механізмів протидії шкільному цькуванню необхідно мати об'єктивні й актуальні дані щодо ситуації, пов'язаної з відповідним явищем (Kolha, 2019).

Мета і завдання дослідження

Метою публікації є визначення поняття булінгу, його основних ознак, видів, детермінант, суб'єктивного складу для подальшого вдосконалення заходів із запобігання цьому негативному явищу в Україні, а також формулювання пропозицій і рекомендацій стосовно вдосконалення кримінально-правового захисту особи від булінгу в Україні на підставі проведеного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Водночас попит суспільства на вирішення цього питання великий. За даними моніторингу Інституту модернізації змісту освіти, фахівці його

психологічної служби у 2018–2019 роках ухвалили понад 86 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу. Зокрема, від батьків надійшли 27 772 звернення, від педагогічних працівників – 23 108, дітей – 30 178 та інших зацікавлених осіб – 5 490 (Pazychuk, 2019).

На початку 2019 року в українському правовому полі з'явилося визначення поняття булінгу, запроваджене в так званому антибулінговому законодавстві. Умовно цей закон містить дві частини – покарання та профілактику (Pazychuk, 2019).

У грудні 2018 року набув чинності Закон про протидію булінгу. У документі не лише надано дефініцію поняття булінг, а й зазначено адміністративну відповідальність за нього (ст. 173⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення) ("Kodeks Ukrainy", 1984).

У Законі надано визначення булінгу (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка) (цькування) – це діяння (дії чи бездіяльність) учасників освітнього процесу психологічного, фізичного, економічного, сексуального насильства, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчинено стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могло бути чи було заподіяно шкоду психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

У Законі також визначено механізми протидії цькуванню, зокрема, на засновника закладу освіти покладено функцію контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження й оприлюднення на своїх веб-сайтах плану заходів щодо запобігання та протидії булінгу, а також забезпечення відкритого доступу до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти. Водночас у Законі передбачено порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їхніх батьків та інших осіб; зазначено процедуру видання рішення про проведення розслідування. Крім цього, згідно зі змінами до ст. 73 Закону України «Про освіту», освітньому омбудсмену надано право здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти й отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загальної кількості випадків булінгу в закладах освіти (Myskevych, 2019, p. 18-22).

Такі заходи є цілком логічною та необхідною реакцією держави щодо запобігання вкрай небезпечному суспільному явищу.

Водночас за дев'ять місяців, відколи почалися зазначені зміни, суди України розглянули 197 справ

щодо звинувачення в булінгу. 77 винуватців пресингу було оштрафовано, переважно це батьки. Хоча реальна цифра таких правопорушень, безумовно, більша, оскільки кожна четверта дитина вважає себе жертвою булінгу та лише незначна частина постраждалих розповідає про це дорослим (Berezovska, 2019).

З огляду на наявну в Україні практику, найчастіше дії булерів кваліфікують як хуліганство (ст. 296 КК України). Також за дії дітей-булерів до відповідальності притягують їхніх батьків, згідно з ч. 4 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей». Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, призводить до накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від 10 до 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Проте сплата штрафу батьками дитини не є покаранням безпосередньо для дитини і навряд є приводом для її перевиховання. Не можна проконтролювати й те, чи провели батьки зі своєю дитиною виховну бесіду або звернулися по допомогу до психолога ("Sait "Yuryskonsult" 2019).

Отже, на сьогодні вітчизняні наукові дослідження та законодавство з протидії цькуванню перебувають на етапі становлення. Попри позитивні законодавчі зміни, згідно зі статистикою та даними досліджень, кількість випадків булінгу не зменшується. Водночас шкільні психологи звертають увагу на те, що покарання не завжди є дієвим засобом під час розв'язання зазначеної проблеми, оскільки булер може помститися пізніше. Це зумовлює виникнення проблеми булінгу поза освітнім закладом, на яку не поширюється дія закону. Тому, цькування дітей поза межами шкільного подвір'я також має бути у фокусі відповідних інстанцій та не залишатися безкарним.

Українські правознавці зауважують важливість прийняття закону та виокремлення в законодавстві поняття булінгу як виду правопорушення, вказуючи, водночас, на низку аспектів, що можуть ускладнювати процедуру притягнення до відповідальності. У зв'язку з тим, що булінг є кваліфікованим правопорушенням і, відповідно до закону, означає застосування насилля (фізичного або психологічного) з метою підпорядкування жертви своїм інтересам, на суді необхідно доводити не лише факт насильства, а й те, що воно було скоєно з метою контролю однієї дитини над іншою (Myskevych, 2019, p. 18-22).

Ураховуючи такі тенденції, аналізована проблематика потребує додаткового наукового дослідження, визначення булінгу та створення ефективних заходів із протидії та запобігання цьому негативному явищу.

Щодо терміну булінг, то він походить від англійського дієслова to bully. Відповідно до Кембриджського словника англійської мови, дієслово to bully означає: ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, доволі часто примушування такої особи до небажаних дій ("Meaning of "bully", 1998).

В Оксфордському словнику дієслово to bully – це прагнути завдати шкоди, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу чи особу, яка такою сприймається ("Meaning of "bully", 1998).

Українською мовою цей термін перекладено як залякування, цькування. Ознакою булінгу є систематичні знущання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може захиститися.

Булінг є явищем інтернаціональним, що досліджують учені низки країн: Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії тощо. Російський науковець І. Кон зауважує, що за останні 20 років булінг став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних, кримінологічних і правових проблем ("Meaning of "bully", 1998, p. 379).

Норвезький психолог Д. Ольвеус 1993 року опублікував визначення булінгу в середовищі дітей і підлітків, яке стало загальноприйнятим, – це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили ("Meaning of "bully", 1998).

Дослідниця Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Вона зазначає, що булінг – це агресивна поведінка, спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій та образливе оцінювання іншої людини. Водночас булінг не є порушенням закону, адже в карному кодексі, як правило, немає закону, згідно з яким особу з такою поведінкою буде покарано (Randall, 2001, p. 12-13). Усі дії, що утворюють булінг, попри їх різноманітність, мають спільні риси.

В Україні питання булінгу лише починають вивчати. У науковій літературі, присвяченій цій проблематиці, представлено низку визначень такого явища. Х. Лейманн характеризує булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнає нападів іншої (іноді декількох, але зазвичай не більш як чотирьох)

майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи» (Randall, 2001, p. 12-13).

Дослідники О. Морозов, Д. Булда та М. Бородаєва визначають булінг як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими (Mogozov, 2010, p. 262-263).

Вивчаючи феномен булінгу, В. Пономарьов зазначає, що така агресивна поведінка може виявлятися як у фізичному, так і в психологічному або комбінованому (фізичному та психологічному) насильстві. Крім того, О. Ожйова зауважує, що такі дії вчиняють з певною метою (Ponomarev, 2013, p. 126-130).

Булінг завжди переслідує ціль знищити, скривдити, деморалізувати, підкорити, викликати страх у своєї жертви. Це можуть бути систематичні словесні образи, виявлення зневаги, знущання з когось. Наслідки набувають таких форм: вибивання, відбирання або пошкодження речей, приниження гідності тощо (Yanishevskaya, & Tymoshenko, 2018).

Зазначені фізичні або словесні дії притаманні для прямого булінгу. Також слід виокремити непрямий булінг (маніпулятивна поведінка, розповсюдження чуток, відомостей, виключення людини зі спілкування певного кола осіб, спільних занять (хобі), ігор, ігнорування, бойкот).

Водночас вивчення різноманітних досліджень засвідчує, що булінг можна вважати першим кроком до злочинної поведінки. 60 % із тих, кого було визначено кривдником у 6–9 класах, мали хоча б одну судимість до 24 років, а 35–40 % скоїли три або більше тяжких злочини до досягнення 25-річного віку (Kopovalov, 2013).

Переважаю у кривдників з'являється справжня жорстокість. Вважаємо це відхиленням, стійким і здатним до подальшого негативного розвитку феноменом. Жорстоке ставлення до іншого у певному віці загалом зрозуміле дитині. І якщо на підставі цього вона продовжує так ставитися до іншого, то знає, що робить, і відчуває ті руйнівні почуття, які «схвалюють» подібні стосунки.

Особливі форми такої жорстокості набувають кримінального характеру. Усвідомлення настання негативних наслідків особою слід розглядати як прямий умисел, це засвідчує про наявність складової злочину – його суб'єктивну сторону. Деякі вчені обстоюють позицію, що діти, які вчиняють булінг у ранньому віці, у майбутньому можуть стати злісними правопорушниками, вбивцями та насильниками.

Нині науковці надають класифікації видів булінгу: фізичний (завдання ударів, штовхання, ляпаси, стусани, щипання, шмагання); словесний (обзивання, глузування або висловлювання, якими

ображають стать, расу або сексуальну орієнтацію); соціальний (виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток); в письмовій формі (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими); електронний або кібербулінг (розповсюдження чуток та образливих коментарів із використанням електронної пошти, мобільних телефонів (надсилання СМС) і сайтів соціальних мереж); мобінг (булінг на робочому місці). Булінг поділяють залежно від середовища, де відбувається насильство: реальне та віртуальне. Кібербулінг (належить до віртуального виду насильства) – це електронне повідомлення, яке:

- виводить з рівноваги, залякує або бентежить іншу особу;

- застосовує електронну пошту, мобільні телефони, СМС і сайти соціальних мереж для залякування, настирливого приставання, соціального виключення й завдання шкоди репутації та дружнім стосункам;

- охоплює приниження, образи, а також може передбачати розповсюдження чуток, приватної інформації, фотографій, відео або містити погрози завдання шкоди (Znebrova, 2016, p. 12).

На нашу думку, за об'єктом посягання слід виокремити такі види булінгу (за цим критерієм можна відстежити об'єктивну сторону правопорушення):

- фізичний (нанесення різних, зокрема за ступенем тяжкості, тілесних ушкоджень, а також стусани, ляпаси тощо);

- психологічний (словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи тощо);

- сексуальний (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи сексуально характеру, відеозаписи в роздягальнях, поширення образливих чуток сексуального/інтимного характеру, сексуальні погрози або жарти тощо);

- економічний (умисне позбавлення можливості користуватися особистими предметами та речами, а також освітнього закладу: парта, стілець, туалет, стадіон).

Крім того, ми пропонуємо поділити булінг за кількістю учасників: одноособовий (індивідуальний) (булером є одна особа); груповий (акти насильства здійснюють дві та більше осіб (колективом)).

Типовими ознаками булінгу є:

- систематичність (повторюваність) діяння;

- наявність сторін (кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі);

- наслідки (психічна та/або фізична шкода, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого).

Людину, яку обрали жертвою, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших у різний спосіб.

Деякі науковці пропонують таку класифікацію осіб, які вчиняють булінг:

- агресивні булі (справжні насильники, дуже жорстокі, зі зниженим рівнем самоконтролю та всупереч доводам психоаналізу з високою самоповагою. Це найчисленніша категорія);

- тривожні булі (багато в чому подібні за характеристиками до своїх жертв. Власне небажання стати жертвою спонукає їх жити в атмосфері насильницьких контактів і робить булі. Поводяться переважно провокативно, чим значно ускладнюють своє життя);

- пасивні булі (на нашу думку, є різновидом тривожних, які використовують насильство для самозахисту й підвищення рівня свого престижу серед знайомих) (Znebrova, 2016, p. 12).

Детермінантами булінгу, на наш погляд, є як і загальноновизначені нині детермінанти злочинності в Україні: економічна нестабільність, відсутність ідеології в суспільстві, пропаганда агресії, АТО, трудова міграція (батьки на заробітках) та неорганізоване дозвілля дітей.

Серед причин формування особистості булі слід зазначити такі: характеристика спрямованості й самосвідомості особистості (низький рівень сформованості моральних уявлень, неадекватні самооцінка та рівень домагань); індивідуально-психологічна (емоційна нестабільність, високий рівень особистісної тривожності, низький рівень розвитку інтелекту, несформованість навичок самоконтролю поведінки та функцій прогнозування її наслідків); соціально-психологічна (статус у колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації, несприятливий емоційний мікроклімат у сім'ї, характер і система виховання) (Yanishevskaya, & Tymoshenko, 2018).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в авторському визначенні булінгу та створенні ефективних заходів щодо його запобігання на трьох рівнях.

Булінг – це протиправне, винне діяння, скоєне умисно, яке виявляється у тривалій агресії, пов'язаній з повторюваними насильницькими діями фізичного, психічного, економічного, сексуального характеру з боку особи або групи осіб, які мають певні переваги (фізичні, психологічні тощо), що вчинено з метою завдання особистості моральної та/або фізичної шкоди та посягає на її життя, честь і гідність.

З огляду на спрямування та суб'єкти профілактики булінгу, слід виокремити три важливі й одночасні заходи запобігання, які мають спільне

завдання – зниження рівня булінгу серед дітей у сучасних умовах: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний.

Залежно від характеру заходів, необхідно зазначити такі блоки заходів запобігання на загальносоціальному рівні булінгу: економічні, правові; організаційно-управлінські (підвищення ефективності роботи освітніх закладів, організація дозвілля дітей у позанавчальний час); соціальні; інформаційні; морально-виховні (ідеологічні).

На загальносоціальному рівні пропонуємо вжити такі заходи:

1) прийняти Комплексну загальносоціальну програму запобігання булінгу в Україні до 2024 року. У зв'язку з відсутністю належного фінансування на запобігання булінгу та необхідністю створення мобільного реагування на це явище слід залучити інвесторів з підтримки держави;

2) створити Start up безкоштовного мобільного онлайн-додатку, в якому жертва зможе анонімно звернутися до спеціаліста/психолога або юриста в разі вчинення стосовно неї булінгу й отримати належну допомогу, а також спілкуватися у групах з іншими жертвами заради підтримки й порад. За допомогою такого листування можна організовувати анонімні зустрічі, місце та час проведення яких визначає координатор чату;

3) застосувати канадський досвід: розповсюдження через ЗМІ онлайн-матеріалів про те, як протидіяти насильству та домаганням, розпізнавати ситуації насильства й куди звертатися по допомогу, а також як повідомляти про насильство та домагання, проводити перевірку волонтерів для того, щоб розпізнати й не допускати до дітей тих, чия поведінка може становити ризики для них. Ця інформація також містить корисні поради для батьків, тренерів, учителів і волонтерів;

4) ініціювати до Верховної Ради та Уряду: введення окремої статті, яка передбачає відповідальність з 16 років за вчинення суспільно небезпечних діянь, що кваліфікуються як булінг. Пропонуємо розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» доповнити ст. 261² КК України «Булінг учасників освітнього процесу» та викласти у редакції:

Булінг – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо учасників освітнього процесу та поза межами закладу освіти, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності та внаслідок чого могло бути чи було заподіяно шкоду психічному або фізичному здоров'ю потерпілого – карається громадськими роботами (130–240 годин) або арештом (на строк до шести місяців);

– ті самі дії, учинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, караються обмеженням (на строк до п'яти років) або позбавленням волі (на строк від одного до трьох років);

– ті самі дії, вчинені щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпорадному стані, караються позбавленням волі (від трьох до п'яти років).

На спеціально-кримінологічному рівні слід проводити заходи стосовно окремих груп осіб (батьків, учителів, учнів). Ефективним заходом на цьому рівні буде запровадження тренінгів, семінарів за різними напрямками: психологічні (як не стати жертвою булінгу, реагувати на булінг, ознаки осіб, що піддаються булінгу); просвітницькі (правове виховання) із залученням психологічних служб, органів управління освітою, членів громади, церкви, правоохоронних служб, громадських та урядових організацій;

Одним із провідних суб'єктів запобігання булінгу на спеціально-кримінологічному рівні є Національна поліція України, щодо діяльності якої пропонуємо внести доповнення у відомчі інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (наказ МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044) і дільничних офіцерів поліції (наказ МВС України від 28 липня 2017 року № 650). У розділ III п. 2 «Взяття на профілактичний облік підлягає дитина» додати підпункт: «яка не досягла 18 років і вчинила булінг у будь-якій формі (дитина-булі)»; у розділ V «Організація роботи ДОП з особами, які перебувають на превентивному обліку» абзац 2 «ДОП ставить на превентивний облік та в межах своєї компетенції проводить профілактичну роботу» доповнити пунктом: «з особами, які досягли 18-річного віку та скоїли булінг (цькування) учасника освітнього процесу».

Індивідуальний рівень стосується окремої жертви. Індивідуальне запобігання булінгу дає змогу розв'язати проблему шкільного насилля для однієї особи. Також цей шлях передбачає роботу з жертвою, переслідувачем і свідком. Головною умовою цього рівня є завчасне виявлення можливих та реальних жертв, робота з ними. Основний засіб подолання комплексу жертви – це підвищення її самооцінки.

Запобігти булінгу слід за такими принципами:

1) конфіденційність;

2) етапність (вивчення ситуації, підготовка спільноти, згода учасників, вироблення програми допомоги, її реалізація та оцінка);

3) відмова від звинувачень будь-кого з дорослих у допущенні випадків булінгу;

- 4) категорична заборона на будь-яке насильство в школі («Скажи насильству ні!»);
- 5) комплексність (облік усіх аспектів);
- 6) міждисциплінарний принцип роботи (представники різних професій);
- 7) індивідуальний підхід у кожному випадку булінгу;
- 8) зміщення акценту для кривдників із покарання на їх реабілітацію (за винятком небезпеки для інших і порушень закону).

Висновки

Ефективне запобігання булінгу як суспільно небезпечному, протиправному діянню можливе за умови:

– утвердження в державній освітній політиці заходів виховного та психологічного впливу

у форматі тренінгів і бесід, наприклад, із роз'ясненнями щодо методу ненасильницького спілкування;

– пропаганди в ЗМІ заходів запобігання та протидії булінгу, правопросвітницької роботи серед населення, передусім молоді. Наприклад, трансляція відеороликів і передач щодо цього негативного явища;

– упровадження трирівневої системи заходів запобігання булінгу та кримінальної відповідальності за таке діяння. Також необхідно умовою превенції є підготовка педагогів і психологів до роботи з таким негативним явищем у загальноосвітніх школах із залученням психологічних і правоохоронних служб, органів управління освітою, членів громади та церкви.

REFERENCES

- Berezovska, S. (2019). Naibilsha zahroza dlia ditei - konflikty v sotsmerezkhakh [The biggest threat to children is conflicts on social networks]. *tsn.ua*. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-chastishayut-vipadki-bulingu-sudi-vzhe-rozglyanuli-mayzhe-200-sprav-1416465.html> [in Ukrainian].
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 1 hrud. 1984 r. No. 8073-Kh [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 1, 1984, No. 8073-Kh]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 51, 1122 [in Ukrainian].
- Kolha, Yu.V. (2019). *Zvit pro rezultaty pershoho tsyклу zahalnodержavnogo monitorynhovoho doslidzhennia yakosti pochatkovoї osvity "Stan sformovanosti chytatskoї ta matematychnoi kompetentnosti vypuskniv pochatkovoї shkoly zakladiv zahalnoi serednoi osvity" 2018 r.* [Report on the results of the first cycle of a nationwide monitoring study of the quality of primary education "State of formation of reading and mathematical competences of graduates of elementary schools of general secondary education institutions" 2018]. (Vlos. V). Kyiv. Retrieved from http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2019_ZVIT_MDYAPO_CHASTYNA-5_BULING.pdf. doi: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-1-117-127> [in Ukrainian].
- Konovalov, A. (2013). Podkhody k rabote s travley v shkole i shkolnye sluzhby primireniia [School harassment and school reconciliation services]. *Teorii bullinga i "shkolnaia vosstanovitelnaia konferentsiia", Theories of bullying and the "school rehabilitation conference"*. Retrieved from <http://www.8-926-145-87-01.ru> [in Russian].
- Meaning of "bully" in the English Dicteonary. (1998). *British Columbia Ministry of Education*. Retrieved from <https://dictionari.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>.
- Morozov, O.A. (2010). Osobennosti bullinga i mobbinga v Rosii [Features of bullying and mobbing in Russia]. *Aktualnye problemy aviatsii i kosmonavтики, Actual problems of aviation and astronautics*, 6, 262-263 [in Russian].
- Myskevych, T. (2019). Rehuliuвання проблеми булінгу на законодавчому рівні: pershi kroky Ukrainy ta svitovy dosvid [Regulating the problem of bullying at the legislative level: Ukraine's first steps and world experience]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia, Public opinion on law-making*, 18-22. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitoviy-dosvid&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].
- Pazychuk, A. (2019). Piv roku borotby z ts kuvanniam u shkolakh - pidsumky eksperta [Half a year of bullying in schools - expert results]. Sait "Hromadskyi prostir", Site "Public space". *www.prostir.ua*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=piv-roku-borotby-z-ts kuvanniam-u-shkolakh-pidsumky-eksperta> [in Ukrainian].
- Ponomarev, V.I. (2013). Issledovaniia aktsentuatsiy kharaktera uchastnikov bullinga v kontingente podrostkov regionalnogo sotsialnogo zavedeniia dlia nesovershennoletnikh [Studies of accentuations of the character of bullying participants in the contingent of adolescents of a regional social institution for minors]. *Svit medytsyny ta biolohii, The world of medicine and biology*, 3(39), 126-130 [in Russian].
- Randall, P. (2001). *Bullying in Adulthood. Assessing the Bullies and Their Victims*. USA. Retrieved from <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.
- Rehuliuвання проблеми булінгу на законодавчому рівні: pershi kroky Ukrainy ta svitovy dosvid [Regulating the problem of bullying at the legislative level: Ukraine's first steps and world experience]. (n.d.). *www.nbuviap.gov.ua*. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitoviy-dosvid&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].

- Sait "Yuryskonsult. Narodnyi pravovy portal", Site "Legal Counsel. People's legal portal". *legalexpert.in.ua*. (2019). Komentar, Comment, 127. Retrieved from <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk/81-uky/1807-127.html> [in Ukrainian].
- Yanishevskaya, K.D., & Tymoshenko, O.O. (2018). *Deiaki problemy bulinhu v Ukraini ta shliakhy yikh vyirishennia [Some problems of bullying in Ukraine and ways to solve them]*. Retrieved from https://revolution.allbest.ru/psychology/01028953_0.html [in Ukrainian].
- Znebrova, A.O. (2016). Bulinh yak riznovyd katuvan sered nepovnoletnikh [Bullying as a type of torture among minors]. *www.nusta.edu.ua*. Retrieved from <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Zhebrova-Anastasiya-Oleksandrivna.pdf>. doi: <https://doi.org/10.18411/d-2016-154>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березовська С. Найбільша загроза для дітей – конфлікти в соцмережах. 2019. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-chastishayut-vipadki-bulingu-sudi-vzhe-rozglyanuli-mayzhe-200-sprav-1416465>.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 1 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1996. № 51. Ст. 1122.
- Кольга Ю. В. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Київ, 2019. Частина V : Булінг у початковій школі. 50 с. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2019_ZVIT_MDYAPO_CHASTYNA-5_BULING.pdf. doi: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-1-117-127>.
- Коновалов А. Подходы к работе с травлей в школе и школьные службы примирения. *Теории буллинга и «школьная восстановительная конференция»*. 2013. URL: <http://www.8-926-145-87-01.ru>.
- Meaning of «bully» in the English Dicteonary. *British Columbia Ministry of Education*. 1998. P. 379. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>.
- Морозов О. А. Особенности буллинга и моббинга в России. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2010. № 6. С. 262–263.
- Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. С. 18–22. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitovij-dosvid&catid=8&Itemid=350.
- Пазичук А. Пів року боротьби з цькуванням у школах – підсумки експерта. 2019. *Громадський простір* : [сайт]. URL: <https://www.prostir.ua/?news=piv-roku-borotby-z-tskuvannyam-u-shkolah-pidsumky-eksperta>.
- Пономарев В. И. Исследования акцентуаций характера участников буллинга в контингенте подростков регионального социального заведения для несовершеннолетних. *Світ медицини та біології*. 2013. № 3 (39). С. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/S_med_2013_3%2839%29_41.
- Randall P. Bullying in Adulthood. *Assessing the Bullies and Their Victims*. USA, 2001. P. 12–13. URL: <http://site.ebrary.com/lib/bckharkiv/Doc?id=10053591>.
- Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitovij-dosvid&catid=8&Itemid=350.
- Юрисконсульт. Народний правовий портал : [сайт]. Коментар. Ст. 127. 2019. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk/81-uky/1807-127.html>.
- Янішевська К. Д., Тимошенко О. О. Деякі проблеми булінгу в Україні та шляхи їх вирішення. 2018. URL: https://revolution.allbest.ru/psychology/01028953_0.html.
- Жеброва А. О. Булінг як різновид катувань серед неповнолітніх. 2016. С. 12. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Жеброва-Анастасія-Олександрівна.pdf>. doi: <https://doi.org/10.18411/d-2016-154>.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2019

Myroniuk T. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Zaporozhets A. – Senior Operator of the Strategic Investigation Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8955-9764>

Improvement of Measures against Bullying in Ukraine

The **purpose** of the article is to clarify the concept of «bullying», to identify its main features, causes, types, subjective composition for further modernization of measures to prevent it in Ukraine; formulating appropriate proposals and recommendations for improving the criminal defense of a person against bullying in Ukraine. **Methodology.** In the course of the research, the dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena in their contradictions, development and changes was used, which makes it possible to objectively assess the level and effectiveness of prevention of violence against minors in Ukraine; a formal-logical method that identifies elements of a legal mechanism for preventing violence. The comparative legal method is used in the analysis of current legislation and international regulations; statistical – in the analysis of empirical data and in the process of researching statistical material in order to obtain a mathematical basis for processing the results of the survey, questioning and justification of the conclusions of scientific work; formal logic (analysis and synthesis, hypothesis) – in determining the main directions of scientific work and the main problematic issues. The theoretical basis of this publication was the work of domestic and foreign scientists on the aspects of preventing bullying. The **scientific novelty** of the publication is that the author's concept in «bullying» is formulated, the main determinants of bullying among children in Ukraine are established, the close correlation of bullying with violent crime is proved, some forms of correlation between bullying and crime are established, with other deviant manifestations in a society that has in common with it the nature of occurrence expressed in aggression, namely, committing murder, committing suicide, and torture. It is because of an in-depth study of the determinants of bullying and the perpetrators that it is possible to increase the effectiveness of criminal prevention activities. **Conclusions.** Based on the results of the scientific search, it is proposed to consider the criminal liability of children who have reached the age of 14 for committing bullying. After all, securing such responsibility in the Criminal Code of Ukraine could be one of the means of preventing and counteracting bullying. Also, a three-tier system of preventing «bullying» in Ukraine is proposed.

Keywords: bullying; cyberbullying; victim of bullying; buller (bully); observers; determinants of bullying; international experience; counteraction to bullying in Ukraine.

УДК 343(32+97)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.29>

Носач А. В. – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6171-0108>

Система заходів попередження та протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку

Метою статті є визначення шляхів удосконалення загальнодержавної системи попередження та протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку. **Методологія.** Методологічну основу статті становить діалектичний підхід до аналізу правових феноменів в Україні. У роботі використано методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування), а також статистичний, системно-структурний і системно-функціональний методи. **Наукова новизна** статті полягає в з'ясуванні причини неефективності системи заходів протидії злочинам проти державного суверенітету й територіальної цілісності України. Наявна модель політичної діяльності не здатна сформулювати обґрунтовані та дієві концепції забезпечення національної безпеки, зокрема щодо стабілізації політичної ситуації в країні, протидії сепаратизму, урегулювання міжконфесійних і міжетнічних конфліктів. Акцентовано на необхідності зміни принципів формування системи державних органів щодо забезпечення національної безпеки, а також принципів добору кадрів на керівні посади суб'єктів спеціальної профілактики злочинів в окресленій сфері. Зазначено, що стан національної безпеки України, її суверенітету й територіальної цілісності безпосередньо залежить від реалізації ідеї національного єднання, блокування сепаратистських тенденцій в окремих регіонах, розвитку інтеграційних процесів у країні. На підставі здійсненого аналізу запропоновано тлумачення протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України. **Висновки.** За часовою характеристикою протидія вказаним злочинам – це безперервний процес, у межах якого одночасно й паралельно здійснюють загальносоціальні та спеціально-кримінологічні, спрямовані на нейтралізацію криміногенно детермінаційних факторів і безпосередньо на запобігання та розкриття злочинів заходи, що зрештою мають на меті виправлення криміногенної та якісно-кількісної мінімізацію кримінальної (в масштабі району, регіону чи країни) ситуації, обмеження сумарної фізичної, моральної та матеріальної шкоди, заподіяної злочинами, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України.

Ключові слова: протидія; попередження; злочин; злочинність; територіальна цілісність; національна безпека; державний суверенітет.

Вступ

Попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку, охоплює широкий спектр заходів впливу на фактори, що їх спричиняють, їх усунення або нейтралізацію. Стосовно окремих видів злочинів це полягає в цілеспрямованій роботі з групами причин і факторів їх детермінації. Вплив на них має бути системним.

Україні необхідним є вдосконалення загальнодержавної системи попередження злочинів, адже така система має зосереджувати дії низки державних органів, що функціонують на засадах взаємодії та злагодженості. Єдність мети протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, має забезпечити комплексність, дієвість й ефективність заходів протидії насамперед злочинам терористичної спрямованості. Таку протидію мають здійснювати шляхом реалізації комплексу взаємозалежних заходів економічного, соціально-політичного, правового, психолого-педагогічного, організаційно-технічного спрямування тощо.

Питання національної безпеки, заходи забезпечення територіальної цілісності та

суверенітету неодноразово ставали предметом досліджень вітчизняних науковців. Цю проблематику вивчали О. Ф. Бантишев, Є. Ю. Бараш, Є. О. Гладкова (Hladkova, 2019), Ю. Б. Данильченко, О. Г. Данильян, В. П. Ємельянов, В. А. Ліпкан, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, О. О. Степанченко (Stepanchenko, 2017), О. В. Шамара (Shamara, 2018), А. М. Ященко (Orlov, Yashchenko, & Danylchenko, 2018) та ін.

Мета і завдання дослідження

Головною метою цієї публікації є визначення шляхів удосконалення загальнодержавної системи попередження та протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: дослідити феномен протидії цим злочинам; встановити коло суб'єктів протидії та оцінити їхню кримінологічну діяльність у цьому напрямі; визначити напрями вдосконалення заходів з протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України.

Виклад основного матеріалу

Попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, слід здійснювати за кількома напрямками: вплив на глобальні явища й процеси в суспільстві, що можуть породжувати сепаратистські настрої; виявлення й запобігання терористичним акціям; припинення незаконних акцій, затримання їхніх організаторів й учасників, забезпечення притягнення їх до відповідальності; попередження, запобігання та припинення злочинів анти-державної спрямованості.

Попередження зазначеної групи злочинів здійснюють з метою захисту особи, суспільства, держави від злочинних посягань на національну безпеку. На досягнення цієї мети спрямовано виконання низки завдань, серед них: виявлення причин злочинів й умов, що сприяють їхньому вчиненню, ужиття заходів щодо усунення їх або нейтралізації; здійснення профілактичного впливу на осіб із протиправною поведінкою; запобігання й припинення факторів готування до злочину й замаху на злочин (Lipkan, 2008, p. 54).

Попередження злочинів ґрунтується на принципах законності, демократизму, соціальної справедливості й гуманізму, комплексності, а також своєчасності й достатності заходів попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад.

Усі суб'єкти попередження злочинів реалізують свою компетенцію відповідно до вимог законодавства України, а також міжнародно-правових зобов'язань. Попередження злочинів реалізується за неухильного дотримання прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Демократизм попередження злочинів означає його реалізацію системою державних і недержавних органів за участю в цій діяльності органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та громадян.

Гуманізм і соціальна справедливість є важливою складовою попередження злочинності, оскільки ця діяльність спрямована на захист законних інтересів особи, суспільства й держави, відновлення їхніх порушених прав і свобод. Саме тому застосування заходів попередження злочинів має відповідати ступеню суспільної небезпеки можливого правопорушення й не може призводити до заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності (Ostapenko, 2014, p. 43-48). Попередження злочинів мають реалізовувати як центральні органи виконавчої влади, їхні територіальні підрозділи, так й органи місцевого самоврядування.

Суб'єктами, що безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції попередження злочинів, які посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, є Служба безпеки України, Національна поліція України, Державна прикордонна

служба України, Державна міграційна служба України, Національна гвардія України тощо.

До попередження злочинів також долучено й заклади охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення, інші установи, підприємства й організації, громадські об'єднання та громадян у межах і формах, передбачених законодавством України.

Вивчення й аналіз нормативної бази дає підстави виокремити завдання, які має бути покладено на суб'єктів системи попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад. Найважливішими з них є: організація та здійснення заходів загального й індивідуального попередження злочинів; участь у формуванні й реалізації загальнодержавних і регіональних цільових програм попередження злочинів; вивчення передового досвіду й упровадження його в практику; організація та здійснення наукових досліджень проблем попередження злочинів; надання підвідомчим органам, підрозділам, установам організаційно-методичної та практичної допомоги; організація і здійснення взаємодії з іншими органами й установами; формування та ведення довідково-інформаційних систем, що є необхідними для ефективної діяльності щодо попередження злочинів.

Програмування попередження злочинів здійснюють центральні органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування. Цю роботу мають реалізовувати на підставі аналізу державної та відомчої статистичної звітності; результатів кримінологічних досліджень; кримінологічних експертиз і моніторингу; опитувань суспільної думки; матеріалів діяльності суб'єктів державної системи попередження злочинів.

Необхідним є здійснення кримінологічної експертизи законопроектів й інших нормативно-правових актів. Це допоможе правильно оцінити ступінь їх впливу на рівень злочинності у сфері національної безпеки. Кримінологічну експертизу для оцінювання їхнього можливого впливу на рівень злочинності проводять фахівці, що володіють необхідними знаннями у відповідній сфері діяльності (Orlov, 2010, p. 56).

Використання кримінологічного моніторингу дає змогу постійно спостерігати, аналізувати й оцінювати терористичні та сепаратистські вияви, інші пов'язані з ними явища, що значно підвищить ефективність діяльності суб'єктів попередження злочинів антидержавного спрямування.

У програмах попередження злочинів визначають засоби, етапи, профілактичні заходи й механізм їхньої реалізації, а також показники очікуваних результатів.

На нашу думку, робота зі створення системи антитерору охоплює такі заходи: підвищення ефективності діяльності державних органів, що беруть участь у попередженні та припиненні виявів тероризму й сепаратизму, надання їм

необхідних повноважень; поліпшення їхньої технічної оснащеності й озброєння; забезпечення відповідного набору соціальних пільг співробітникам і членам їхніх родин; посилення гарантій їхньої правової захищеності.

Необхідною умовою для реалізації зазначеного є стабілізація економічної та політичної ситуації в країні, оскільки тероризм і сепаратизм пов'язані з процесами, що відбуваються в суспільстві.

Органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, що ухвалюють програми попередження злочинів, забезпечують їх фінансування та контролюють їх реалізацію. Фінансове й матеріальне забезпечення попередження злочинів реалізують коштом державного бюджету, бюджетів органів місцевого самоврядування. Додатковими джерелами фінансування можуть бути благодійні внески, добровільні безоплатні пожертвування й інші джерела, не заборонені законодавством України.

До обов'язків держави належать фінансова, організаційно-методична й інформаційна підтримка органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і громадян у діяльності щодо попередження злочинів, стимулювання, заохочення й розвитку їхньої громадянської активності. Попри складні обставини, суб'єкти попередження злочинів широко використовують вітчизняний та іноземний досвід. Обов'язково враховують соціально-економічні умови, демократизацію громадського життя, результати аналізу рівня тероризму й сепаратизму в країні, їхні причини, форми й різновиди, а також реальні можливості правоохоронних органів і держави загалом щодо визначення конкретних завдань на цьому шляху (Stepanchenko, 2018, p. 17).

Комплексний підхід до попередження злочинів передбачає: застосування взаємозалежних заходів економічного, соціально-політичного, правового, психолого-педагогічного, організаційно-технічного й іншого змісту, спрямованість цих заходів на усунення причин злочинів та умов, що сприяють їхньому вчиненню; комбінацію загального й індивідуального попередження злочинів; скоординовану взаємодію суб'єктів попередження злочинів (Danylchenko, 2018, p. 17).

Заходи попередження злочинів застосовують з огляду на складну криміногенну обстановку в обсязі та з інтенсивністю, які дають змогу не допустити вчинення злочинів або продовження злочинної діяльності.

Реалізація заходів, що є комплексними, вимагає створення єдиної скоординованої системи антитерору, функціонування якої ґрунтувалося б на засадах налагодженого механізму всебічного забезпечення: правового, організаційного, інформаційно-прогностичного й психологічного. Водночас контроль за тероризмом і сепаратистськими виявами, у зв'язку зі складністю

проблеми, повинен бути загальнодержавним. Попередження має містити найширше коло соціальних, політичних, економічних, юридичних та інших перетворень на підставі ретельно відпрацьованих із кримінологічних позицій та всебічно обґрунтованих рішень. Правоохоронні органи будуть відігравати важливу, проте обмежену роль.

Зусиль однієї держави в попередженні тероризму та сепаратизму недостатньо, необхідною є координація на міждержавному рівні. Ці явища не є проблемами лише внутрішньої безпеки окремої країни, що засвідчують масштаби, рівень терористичної загрози у світі, який нині є досить високим (Barash, & Samosonok, 2017, p. 25). Найактуальнішими завданнями для України на цьому шляху стає: взаємодія з країнами ЄС, їхній досвід діяльності антитерористичних структур; тісне співробітництво з Інтерполом, членом якого Україна є з 1992 року.

Найоптимальніше за основу обрати європейський досвід протидії зазначеним злочинам. За таких обставин основним принципом протидії тероризму й сепаратизму для вітчизняних правоохоронних органів стане рішучість у комбінації з необхідною гнучкістю, що вже забезпечило позитивні результати.

Зміцнення організаційних засад протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, передбачає декілька пунктів. Насамперед слід підготувати міжвідомчий нормативно-правовий акт, що встановлюватиме порядок взаємодії та обміну інформацією з питань протидії тероризму й сепаратизму між окремими антитерористичними підрозділами й правоохоронними органами. Доцільно розробити угоду про спільні антитерористичні заходи правоохоронних органів країн ЄС на випадок здійснення масштабних терористичних акцій у прикордонній зоні, зокрема на об'єктах атомної, хімічної промисловості й інших особливо небезпечних об'єктах.

Важливе значення має розроблення методичних рекомендацій і типових методик з питань: оперативно-розшукової діяльності щодо виявів тероризму й сепаратизму; оперативно-бойової діяльності контртерористичних підрозділів; діяльності міжвідомчих слідчо-оперативних груп з протидії тероризму та сепаратизму; розслідування зазначеної групи злочинів.

Серед заходів ресурсного й інформаційного забезпечення протидії тероризму та сепаратизму актуальним є внесення до Кабінету Міністрів України пропозиції про створення єдиної бази даних про злочини терористичного характеру; розроблення нормативного акта про порядок міжвідомчого використання інформаційних систем, що надасть можливість своєчасно ідентифікувати особу іноземних громадян й осіб без

громадянства, підозрюваних у причетності до терористичної діяльності.

Психологічна або ідейно-пропагандистська протидія тероризму зводиться до нейтралізації паніки, поширення чуток, негативного ефекту «сенсацій» у засобах масової інформації. Як контрзаходи слід використовувати психологічний вплив на сепаратизм з використанням усіх інформаційних каналів засобів масової інформації, коли населення інформують про діяльність суб'єктів попередження; блокування спроб з боку організаторів і виконавців терористичних акцій апелювати до громадської думки; запобігання висловленню терористами й сепаратистами своїх ідей. Для цього мають здійснювати роз'яснювально-інформаційну роботу з редакторами інформаційних агентств, засобів масової інформації, видавництва.

Важливою є робота щодо комплексної інвентаризації радіочастотних спектрів, що використовують державні органи, здійснення перевірки ступеня захищеності інформаційних ресурсів міністерств і відомств, що безпосередньо протидіють злочинам, які посягають на державну цілісність та конституційний лад, від несанкціонованого доступу.

Вирішальну роль відіграють заходи щодо профілактики тероризму й сепаратизму, які можуть бути як загальними, так і спеціальними (Lytvynov, 2018, p. 464). Зокрема, це розроблення та проведення спеціальної операції з попередження, виявлення і припинення незаконного переміщення через митний кордон України сильнодіючих, отруйних, радіоактивних і вибухових речовин, озброєння, вибухових засобів, вогнепальної зброї, боєприпасів, ядерного, хімічного, біологічного й інших видів зброї масового знищення, матеріалів, обладнання, які можуть бути використані злочинцями.

Наступним кроком має бути розроблення й затвердження міжвідомчого комплексного плану обстеження та паспортизації особливо важливих, особливо режимних і режимних об'єктів з метою визначення ступеня їх захищеності від терористичних акцій. Не слід нівелювати й значущість заходів віктимологічної профілактики тероризму й сепаратизму серед населення, формування у громадян навичок поведінки під час виникнення критичних ситуацій, пов'язаних з актами тероризму.

Крім цього, варто передбачити комплекс заходів з організації перевірки підприємств, стосовно яких є відомості про надання ними допомоги терористичним організаціям; організації комплексного обстеження стану режиму й охорони на підприємствах, що випускають, використовують, зберігають, утилізують хімічно активні, сильнодіючі отруйно-технічні рідини, токсичні й біологічні речовини; проведення перевірок підприємств військово-промислового комплексу,

військових частин, воєнізованих підрозділів, спрямованих на виявлення фактів порушень умов зберігання й обліку, а також незаконного продажу громадянам або збройним формуванням зброї, боєприпасів і бойової техніки (Trofimtov, 2018, p. 24).

Необхідність правового виховання є очевидною. Це цілеспрямована систематична діяльність суб'єктів попередження злочинів щодо формування правової свідомості й правової культури громадян (Hladkova, 2019, p. 111). Правове виховання здійснюють у межах системи загальної, середньої, вищої та подальшої професійної освіти, діяльності засобів масової інформації, правової освіти населення. Формами правового виховання є правова пропаганда, правове навчання, надання юридичної допомоги громадянам, пропаганда законослухняної поведінки в засобах масової інформації.

Підрозділи Національної поліції, установи кримінально-виконавчої системи, підрозділи Служби безпеки України, прикордонної служби в межах своєї компетенції надають методичну й інформаційну допомогу іншим суб'єктам попередження злочинів під час здійснення роботи із правового виховання.

Підставами для застосування заходів індивідуального попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, є такі юридично встановлені факти: учинення особою адміністративних правопорушень за обставин, що обтяжують відповідальність; звільнення особи від кримінальної відповідальності з нереабілітуючих підстав, передбачених чинним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством; протиправна поведінка осіб, звільнених з місць позбавлення волі, щодо яких судимість не знята або не погашена.

Такі факти встановлюють унаслідок: досудового розслідування та судового розгляду; проведення прокурорських перевірок; здійснення діяльності щодо попередження злочинів, адміністративно-правової та оперативно-розшукової діяльності; розгляду повідомлень організацій, громадських об'єднань, заяв і скарг громадян, публікацій у засобах масової інформації.

Заходами індивідуального попередження злочинів є: профілактична бесіда; визначення інформації про причини й умови протиправної поведінки; постановка на профілактичний облік; встановлення спостереження й контролю за перебігом соціальної реабілітації осіб, що звільнені з місць позбавлення волі, щодо яких судимість не знята або не погашена; надання соціальної допомоги особам, щодо яких здійснюють індивідуальне попередження злочинів.

Окреслені заходи застосовують суб'єкти попередження злочинів терористичної спрямованості, ураховуючи індивідуальні особливості

зазначених осіб, ступінь суспільної небезпеки вчинених ними протиправних діянь.

Профілактична бесіда полягає в роз'ясненні особі її відповідальності перед суспільством, соціальних і правових наслідків продовження протиправної поведінки, переконанні в необхідності дотримуватися встановлених норм поведінки. Під час бесіди особу, щодо якої здійснюють профілактичні заходи, попереджають про необхідність припинення протиправної поведінки. У такій бесіді можуть брати участь представники відповідних організацій, установ, громадських об'єднань, інші зацікавлені особи.

Суб'єкти державної системи попередження злочинів, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, мають встановлювати й здійснювати спостереження та контроль за перебігом соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, щодо яких судимість не знята або не погашена. Особам, стосовно яких здійснюють індивідуальне попередження злочинів, що потребують соціальної допомоги, суб'єкти попередження злочинів здійснюють сприяння в побутовому й трудовому влаштуванні, наданні їм психолого-педагогічної, медичної, консультаційно-правової й іншої допомоги, передбаченої законодавством.

Контроль за діяльністю суб'єктів попередження злочинів, дотриманням ними прав і свобод людини й громадянина під час застосування заходів профілактичного впливу здійснюють у встановленому порядку в межах компетенції органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Відомчий контроль за діяльністю суб'єктів попередження здійснюють вищі органи й посадові особи в порядку, встановленому відповідними нормативно-правовими актами. Нагляд за виконанням законів, які регулюють діяльність щодо попередження злочинів, здійснюють Генеральний прокурор і підлеглі йому прокурори. Відповідальність посадових осіб за порушення у сфері попередження злочинів настає в порядку, встановленому законодавством України.

Наукова новизна

Концептуально систему заходів попередження та протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад,

національну безпеку запропоновано розглядати у двох значеннях: 1) як сутність і зміст механізму протидії злочинності певного виду, який ґрунтується на встановлених і науково доведених даних щодо її тенденцій, характеристик, закономірностей та виявів як феномену сучасного суспільства; 2) як визначальний стратегічний вектор, базовий спосіб розгортання й оформлення практичної реалізації протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку. У другому значенні ця система охоплює не лише рівні протидії, складові та базові характеристики, а й ідеологію, онтологічні основи та магістральні умови побудови та функціонування такої системи.

Висновки

На підставі викладеного вище пропонуємо таке тлумачення протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України, а саме: це система форм і методів впливу суспільства й держави на їх (злочинів) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюють спеціалізовані та інші суб'єкти правоохоронної системи, яка своєю чергою входить уже як підсистема в систему забезпечення безпеки та через яку реалізується соціальна функція охорони й забезпечення законності та правопорядку. За часовою характеристикою протидія цим злочинам – це безперервний процес, у межах якого одночасно й паралельно здійснюють загальносоціальні та спеціально-кримінологічні, спрямовані на нейтралізацію криміногенно детермінаційних факторів і безпосередньо на запобігання та розкриття злочинів заходи, що мають на меті виправлення криміногенної та якісно-кількісну мінімізацію кримінальної (у масштабі району, регіону чи країни) ситуації, зниження сумарної фізичної, моральної та матеріальної шкоди, заподіяної злочинами, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України.

Актуальним вектором подальших наукових розвідок убачається розроблення кожного з елементів системи протидії злочинам, що посягають на територіальну цілісність і конституційний лад, національну безпеку України, окремо й у різних інтегративних поєднаннях.

REFERENCES

- Barash, Ye.Yu., & Samosonok, A.O. (2017). Tendentsii proiavu teroryzmu: analiz suchasnoho stanu, shliakhiv profilaktyky i poperedzhennia v Ukraini ta sviti [Trends in the manifestation of terrorism: analysis of the current state, ways of prevention and prevention in Ukraine and the world]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of National Academy of Internal Affairs*, 2(14), 24-37. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2017_2_4 [in Ukrainian].

- Danylchenko, Yu.B. (2018). Teroryzm: fenomen, determinatsiia, protydia [Terrorism: phenomenon, determination, counteraction]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Hladkova, Ye.O. (2019). *Stratehiia i taktyka protydii narkozlochynnosti v Ukraini [Drugs Strategy and Tactics in Ukraine]*. Kharkiv: Panov [in Ukrainian].
- Lipkan, V.A. (2008). Administratyvno-pravovi osnovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Administrative and legal bases for ensuring national security of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Lytvynov, O.M. (Eds.). (2018). *Kryminolohiia. Akademichnyi kurs [Criminology. Academic course]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Orlov, Yu., Yashchenko, A., & Danylchenko, Yu. (2018). Ethno-religious Terrorism: Essence, Dimensions, Concept. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(4), 244-251. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-244-251>.
- Orlov, Yu., Yashchenko, A., & Hladkova, Ye. (2018). Realization of the Right to Rebellion: from Manifestations of Democracy to Treasons. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5, 256-267. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-233-239>.
- Orlov, Yu.V. (2010). *Kryminolohichna ekspertyza normatyvno-pravovykh aktiv i yikh proektiv: nauково-metodychne zabezpechennia [Criminological examination of regulatory acts and their projects: scientific and methodological support]*. Simferopol: Krymnavchpedderzhvydav [in Ukrainian].
- Ostapenko, O.I. (2014). Protydii terorystychnym zahrozam v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt [Countering terrorist threats in Ukraine: administrative and legal aspects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 810, 43-48 [in Ukrainian].
- Shamara, O. (2018). Role of the prosecutor's office in the national system of fighting terrorism in Ukraine. *International Journal of Legal Studies (IJOLS)*, 4(2), 151-158. doi: 10.5604/01.3001.0013.0010.
- Stepanchenko, O.O. (2017). Spetsyfichni faktory etnorelihiinoho teroryzmu [Specific factors of ethno-religious terrorism]. *Forum prava, Forum of Law*, 4, 234-237. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_38.pdf. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1168782> [in Ukrainian].
- Stepanchenko, O.O. (2018). Protydii etnorelihiinomu teroryzmu: kryminolohichni, viktymolohichni ta heopolitychni analiz [Countering Ethno-Religious Terrorism: Criminological, Victimological and Geopolitical Analysis]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Trofimtsov, V.A. (2018). Administratyvno-pravovyi mekhanizm protydii teroryzmu v Ukraini [Administrative-legal mechanism of counter-terrorism in Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бараш Є. Ю., Самосьонюк А. О. Тенденції прояву тероризму: аналіз сучасного стану, шляхів профілактики й попередження в Україні та світі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 24–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2017_2_4.
- Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
- Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 416 с.
- Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 401 с.
- Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
- Orlov Yu., Yashchenko A., Danylchenko Yu. Ethno-religious Terrorism: Essence, Dimensions, Concept. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. No. 4. Vol. 4. P. 244–251. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-244-251>.
- Orlov Yu., Yashchenko A., Hladkova Ye. Realization of the Right to Rebellion: from Manifestations of Democracy to Treasons. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 5. P. 256–267. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-233-239>.
- Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення : монографія. Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2010. 266 с.
- Остапенко О. І. Протидія терористичним загрозам в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 810. С. 43–48.
- Shamara O. Role of the prosecutor's office in the national system of fighting terrorism in Ukraine. *International Journal of Legal Studies (IJOLS)*. 2018. No. 4 (2). P. 151–158. doi: 10.5604/01.3001.0013.0010.
- Степанченко О. О. Специфічні фактори етнорелігійного тероризму. *Форум права*. 2017. № 4. С. 234–237. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_38.pdf. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1168782>.
- Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: кримінологічний, віктимологічний та геополітичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.
- Трофімцов В. А. Адміністративно-правовий механізм протидії тероризму в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 43 с.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2019

Nosach A. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6171-0108>

System of Measures for Preventing and Combating Crimes Encroaching on the Territorial Integrity and Constitutional System, National Security

The **purpose** of the article is to determine the ways of improving the nationwide system of preventing and combating crimes encroaching on territorial integrity and constitutional system, national security. **Methodology.** The methodological basis of the article is the dialectical approach to the analysis of legal phenomena in Ukraine. The author of the work has used the method of formal logic: analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, abstraction, as well as statistical, system and structural, system and functional methods. The **scientific novelty** of the article is to consider the reasons for the ineffectiveness of the system of combating crimes against state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The current model of political activity is incapable to produce grounded and effective concepts of ensuring national security, in particular, in stabilizing the political situation in the country, combating separatism, resolving inter-religious and ethnic conflicts. The author has emphasized on the necessity to change the principles of the formation of the system of state agencies for ensuring national security, as well as to change the principles of selecting personnel to the leading positions of the subjects of special prevention of crimes in the mentioned sphere. It has been noted that the state of national security of Ukraine, its sovereignty and territorial integrity should be determined by the realization of the idea of national unity, blocking of separatist tendencies in certain regions, development of integration processes in the country. On the basis of the conducted analysis, the author has offered the following understanding of combating crimes encroaching on territorial integrity and constitutional system, national security of Ukraine. **Conclusions.** Combating to the mentioned crimes according to the temporal characteristic is a continuous process, within which both social and special criminological measures are carried out simultaneously and at the same time, and which are aimed at neutralizing criminogenically determinative factors and directly at preventing and solving crimes. They ultimately are aimed at correcting criminogenic and quantitatively-qualitatively minimization of criminal situation (on a district, regional or country level) and reducing the total physical, moral and material damage caused by crimes encroaching on the territorial integrity and constitutional system, national security of Ukraine.

Keywords: counteraction; preventing; crime; territorial integrity; national security; state sovereignty.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 340(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.36>

Мазур Т. В. – кандидат юридичних наук, заступник Міністра культури України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні

Метою статті є аналіз становлення та розвитку понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. Для її досягнення сформульовано такі завдання: проаналізувати еволюцію правової охорони культурної спадщини в Україні; з'ясувати сутність понять «пам'ятка», «культурна спадщина», «культурні цінності». **Методологія** публікації передбачала використання діалектичного, логіко-юридичного, системного, історико-правового, порівняльно-правового й інших методів. Для встановлення змісту досліджуваних категорій, формування понятійно-категорійного апарату застосовано ґносеологічний, антропологічний методи, методи моделювання та прогнозування. **Наукова новизна** статті полягає в аналізі розвитку понятійно-термінологічного апарату в правовій доктрині, а також визначенні специфіки вживання термінів і понять правової охорони культурної спадщини в законодавстві України. **Висновки.** Правова охорона культурної спадщини в Україні розвивалася впродовж тривалого часу, що позначилося на формуванні та розвитку її понятійно-термінологічного апарату. Уже в період Української революції 1917–1921 років застосовували поняття «пам'ятки» й «культурні надбання», хоча їх не було визначено законодавчо. Після ухвалення Положення про пам'ятники культури і природи 1926 року в законодавство запроваджено як базове поняття «пам'ятники культури», однак його визначення в документі сформульовано не було. Після тривалої термінологічної дискусії кінця 1970-х – початку 1980-х років, до якої активно долучилися В. І. Акуленко, С. І. Кот й інші вчені, в Україні поняття «пам'ятник» було замінено на «пам'ятка», а дефініцію поняття «пам'ятки історії та культури» запропоновано в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1978 року. Першим спеціальним законодавчим актом незалежної України з питань культури стали ухвалені 1992 року Основи законодавства України про культуру, де за радянською традицією використано поняття «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності». Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року визначив базові поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка культурної спадщини». Специфіка законодавства України полягає у використанні поняття «пам'ятка» на означення лише нерухомих об'єктів, а в інших країнах воно охоплює і рухомі об'єкти. Більшість сучасних українських фахівців-пам'яткоохоронців послуговується термінами й поняттями, визначеними в чинному законодавстві. Водночас у правовій доктрині триває дискусія щодо вдосконалення поняття «пам'ятка» й інших базових термінів, зокрема «культурна спадщина» та «культурні цінності», їх уніфікації, зокрема в міжнародному праві.

Ключові слова: право; закон; категорії; поняття; культурна спадщина; культурні цінності.

Вступ

Наукове дослідження завжди має чітке теоретико-методологічне підґрунтя, що дає змогу за умови застосування відповідних принципів і методів пізнання досягти поставлених мети й завдань, сформулювати нові положення та висновки або переглянути, підтвердити чи спростувати теорії та положення, висловлені попередниками. Водночас для досягнення таких результатів учені послуговуються спеціальними поняттями й термінами, які є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію. У правовій науці такі терміни й поняття можуть бути як усталеними та нормативно закріпленими в законах і підзаконних актах, так і використовуватися лише в правовій доктрині, удосконалюватися й розвиватися відповідно до поглядів і пропозицій науковців.

За роки державної незалежності України окремі питання становлення й розвитку правової охорони культурної спадщини висвітлювали

у своїх працях В. І. Акуленко (Akulenko, 2013), Н. В. Артикуца (Artykutsa), В. І. Євінтов (Evintov, 1981), В. Ф. Зверховська (Zverkhovska, 2015), Н. І. Кудерська (Kuderska, 2014), О. І. Мельничук (Melnychuk, 2008), І. М. Мишак (Myshchak, 2014), І. В. Пивовар (Pyvovar, 2010), О. В. Усенко (Usenko, 2011) та ін. Однак у зв'язку зі змінами законодавства й розвитком правової доктрини ґрунтовного дослідження потребує специфіка становлення понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз становлення та розвитку понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні.

Виклад основного матеріалу

Охорона культурної спадщини, як і будь-яка інша важлива сфера, що потребує чіткого правового регламентування, має власні терміни

й поняття, які традиційно усталилися, їх застосовують у міжнародному та національному праві, активно використовують іноземні й вітчизняні дослідники. Водночас розвиток галузі загалом стимулює розвиток відповідних понять і категорій, сприяє удосконаленню їх визначень, які пропонують різні вчені, а згодом їх уводять до законодавчих актів, надаючи офіційного статусу.

Сучасна правова термінологія охорони культурної спадщини в Україні є предметом дослідження теоретиків права, а також представників суміжних галузей, які активно досліджують цю проблематику, зокрема культурологів, істориків, мистецтвознавців. Сформувалася й окрема спеціальна галузь – пам'яткознавство. Її теоретики визначають пам'яткознавство як спеціальну наукову дисципліну, предметом якої є всебічне дослідження, охорона, збереження та популяризація пам'яток історії та культури як складової національної та всесвітньої культурної спадщини ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Специфіка правової охорони культурної спадщини полягає в тому, що вона розвивалася впродовж тривалого часу, що, безперечно, позначилося на формуванні та розвитку понятійно-термінологічного апарату. З цього приводу слушно зауважує Н. В. Артикуца, що кожному історичному періоду відповідає своя система понять і термінів, адекватно відображаючи певний етап розвитку державно-правових явищ, обсяг пізнаного й продуктивні на той час моделі та способи термінотворення (Artykutsa).

На думку відомого дослідника права охорони культурної спадщини та культурних цінностей В. І. Акуленка, першим і найважливішим поняттям для законодавця, який ставить за мету встановлення правової охорони об'єктів культурної спадщини, є чітке закріплення її понять як інституту матеріального права. Без цього неможливо окреслити предметне коло правової охорони. Законодавчі тексти мають містити визначення як загальних понять культурної спадщини, так і її видових дефініцій, інакше складно тлумачити й ефективно застосовувати правові норми (Akulenko, 2013).

Нині використовують різні поняття на означення культурної спадщини. Це безпосередньо культурна спадщина, культурні цінності, культурні надбання, пам'ятки тощо. Усі ці терміни використовують у міжнародних і національних правових актах. Показовими в цьому випадку є базові міжнародні конвенції – Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року. Аналізуючи визначення цих термінів, В. І. Акуленко зауважує, що поняття «культурна спадщина» близьке до

поняття «культурна цінність», але вони не тотожні. Термін «культурна спадщина» в міжнародних документах вживають переважно щодо нерухомих об'єктів, і він не охоплює рухомих цінностей. Учений пропонує послуговуватися терміном «культурні цінності» замість «культурна спадщина», аргументуючи свою думку тим, що в Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року цей термін охоплює поряд з нерухомими об'єктами й нерухомими предметами також історичні центри їх зосередження (Akulenko, 2001).

Слід проаналізувати й науковий підхід до визначення поняття «спадщина» О. І. Мельничук, яка аргументує необхідність відмежовувати терміни «загальна спадщина», «спільна спадщина», «загальне надбання» від інших. Ці три терміни вживають виключно на означення об'єктів, на які поширюється концепція загальної спадщини в широкому тлумаченні (морське дно, Місяць, інші небесні тіла, відкрите море, відкритий Космос й Антарктида). Проблема полягає в тому, що одночасно в міжнародно-правових документах і, відповідно, у доктрині застосовують терміни «спадщина» й «надбання». Терміни «світова спадщина людства», «світове культурне надбання» є, на думку вченої, синонімами, їх уживають на означення поняття «всесвітня культурна і природна спадщина людства», а різноманітність цих термінів пов'язана з неоднозначним перекладом міжнародно-правових актів або ж правилами художнього стилю в неюридичній літературі (Melnichuk, 2008).

Зазначена проблема справді потребує розв'язання, зокрема щодо перекладу українською мовою міжнародних правових актів. У цьому контексті ми поділяємо позицію В. І. Акуленка, який доводить, що виклад правового акта виключає застосування літературного стилю. «Синонімічні заміни, доречні в художній літературі, у законодавчих актах себе не виправдовують, – стверджує вчений, – адже кожен синонім має специфічні відтінки, тому не завжди можливе його вживання для точного та повного позначення одного й того самого поняття. Ідеться не лише про ясність, простоту, лаконічність, а й про точність законодавчої мови, яка виключала б будь-яку нечіткість або двозначність» (Akulenko, 1991). Водночас В. І. Євінтов аргументував, що для забезпечення автентичності тексту договору різними мовами доцільно шукати не однозначні терміни в цих мовах, а їх семантично-правові еквіваленти, що відповідатимуть один одному в межах цього договору (Evintov, 1981). Ці два підходи не суперечать один одному, а лише доповнюють, засвідчуючи необхідність однозначного й чіткого тлумачення, а також урахування специфіки національних мов під час визначення певного поняття в законодавчих актах.

Проблема узгодження термінології й надалі залишається актуальною. Стосується вона не лише узгодження на міжнародному рівні. Для прикладу, навіть українські вчені зі схожими поглядами використовують різні терміни для визначення нової галузі міжнародного права, яка має регулювати охорону культурної спадщини. Так, О. І. Мельничук зазначає про формування нової галузі – міжнародного права охорони культурної спадщини (Melnychuk, 2008), а В. І. Акуленко, про що свідчить, зокрема, і назва його монографії, – міжнародного права охорони культурних цінностей (Akulenko, 2001).

До термінологічної дискусії долучилася й Н. І. Кудерська, яка вважає, що культурна спадщина та культурне надбання співвідносяться як частина й ціле, а культурна спадщина є складовою культурного надбання. Учена доводить, що культурне надбання є сукупністю всіх культурних досягнень (матеріальних і нематеріальних) людства, суспільства, окремих соціальних груп, осіб та їхнього культурного досвіду, який постійно напрацьовується, зберігається в арсеналі соціальної пам'яті та відображає живу культуру сьогодення, він має виняткове значення для формування сучасного культурного простору (Kuderska, 2014). Натомість культурна спадщина – багатофункціональна система, яка втілює нерозривний зв'язок поколінь, що становить сукупність успадкованих людством об'єктів – усіх минулих культурних досягнень суспільства від попередніх поколінь, окремих соціальних груп, осіб і їхнього історичного досвіду. Згідно з визначенням Н. І. Кудерської, культурні цінності – це оприлюднений результат людської діяльності, що має конкретно-історичний характер, виконує соціально-інтегративну функцію та функцію формування особи, її духовності, є сполучною ланкою між різними епохами й цивілізаціями, визнаний національним або загальним орієнтиром упродовж багатьох поколінь (Kuderska, 2014).

Сучасні українські дослідники правової охорони культурної спадщини намагаються запропонувати власні визначення базових понять, які близькі за змістом. Так, В. Ф. Зверховська тлумачить поняття «культурні цінності» як унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значущі для широкого кола суб'єктів цивільного права (Zverkhovska, 2015). Водночас І. В. Пивовар пропонує визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини» як об'єкта культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, Музейного фонду України, Бібліотечного фонду Національної бібліотеки України, Національного архівного фонду України. Згідно з його визначенням, історико-культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством

від попередніх поколінь об'єктивованих матеріальних і духовних цінностей, які мають значення для збереження та розвитку самобутності України, її внесок у світову цивілізацію та підлягають охороні (Pyvovar, 2010).

Дослідниця О. В. Усенко також пропонує дефініцію культурної спадщини, яку тлумачить як сукупність усіх матеріальних і духовних культурних здобутків суспільства, його історичний досвід, що зберігається в арсеналі громадської пам'яті. Охорона культурної спадщини, на переконання вченої, – це система публічно-правових заходів, спрямованих на виявлення, облік, відновлення, утримування та використання об'єктів культурної спадщини, які застосовують з метою збереження та примноження історичного надбання (Usenko, 2011).

Загалом поділяючи позицію дослідників щодо необхідності подальшого вдосконалення термінологічного апарату, ми вважаємо за доцільне використовувати в широкому значенні поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка», оскільки їх передбачено в базовому Законі України «Про охорону культурної спадщини», інших законодавчих актах. Водночас слід з'ясувати, як ці й інші базові поняття еволюціонували в пам'яткоохоронному законодавстві на українських землях протягом останніх ста років, тобто від перших спроб їх законодавчого визначення.

До ХХ ст. в Російській імперії в усіх нормативних актах і наукових працях вживали узагальнене поняття «пам'ятник давнини» (Egorov, 1988). Визначення цього терміна не пропонували. Лише 29 жовтня 1911 року міжвідомча комісія під керівництвом міністра внутрішніх справ Російської імперії І. Я. Гурлянда внесла на розгляд Державної думи проект Положення про охорону пам'ятників давнини, ст. 1 якого вже містила визначення основоположного поняття. Зокрема, у проекті Положення «пам'ятники давнини», що підлягають охороні, визнано всі пам'ятники архітектури, скульптури, живопису й іншого мистецтва, як і первісної давнини, а також акти та рукописи, які на підставі цього Положення визнано джерелами пізнання і любові до вітчизняної історії ("Sokhranenie pamiatnikov", 1997). Проте Державна дума Російської імперії за час своєї діяльності так і не ухвалила ні закону про охорону культурної спадщини, ні навіть Положення про охорону пам'ятників давнини, тож до розпаду імперії дефініцію понять у сфері охорони культурної спадщини на нормативному рівні не було закріплено.

У зв'язку з відсутністю необхідної нормативної бази й належного теоретико-методологічного забезпечення Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва самостійно

визначало напрями роботи, як і поняття того, що ж слід вважати «пам'яткою». Так, за результатами дискусій 1910–1912 років щодо трактування поняття «пам'ятка» було прийнято рішення дотримуватися концепції І. Каманіна, який пропонував вважати «пам'яткою старовини» все старовинне, що відрізняється від сучасного ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Українські державні органи періоду Української революції 1917–1921 років успадкували теоретичні напрацювання у сфері охорони культурної спадщини попереднього періоду. Однак уже на початку 1917 року сформувалася тенденція до українізації державних органів, а отже, і розроблення термінологічного апарату українською мовою. На протигагу російському поняттю «пам'ятник», було запроваджено для означення об'єктів культурної спадщини в широкому значенні поняття «пам'ятка». Загалом у цей час поширеними стали поняття «пам'ятки» та «культурні надбання». Навесні 1917 року за ініціативою громадськості було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, а також товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва в окремих губерніях і повітах. У процесі формування уряду Української Центральної Ради – Генерального Секретаріату – у складі Генерального секретарства народної освіти було створено відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва. Його завідувач М. Ф. Біляшівський звернувся в листопаді 1917 року через газети до громадян із закликом «не псувати і не нищити пам'яток старовини» ("Do hromadian", 1917). На засіданні Комітету Центральної Ради під головуванням М. Грушевського 17 квітня 1917 року було вирішено «опікуватися про повернення національних українських надбань в Україну» (Kot, & Nestulia, 1996). Однак офіційного визначення цих понять запропоновано не було. Так само не було схвалено розроблений міністерством за участю діячів культури проект закону про охорону пам'яток в УНР.

Зі зміною влади простежується певна правонаступність і у використанні поняття «пам'ятки» в широкому значенні до нерухомих і рухомих об'єктів культурної спадщини за часів як Української держави гетьмана П. Скоропадського, так і Директорії УНР. У вживанні терміна «пам'ятки» прослідковується соборність української державотворчої та правничо-термінологічної традиції, адже цим поняттям ще до Української революції 1917–1921 років послуговувалися в Галичині, зокрема вчені Наукового товариства імені Шевченка, а одне із серійних видань товариства навіть мало назву «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

Поняття «пам'ятник давнини» або «твір давнини» за традицією застосовували й перші радянські органи. Паралельно радянська влада почала використовувати узагальнений термін «цінності». Так, 1 квітня 1919 року було видано Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» ("Dekret RNK", 1919). Однак після ухвалення Положення про пам'ятники культури і природи від 16 червня 1926 року в радянському законодавстві почали використовувати термін «пам'ятники культури», однак його визначення в Положенні також не було ("Postanova VUTsVK", 1926).

Друга світова війна, яка завдала непоправної шкоди об'єктам культури України, загострила питання вдосконалення правової охорони культурної спадщини. Нормотворча робота стала підґрунтям постанови Ради міністрів УРСР від 30 грудня 1948 року № 3076, якою затверджено Положення про охорону пам'ятників культури на території УРСР ("Postanova Rady Ministriv", 1948). І хоча це Положення також не містило визначення поняття «пам'ятники культури», проте в ст. 2 було виокремлено чотири види пам'ятників: а) пам'ятники архітектури; б) пам'ятники мистецтва; в) пам'ятники археології; г) пам'ятники історичні. Кожен вид містив чіткий перелік таких пам'ятників. Отже, поняття «пам'ятник» трактували значно ширше, ніж це прийнято в українській мові.

Хоча основні пам'яткоохоронні документи УРСР переважно дублювали норми загально-союзного профільного законодавства, окремі українські вчені та правознавці-практики неодноразово порушували питання про відособленість і специфіку української правничої термінології. Показовою в цьому контексті є дискусія щодо адекватності вживання в українській мові поняття «пам'ятник» на означення об'єктів культурної спадщини. Одним із перших запропонував застосовувати поняття «пам'ятка» замість поширеного в радянських правових актах «пам'ятник» В. І. Акуленко, оприлюднивши 1976 року в газеті «Літературна Україна» статтю «“Пам'ятники” чи “пам'ятки”? Про мову законодавчих актів» (Akulenko, 1976). Ця стаття зумовила тривалу дискусію вчених-істориків, мовознавців і правників на сторінках періодичних видань, а також вплинула на зміну законодавчої термінології.

Унаслідок цього поняття «пам'ятка» було запроваджено в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року ("Zakon URSR", 1978). Згідно зі ст. 1 цього Закону, пам'ятками історії та культури визнавали споруди, пам'ятні місця та предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства й держави,

твори матеріальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність. Відповідно до ст. 17 Закону, саме «нерухомі пам'ятки» підлягали обліку й охороні за категоріями загальносоюзного, республіканського й місцевого значення, їх вносили до відповідних переліків.

За словами радянського вченого В. Л. Єгорова, серед наявних видів нерухомої культурної спадщини (археологія, архітектура, мистецтво, історія) розділ «пам'ятки історії» виокремлено найпізніше, спершу як класифікаційне, а потім і юридичне поняття. На його думку, юридичний термін «пам'ятки історії та культури» та науковий «історико-культурна спадщина» засвідчують, що будь-який вид пам'яток (археології, архітектури, мистецтва) у хронологічному аспекті є водночас і пам'яткою історії. Термін «пам'ятка історії» вживають у вузькому значенні як один із видів спадщини, який охороняють. Основний критерій у визначенні пам'ятки історії – синхронність конкретного об'єкта або місця (споруди, ландшафту тощо) з історичним фактом (подією) або життям і діяльністю видатної особи (Егоров, 1988). Натомість В. І. Акуленко стверджував, що термін «пам'ятки історії та культури» потребує уточнень, оскільки будь-який із двох термінів – і «культура», і «історія» – у широкому значенні охоплює всі без винятку цінності матеріальної та духовної діяльності людства, а тому об'єднувати їх і вживати в законодавстві, літературі й на практиці охорони пам'яток як умовний загальний термін недоцільно, досить залишити один із них (Акуленко, 1991). Попри ці дискусії, поняття «пам'ятки історії» невдовзі стало одним з основних, що й було відображено в назві Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури».

Після набуття чинності зазначеного Закону поняття «пам'ятка» почали вживати і в інших нормативних актах законодавчого та підзаконного рівнів. Водночас, зауважив С. І. Кот, у наукових публікаціях і ЗМІ доволі часто використовували терміни «пам'ятка» і «пам'ятник» в однаковому контексті, що нерідко спричиняло не лише термінологічну плутанину, а й неправильне трактування контексту державної політики в галузі охорони та збереження культурної спадщини ("Pamiatkoznavchi studii", 2007).

Чергова дискусія щодо уточнення значення термінів «пам'ятка» і «пам'ятник» розгорнулася в другій половині 1980-х років, що була пов'язана з виходом статті С. І. Кота «Пам'ятка чи пам'ятник», у якій автор обстоював необхідність уживання терміна «пам'ятка» ("Pamiatkoznavchi studii", 2007). Зрештою, цю позицію схвалили й інші авторитетні вчені.

Після здобуття незалежності України почалося творення національної правової системи та власного законодавства, хоча радянське законодавство продовжувало діяти, якщо воно не суперечило Конституції держави. Одним з перших базових національних законів стало ухвалення 14 лютого 1992 року Основ законодавства України про культуру ("Zakon Ukrainy", 1992). У цьому нормативно-правовому акті (втратив чинність на підставі Закону від 14 грудня 2010 року № 2778-VI) за радянською традицією використовували поняття «пам'ятки історії та культури». Водночас Закон визначав поняття «культурні цінності». Відповідно до ст. 14 «Збереження і використання культурних цінностей», до культурних цінностей було віднесено об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. У цій самій статті було введено поняття «об'єкти національного культурного надбання», до яких віднесено «унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу». Об'єкти національного культурного надбання підлягали занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання (цей реєстр, попри розроблення окремих підзаконних актів, досі не сформовано).

Ухвалений 8 червня 2000 року Закон України «Про охорону культурної спадщини» ("Zakon Ukrainy", 2000) базовим поняттям визначив «культурну спадщину» – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Було змінено й усталене з радянського часу визначення поняття «пам'ятка». Так, згідно зі ст. 1 цього Закону, «пам'яткою» визнавали об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (останній замінив радянські переліки нерухомих пам'яток). Після ухвалення 18 березня 2004 року Закону України «Про охорону археологічної спадщини» ("Zakon Ukrainy", 2014) на законодавчому рівні запроваджено поняття «пам'ятка археології» – археологічний об'єкт національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Однак таке тлумачення законодавцем поняття «пам'ятка» часто критикували, оскільки унікальні об'єкти культурної спадщини, які не було занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або знаходилися на стадії занесення до нього, фактично не набували або втрачали охоронний статус. Унаслідок цього було здійснено спроби на законодавчому рівні

змінити визначення поняття «пам'ятка» (Myshchak, 2014, 2017). Зрештою, під впливом громадськості та фахівців-пам'яткоохоронців 25 травня 2017 року було внесено зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини», згідно з якими «пам'яткою культурної спадщини» визнається об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік згідно із законодавством, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в аналізі розвитку понятійно-термінологічного апарату в правовій доктрині, а також визначенні специфіки вживання термінів і понять правової охорони культурної спадщини в законодавстві України.

Висновки

Правова охорона культурної спадщини в Україні розвивалася впродовж тривалого часу, що позначилося на формуванні та розвитку її понятійно-термінологічного апарату. Уже в період Української революції 1917–1921 років застосовували поняття «пам'ятки» й «культурні надбання», хоча їх не було визначено законодавчо. Після ухвалення Положення про

пам'ятники культури і природи 1926 року в законодавство запроваджено як базове поняття «пам'ятники культури», однак його визначення в документі сформульовано не було. Після тривалої термінологічної дискусії кінця 1970-х – початку 1980-х років, до якої активно долучилися В. І. Акуленко, С. І. Кот й інші вчені, в Україні поняття «пам'ятник» було замінено на «пам'ятка», а дефініцію поняття «пам'ятки історії та культури» запропоновано в Законі УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» 1978 року. Першим спеціальним законодавчим актом незалежної України з питань культури стали ухвалені 1992 року Основи законодавства України про культуру, де за радянською традицією використано поняття «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності». Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 року визначив базові поняття «культурна спадщина» і «пам'ятка культурної спадщини». Специфіка законодавства України полягає у використанні поняття «пам'ятка» на означення лише нерухомих об'єктів, а в інших країнах воно охоплює і рухомі об'єкти. Більшість сучасних українських фахівців-пам'яткоохоронців послуговується термінами й поняттями, визначеними в чинному законодавстві. Водночас у правовій доктрині триває дискусія щодо вдосконалення поняття «пам'ятка» й інших базових термінів, зокрема «культурна спадщина» та «культурні цінності», їх уніфікації, зокрема в міжнародному праві.

REFERENCES

- Akulenko, V. (1976). "Pamiatnyky" chy "pamiatky"? Pro movu zakonodavchykh aktiv ["Monuments" or "monuments"? On the language of legislation]. *Literaturna Ukraina, Literary Ukraine* [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (1991). *Okhorona pamiatok kultury v Ukraini (1917-1990) [Protection of cultural monuments in Ukraine (1917-1990)]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (2001). Kulturni tsinnosti [Cultural values]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 3). Kyiv: Ukr. entsykl. T. 3 [in Ukrainian].
- Akulenko, V.I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnosti ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy [International law for the protection of cultural property and its implementation in the domestic law of Ukraine]*. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
- Artykutsa, N.V. *Osnovy vchennia pro yurydychnyi termin i yurydychnu terminolohiiu [Fundamentals of the doctrine of legal term and legal terminology]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2457/artykutsa_osnovy_vchennya.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. (1972). Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention*. (1954). Retrieved from http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Dekret RNK Ukrainy "Pro peredannia istorychnykh ta mystetskykh tsinnosti u vidannia Narodnoho komisariatu osvity": vid 1 kvit. 1919 r. [decree of the RNA of Ukraine "On the Transfer of Historical and Artistic Values to the People's Commissariat of Education" from April 1, 1919]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-Selianskoho Uriadu Ukrainy, Collection of laws and orders of the Worker's and Peasant's Government of Ukraine*, 34, 395 [in Ukrainian].
- Do hromadian Ukrainskoi Narodnoi Respubliki [To the citizens of the Ukrainian People's Republic]. (1917). *Robitnycha hazeta, Workers' newspaper* [in Ukrainian].

- Egorov, V.L. (1988). Razvitie i stanovlene poniatiia "pamiatnik istorii" [The development and formation of the concept of "historical monument"]. *Istoriia SSSR, History of the USSR*, 1, 100-106 [in Russian].
- Evintov, V.I. (1981). *Mnogoiazychnye dogovory v sovremennom mezhdunarodnom prave [Multilingual treaties in modern international law]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Kaminskaia, N.V. (2015). Perspektivy stanovleniia evropeyskoy sistemy mestnogo i regionalnogo samoupravleniia [Prospects for the establishment of a European system of local and regional self-government]. *Pravo i politika, Law and Politics*, 2(182), 227-241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854 [in Russian].
- Kot, S., & Nestulia, O. (Ed.). (1996). *Ukrainski kulturni tsinnosti v Rosii: Persha sprobа povernennia, 1917-1918 [Ukrainian cultural values in Russia: the first attempt at return, 1917-1918]*. Kyiv: Soborna Ukraina [in Ukrainian].
- Kuderska, N.I. (2014). *Pravo kulturnoi spadshchyny Ukrainy. Zahalna chastyna [The right of cultural heritage of Ukraine. The common part]*. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
- Melnichuk, O.I. (2008). *Mizhnarodno-pravovyi status vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [International legal status of the world cultural and natural heritage]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2014). Osnovni napriamky rozvytku zakonodavstva shchodo okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini [Main directions of development of legislation on protection of cultural heritage in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 14-19. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2014.01.03> [in Ukrainian].
- Myshchak, I.M. (2017). Osnovni napriamky zakonoproektnoi roboty shchodo udoskonalennia okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini [The main directions of the draft law on improving the protection of cultural heritage in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 12-18. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2017.03.05> [in Ukrainian].
- Pamiatkoznavchi studii v Ukraini: teoriia i praktyka [History Studies in Ukraine: Theory and Practice]*. (2007). Kyiv [in Ukrainian].
- Postanova Rady Ministriv URSR "Polozhennia pro okhoronu pamiatnykiv kultury na terytorii Ukrainiskoi RSR": vid 30 hrud. 1948 r. No. 3076 [Resolution of the Council of Ministers of the USSR "Regulation on the protection of cultural monuments in the territory of the Ukrainian SSR" from December 30, 1948, No. 3076]. *Zbirnyk postanov i rozporiadzhen uriadu Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky, Collection of Resolutions and Orders of the Government of the Ukrainian Soviet Socialist Republic*, 23-24, 91 [in Ukrainian].
- Postanova VUTSVK i RNK USRR "Polozhennia pro pamiatnyky kultury i pryrody": vid 16 cherv. 1926 r. [Resolution of the All-Ukrainian Union of People's Commissars and the RNA of the Ukrainian SSR "Regulations on cultural and nature monuments" from June 16, 1926]. *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen Robitnycho-Selianskoho Uriadu Ukrainy, Collection of laws and orders of the Worker's and Peasant's Government of Ukraine*, 32-33, 259 [in Ukrainian].
- Pyvovar, I.V. (2010). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro kulturnu spadshchynu Ukrainy [Administrative responsibility for violation of the legislation on cultural heritage of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Sokhranenie pamiatnikov tserkovnoi stariny v Rossii v XVIII - nachala XX vv. [Preservation of Church Antiquities in Russia in the 18th - Early 20th Centuries]*. (1997). Moscow: Otechestvo [in Russian].
- Usenko, O.V. (2011). Derzhavno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi okhorony kulturnoi spadshchyny [Legal regulation of relations in the field of cultural heritage protection]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kulturu": vid 14 liut. 1992 r. No. 2117-XII [Law of Ukraine "Information of the Supreme Soviet of the USSR. Fundamentals of Ukrainian Legislation on Culture" from February 14, 1992, No. 2117-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 21, 294 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu arkhеологічної спадщини": vid 18 berez. 2004 r. No. 1626-IV [Law of Ukraine "On the protection of archaeological heritage" from March 18, 2004, No. 1626-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny": vid 8 cherv. 2000 r. No. 1805-III [Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage" from June 8, 2000, No. 1805-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 333 [in Ukrainian].
- Zakon URSR "Pro okhoronu i vykorystannia pamiatok istorii ta kultury": vid 13 lyp. 1978 r. No. 3600-IX [Law of the USSR "On the Protection and Use of Monuments of History and Culture" from July 13, 1978, No. 3600-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 30, 426 [in Ukrainian].
- Zverkhovska, V.F. (2015). Kulturni tsinnosti yak obiekty tsyvilnykh prav [Cultural values as objects of civil rights]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акуленко В. «Пам'ятники» чи «пам'ятки»? Про мову законодавчих актів. *Літературна Україна*. 1976. 21 верес.
- Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990). Київ : Вища шк., 1991. 274 с.
- Акуленко В. І. Культурні цінності. *Юридична енциклопедія*. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с.

- Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. Київ : Юстініан, 2013. 608 с.
- Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2457/artykysa_osnovy_vchennya.pdf?sequence=1.
- Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. 1954. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext>.
- Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти : декрет РНК України від 1 квіт. 1919 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1919. № 34. Ст. 395.
- До громадян Української Народної Республіки. *Робітнича газета*. 1917. 19 листоп.
- Егоров В. Л. Развитие и становление понятия «памятник истории». *История СССР*. 1988. № 1. С. 100–106.
- Евинтов В. И. Многоязычные договоры в современном международном праве. Киев : Наук. думка, 1981. 134 с.
- Каминская Н. В. Перспективы становления европейской системы местного и регионального самоуправления. *Право и политика*. 2015. № 2 (182). С. 227–241. doi: 10.7256/1811-9018.2015.2.8854.
- Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. Київ : Соборна Україна, 1996. 300 с.
- Кудерська Н. І. Право культурної спадщини України. Загальна частина : підручник. Київ : НАКККіМ, 2014. 258 с.
- Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини : монографія. Київ : Наук. думка, 2008. 287 с.
- Мишак І. М. Основні напрямки розвитку законодавства щодо охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 1. С. 14–19. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2014.01.03>.
- Мишак І. М. Основні напрямки законопроектної роботи щодо удосконалення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 12–18. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2017.03.05>.
- Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. Київ, 2007. 336 с.
- Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР : постанова Ради міністрів УРСР від 30 груд. 1948 р. № 3076. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1948. № 23–24. Ст. 91.
- Положення про пам'ятники культури і природи : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 черв. 1926 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 32–33. Ст. 259.
- Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 19 с.
- Сохранение памятников церковной старины в России в XVIII – начала XX вв. : сб. док. М. : Отечество, 1997. 400 с.
- Усенко О. В. Державно-правове регулювання відносин у сфері охорони культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон УРСР від 13 лип. 1978 р. № 3600-IX. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 30. Ст. 426.
- Основи законодавства України про культуру : Закон України від 14 лют. 1992 р. № 2117-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 21. Ст. 294.
- Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>.
- Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2000 року № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
- Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 212 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2019

Mazur T. – Ph.D in Law, Deputy Minister of Culture of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6220-5827>

Development of Conceptual and Terminological Apparatus of Legal Cultural Heritage Protection in Ukraine

The **purpose** of the article is to analyze the formation and development of the conceptual and terminological apparatus of legal cultural heritage protection in Ukraine. In order to achieve it, the following tasks are being analyzed: to analyze the evolution of legal cultural heritage in Ukraine; To find out the nature and essence of notions «attraction», «cultural heritage», «cultural values» etc... The basis of the used **methodology** was dialectical and logic-legal, systemic, historical-legal, comparative-legal and other methods. Also to establish the content of the investigated categories, forming the conceptual and category apparatus, the author used the gnoseological, anthropological methods, methods of modeling and forecasting etc. The **scientific novelty** of the article is to analyze the development of the conceptual and terminological apparatus in the legal doctrine, as well as in detecting the specifics of the use of terms and concepts of legal cultural heritage protection in the legislation of Ukraine. **Conclusions.** Legal cultural heritage protection in Ukraine was developing for a long time, this fact influenced the formation and development of its conceptual and terminological apparatus. During the Ukrainian Revolution of 1917–1921 the concepts of «monuments» and «cultural heritage» were used already, although these concepts were not defined in legislation. With the adoption of the «Regulations on Culture and Nature Monuments» of June 16, 1926, «monuments of culture» was introduced as a basic concept in the Soviet legislation, but its definition was not given in the Regulations. After a lengthy terminological discussion of the second half of the 1970s – the first half of the 1980s, to which V. I. Akulenko, S. I. Kot and other scientists actively joined, the concept of «monument» in Ukraine was replaced by «memorial», and the definition of «history and culture memorials» was given in the Law of the USSR «On Protection and Use of History and Culture Memorials» of July 13, 1978. In independent Ukraine the first special legislative act on cultural issues was «The basics of the legislation of Ukraine on culture», adopted on February 14, 1992, which, by the Soviet tradition, used the concepts of «history and culture memorials» and «cultural values». The Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», adopted on June 8, 2000, defined as the basic concepts «cultural heritage» and «cultural heritage memorial». The specificity of Ukrainian legislation is the use of the term «memorial» to marking only fixed objects, but in many foreign countries this concept also covers moving objects. Today the most of Ukrainian professionals – memorial-protectors use the terms and concepts defined in current legislation. At the same time, the legal doctrine continues to discuss the advisability of improving the concept «memorial» and other basic terms and concepts, in particular «cultural heritage» and «cultural values», and their unification, including in international law.

Keywords: law; legislation; categories; concepts; cultural heritage; cultural values.

УДК 343.14:657.6

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.45>

Неганов В. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1430-8343>

Діяльність органів контролю Української держави й УСРР під час ревізій у справах цукрової монополії та перевірок цільового використання коштів, виділених на організацію влади в умовах воєнної кампанії 1918–1919 років

Метою статті є аналіз результатів діяльності органів контролю Української держави й УСРР під час ревізій у справах цукрової монополії та перевірок цільового використання коштів, виділених на організацію влади в умовах воєнної кампанії 1918–1919 років, а також висвітлення законодавчих підстав і недоліків нормативно-правового регулювання такої діяльності. **Методологія.** У процесі дослідження використано історико-правовий, порівняльно-правовий методи, наукові методи аналізу й індукції. Емпіричним підґрунтям цієї публікації стали архівні справи фондів Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Міністерства фінансів Української держави, Народного комісаріату робітничо-селянських інспекцій УСРР, що знаходяться в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України. **Наукова новизна.** У статті вперше здійснено історико-правовий, порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових положень діяльності органів (установ) державного контролю Української держави та Національного комітету державного контролю УСРР на першому етапі його діяльності. Результати ревізій, які вперше висвітлено в цій публікації, мають історичну цінність і засвідчують істотний вплив воєнно-політичної ситуації на дотримання правового режиму на теренах України в період 1918–1919 років. **Висновки.** На підставі здійсненого дослідження результатів ревізій у справах цукрової монополії, діяльності військового (польового) контролю з'ясовано, що нормативно-правове, організаційне та кадрове забезпечення діяльності органів (установ) державного контролю Української держави надавало можливість проводити фактичні ревізії, результати яких використовували в кримінальному судочинстві тих часів. Якщо за результатами ревізій було з'ясовано, що здійснені незаконні реквізиції цукру окремими військовими владами союзних центральних держав, то органи поліції не проводили кримінально-правову оцінку таких дій, а матеріали ревізій направляли до Міністерства закордонних справ для дипломатичного вирішення. На підставі результатів однієї з ревізій, проведеної польовим контролем, було викрито факти наявності секретних видатків на підкуп німецьких офіцерів і солдатів в останні дні існування Української держави.

Ключові слова: державний контроль; ревізія; фінансовий контроль; дізнання; Українська держава; УСРР; цукрова монополія.

Вступ

У сучасному державному фінансовому контролі виокремлюють такі складові: контроль формування державних фінансових ресурсів і контроль їх збереження та використання, що своєю чергою передбачає контроль виконавчої влади й не залежний від виконавчої влади парламентський контроль (Dubnyskyi, & Lukin, 2015). Діяльність органів (установ) державного контролю протягом історичного періоду, досліджуваного в статті, охоплювала всі зазначені вище його складові, крім парламентського.

Хоча деякі питання діяльності органів (установ) державного контролю Російської імперії та Радянського Союзу досліджували російські вчені, однак діяльність органів (установ) державного контролю за часів Української Народної Республіки та Української Держави Гетьмана П. Скоропадського вітчизняні вчені майже не аналізували. Отже, публікацію буде присвячено вивченню цієї діяльності та її нормативно-правового забезпечення.

Мета і завдання дослідження

Метою та завданнями статті є аналіз результатів діяльності органів (установ) державного контролю Української Держави Гетьмана П. Скоропадського у справах цукрової монополії, окремих справах ревізій польового контролю, які проводили в останні дні існування Української держави, висвітлення аспектів діяльності Народного комісаріату державного контролю УСРР на першому етапі його роботи, дослідження нормативно-правового забезпечення діяльності цих установ.

Виклад основного матеріалу

За часів, коли територія України знаходилася у складі Російської імперії, законодавчі положення діяльності органів (установ) державного контролю містилися в розділі 14 тому 1 Зводу законів Російської імперії 1857 року (далі – Звід). До складу державного контролю належали, зокрема, контрольні палати – місцеві органи державного

контролю, які проводили документальні ревізії державних установ у губерніях ("Zvid zakoniv").

Згідно з постановою Української Центральної Ради (далі – УЦР) 1917 року, не скасовані УЦР закони Російської імперії лишалися чинними на території УНР ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2196, op. 1, spr. 56, p. 3). На підставі закону від 2 червня 1918 року, затвердженого гетьманом П. Скоропадським, було скасовано Закон про тимчасову організацію контролю УНР, і до затвердження Статуту про організацію державного контролю він мав керуватися законами про «Учреждения Министерств». Відповідно до закону від 2 червня 1918 року, до постійних контрольних установ на території Української держави належали: контрольні палати, залізничні контролі, контролі з ревізії оборотів портів. Решта контрольних установ отримували статус тимчасових ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3690, op. 1, spr. 1, p. 100).

Висвітлюючи процесуальні механізми використання результатів ревізій у кримінальному судочинстві тих часів, що здійснювали установи державного контролю, доцільно розглянути дізнання. У коментарі до Судових статутів 1864 року було зазначено, що дізнання є першочерговими діями поліції з метою з'ясування справедливості або несправедливості виявлених чуток і відомостей про злочин або події, щодо яких без здійснення розшукових заходів неможливо встановити наявності чи відсутності злочину. Науковці того часу визнавали безпосередній зв'язок дізнання зі встановленням особи злочинця (Vlasova, 2007). У статті 252 Статуту кримінального судочинства 1864 року (далі – СКС) визначено одне з трьох видів дізнання, яке здійснювали за умови, коли ні судового слідчого, ні прокурора або його товариша немає на місці. У такому разі поліція, повідомляючи їм про подію, що містила ознаки злочинного діяння, проводила дізнання. Коли поліція встановила, що відбувається або щойно вчинено злочинне діяння, а також коли до прибуття на місце події судового слідчого сліди злочину може бути втрачено, поліція замінює судового слідчого в усіх слідчих діях, з якими зволікання є недопустимим: в оглядах, освідчуваннях, обшуках і виїмках ("Statut kryminalnogo sudochynstva", 1864).

Згідно з матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, у більшості випадків, коли за результатами ревізій підприємств цукрової монополії (офіційно цукрову монополію було запроваджено 7 травня 1918 року) на території України в період 1918–1919 років встановлювали факти розкрадань, незаконних розтрат матеріальних цінностей, саме місцеві органи поліції здійснювали розслідування у формі

дізнання зі складанням процесуальних документів у вигляді протоколів дізнання.

За даними акта ревізії контролера округу Київського акцизного управління від 3 лютого 1918 року Саливонківського цукрового заводу, зафіксовано факт розбійного нападу 120 селян Устинівки та Ковалівки з подальшим проникненням до цукрового складу заводу, унаслідок чого було вкрадено 7007 пудів цукру (вісім вагонів) ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 303, p. 4–5). Актом ревізії від 3 червня 1918 року Селищенського цукрового заводу Київської губернії встановлено факт безоплатного захоплення 2004 пудів цукру союзною Українській державі німецькою військовою владою ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 303, p. 8). Актом ревізії від 5 червня 1918 року Синявського цукрового заводу Київської губернії, здійснюваної на підставі розпорядження Департаменту посередніх податків Міністерства фінансів Української держави, встановлено факт грабежу 23 868 пудів цукру більшовиками, а також реквізиції 24 862 пудів цукру німецькою військовою владою в період 1917–1918 років ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 303, p. 15).

За результатами ревізій цукрових заводів на території, підконтрольній Українській державі, коли розкрадання цукру вчиняли більшовики, робітники та селяни, наглядач, який очолював місцевий орган поліції, або його помічник у порядку, передбаченому СКС, складав протоколи дізнання.

Відповідно до протоколу дізнання від 14 червня 1918 року, складеного помічником наглядача Балковським, унаслідок ревізії Черкаського рафінадного заводу було виявлено факт незаконної реалізації дирекцією заводу 49 325 пудів рафінаду на вимогу місцевого заводського комітету з метою виплати робочим заробітної платні. Зазначені дії адміністрація заводу обґрунтовувала відсутністю постійної влади на місцях та оголошенням влади радою робочих і солдатських депутатів. У резолюції загального зібрання робітників заводу від 17 січня 1918 року, яку було додано до протоколу дізнання, зазначено про вимогу до директора заводу не виконувати наказ міністра фінансів УНР щодо заборони продажу рафінаду ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 303, p. 80–82). Згідно з протоколом дізнання від 21 червня 1918 року, складеного помічником наглядача Дахневичем, в акті ревізії Махарицького цукрового заводу Київської губернії було виявлено факт незаконної реалізації 1625 і 6041 пудів цукру на вимогу адміністрації комітету робочих заводу з метою виплати заробітної платні 23 січня 1918 року ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 302, p. 155–156). Згідно з протоколом дізнання від 1 липня 1918 року, складеного помічником наглядача Марковським,

за актом ревізії Шепетівського цукрово-рафінадного заводу було виявлено факт недостачі 1775 пудів цукру. За результатами опитування керівництва та працівників з'ясовано, що протягом 1917–1918 років на території заводу діяли банди, які регулярно вилучали з крамниць цукор для своїх потреб. Траплялися випадки побиття охоронців крамниць, а також було вчинено вбивство директора цукрового магазину ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 301, p. 43–44).

У разі безоплатної (або за собівартістю) реквізиції цукру німецькою, австро-угорськими військовими владами з українських заводів протоколи дізнання в порядку, передбаченому СКС, не складали, а Міністерство продовольства, Міністерство фінансів направляли до Міністерства закордонних справ відповідні листи, які потім переадресовували до німецької військової влади, з пропозиціями про необхідність сплати за реквізований товар.

За даними протоколу засідання дорадчого комітету при Цукровому департаменті Міністерства продовольчих справ Української держави від 22 липня 1918 року, у якому брали участь, зокрема, представники державного контролю та контрольної палати, було обговорено питання незаконних реквізицій цукру німецькими військовими частинами. Зазначено, що, згідно із вказівкою німецького командування, однією з умов прибуття німецьких військових частин до України був продаж цукру за собівартістю, про що не було відомо Міністерству продовольчих справ. Німці вимагали відпускати 4 млн пудів цукру на рік, що, за підрахунками Міністерства, мало б задовольняти 5 млн німецьких військових, однак такої кількості німців не було в Україні, що свідчило про переправлення цукру до Німеччини з метою його подальшого перепродажу. Представник Міністерства закордонних справ запевняв, що йому не відомо про перебування такої кількості німців на території України. Крім того, українська влада не вжила жодних заходів щодо німецьких реквізицій цукру, питання мало бути вирішено дипломатичним шляхом ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 280, p. 39–42).

У листі директора 1-го департаменту посередніх податків Міністерства фінансів Української держави від 5 вересня 1918 року № 9024 зазначено про повідомлення від 30 серпня 1918 року акцизного контролера на Корюківській цукроварні Чернігівщини про факт самочинної реквізиції 30 тис. пудів рафінаду німецькою військовою владою ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 280, p. 1). Уже 17 вересня 1918 року міністр фінансів Української держави звернувся з листом до Міністра закордонних справ щодо посилення протиправних реквізицій

українського цукру німецькою та австро-угорськими військовими владами.

Загальний обсяг незаконних реквізицій у період з 10 серпня до 17 вересня 1918 року, за даними міністра, становив понад 500 тис. пудів цукру й 500 тис. пудів чорної патоки. Крім того, німці наклали арешт на 1,3 млн пудів цукру для майбутньої реквізиції за договором з Українською державою. Такі дії спричинили перебої в постачанні цукру всередині України, унаслідок чого Міністерство закордонних справ вимагало вжити заходів щодо припинення самочинних реквізицій цукру й патоки без узгодження з Українським урядом. Згідно з відомостями Міністерства фінансів, 1918 року з 24 українських цукрових заводів німецькі й австро-угорські військові влади незаконно реквізували 2 млн 965 тис. пудів цукру, подеколи з випадками застосування насильства ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 280, p. 7). У серпневому листі до Міністерства закордонних справ Міністерство фінансів повідомляє також про факти, коли німецькі військові забороняли відпускати цукор з рафінадних фабрик на Чернігівщині та Харківщині, у деяких випадках право продажу цукру заводам, у супереч українському законодавству, надавали за письмовим погодженням німецької військової влади ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 280, p. 247).

У доповіді від 18 листопада 1918 року Міністерства фінансів стосовно припинення таємного вивозу цукру до Радянської Росії констатовано існування певної корупційної схеми, коли, попри пряму заборону вивозу цукру за межі України, окремі австро-німецькі військові частини отримували ордери Міністерства фінансів на відпуск цукру для власних потреб. Однак такі ордери видавали приватним особам, які пред'являють їх прикордонним із Росією цукровим заводам. Далі гужовим транспортом цукор відвозили до прикордонних залізничних станцій на території Радянської Росії. Комерційна складова цієї схеми полягала в наявності різниці вартості рафінаду в Українській державі (120 руб./пуд) і Радянській Росії (1200–1300 руб./пуд), що на одному вагоні становило суму понад 1 млн руб. Крім фактора військової деморалізації, така незаконна торгівля із супротивником, за даними Мінфіну, призводила до несплати до бюджету виїзного мита. Через це було запропоновано призупинити виконання ордерів на відпуск цукру та створити в м. Києві спільно з німецьким командуванням центральний орган щодо обліку та розподілення відпуску цукру ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 289, p. 1–2).

Також реквізований цукор німці реалізовували за ринковими умовами іншим підприємствам усередині України, що призводило до отримання

відповідних незаконних прибутків німецькими військовими. За повідомленням помічника інспектора 1-ї ділянки 4-го округу м. Вержбинця від 5 вересня 1918 року, Бюро об'єднаних кооперативів м. Бердичева придбало в німців два вагони цукру-піску Новогребельського і П-Миколаївського заводів, Бердичівський шкіряний завод Шленкера також придбав у німців декілька вагонів цього цукру ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 280, p. 57).

З іншого боку, Українська держава впродовж тимчасового миру з Радянською Росією (ґрунтується на договорі від 12 червня 1918 року про встановлення нейтральної зони розмежування) на офіційному рівні укладала бартерні угоди з організаціями РРФСР, зокрема, щодо продажу українського хліба в обмін на паливно-мастильні матеріали та мішки. Торговельне представництво РРФСР у м. Києві 9 вересня 1918 року надало листа уповноваженим особам від Ради з'їздів мірошників у Петрограді з дорученням здійснити купівлю 1,3–1,5 млн пудів борошна для потреб Радянської Росії в обмін на 3,5 млн мішків і 300 цистерн паливно-мастильних матеріалів за погодженням із Міністерством продовольства Української держави та представництвом Центральних держав ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 139, p. 31). Своєю чергою віце-президент Вищої Української Продовольчої Ради, призначений урядом Німеччини відповідно до міждержавної угоди, листом від 25 жовтня 1918 року № 2500 погодив пропозицію видати зерно для обміну ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2199, op. 1, spr. 139, p. 128).

Серед органів контролю, що діяли у складі Мінфіну, Міністерства продовольства Української держави, інших інститутів влади та мали право на проведення ревізій, слід відзначити роль військового (польового) контролю.

Відповідно до положень Закону від 2 червня 1918 року, військовий контроль не належав до переліку постійних установ державного контролю. За матеріалами доповідної записки українського військового контролера від 26 червня 1918 року, обсяг ревізійної діяльності того року не зменшився, а збільшився через необхідність обривування значних витрат на військові потреби, участі в комісіях із ліквідації майна тощо. За результатами позапланових ревізій військового контролю окремих комендатур, інтендатур, особливої каси Військового Міністерства, було встановлено факти порушення ведення бухгалтерської звітності, недостачі та зловживань. Проте нормативно-правова невизначеність місця військового контролю спричинила кадрові проблеми й поставила під сумнів можливість своєчасного проведення ревізій ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3363c, op. 3, spr. 8, p. 5–8).

23 листопада 1918 року гетьман П. Скоропадський затвердив Постанову Ради Міністрів про асигнування 25 млн крб на військові видатки Української армії та про утворення польового контролю Української армії на підставах, визначених нормами «Положення про польове керування військ у воєнний час» 1914 року ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3365, op. 3, spr. 35, p. 8). Протягом 1918 року Рада Міністрів прийняла низку таємних постанов стосовно асигнування коштів на видатки, що не належать до оголошення (Постанова від 5 грудня 1918 року про асигнування 2 млн крб до розпорядження Голови Ради Міністрів, Постанова від 18 жовтня 1918 року про асигнування 2 млн крб до розпорядження Міністра Закордонних Справ тощо). Зазначені видатки не підлягали обривуванню державного контролю ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3365, op. 3, spr. 35, p. 19–24).

У дні зайняття м. Києва військом Директорії УНР на підставі припису головного польового контролера було проведено ревізію від 13 грудня 1918 року, яку здійснював старший ревізор Шереметинський. Було досліджено облікову документацію щодо використання 1 млн руб., що надавалися Воєнному Міністру генерал-лейтенанту Щуцькому. З'ясовано, що за резолюцією Головнокомандувача (Головнокомандувач арміями фронту Української держави граф Келлер) зазначені кошти було видано на придбання запасів і предметів у німецького інтенданства. 28 листопада 1918 року Щуцький подав Головнокомандувачу доповідь з грифом «цілком таємно» щодо зміни цільового призначення цих коштів на секретні потреби за бездокументальним провадженням. Відповідно до резолюції графа Келлера, доповідь було погоджено. 1 млн крб за обліковими книгами канцелярії Воєнного міністерства не було проведено ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3365, op. 3, spr. 35, p. 179). 21 грудня 1918 року за результатами ревізії Комісар польового контролю Сімонів звернувся з листом до Комісара Військового міністерства з проханням з'ясувати в Щуцького, на що було витрачено зазначені кошти, та повернути решту суми в Державну скарбницю. Згідно з даними листа Сімоніва від 21 грудня 1918 року до Комісара Міністерства судових справ, було зазначено, що Щуцького заарештовано, а 1 млн крб було витрачено на підкуп німецьких офіцерів і солдатів з німецького «совдепа» з метою надання допомоги Гетьманському уряду проти військ Директорії. Згідно з даними рапорту старшого ревізора Шереметинського від 14 грудня 1918 року, що містив гриф «цілком таємно», підкуплені генералом Щуцьким німецькі військові мали б вплинути на німецькі війська з метою збереження німцями нейтралітету під час

виступу Петлюри ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3365, op. 3, spr. 35, p. 181–184).

3 грудня 1918 року до січня 1919 року більшовицькі війська зайняли Лівобережжя України й у лютому 1919 року зайшли у м. Київ. У статті 6 Конституції УСРР від 10 березня 1919 року було зазначено, що до відома центральної радянської влади в Україні належать зокрема питання державного контролю за діяльністю влади (правильність, закономірність і доцільність грошових витрат) ("Konstytutsiia Ukrainsoi Sotsialistychnoi Radianskoï Respubliky", 1960). Таким чином, діяльність радянських органів державного контролю, порівнюючи з державним контролем Української держави, забезпечувала реалізацію відповідного конституційного положення.

18 січня 1918 року Раднарком прийняв Декрет «Про центральну контрольну колегію та місцеві обліково-контрольні колегії і комісії». Відповідно до цього документа, колишні органи державного контролю було усунуто, в центрі й на місцях створено трирівневу систему фінансових контрольних органів: 1) центральну контрольну колегію; 2) обліково-контрольні колегії, утворені місцевими радами; 3) контрольні комісії, які формувалися на виборних засадах в організаціях, установах, на підприємствах. До основних завдань колегій належало проведення ревізій організацій, установ на підставі звітів і балансів, уніфікувати дії державних органів (Tarasov, 2018). Таким чином, на першому етапі ревізії радянських фінансових контрольних органів, на відміну від установ державного контролю Української держави, мали здебільшого документальне спрямування, що підтверджують архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України.

Так, у листі Народного комісаріату державного контролю (далі – НКДК) УСРР від 14 березня 1919 року № 284 до НКВС УСРР було зазначено прохання надати авансовий рахунок з усіма підтверджувальними документами про видачу Лапчинському 28 грудня 1918 року 100 тис. руб. на організацію радянської влади в Чернігівському районі. Після того відповідний лист було надіслано із фінвідділу НКВС до управління справ Раднаркому й у відповідь 17 квітня 1919 року отримано резолюцію бухгалтера управління справ про те, що зазначені кошти було виділено з особистого фонду голови Раднаркому УСРР на рахунок НКВС, про що повідомлено НКДК ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2c/2, op. 1, spr. 415, p. 143). Лист такого ж змісту від 5 березня 1919 року № 208 щодо видачі 28 грудня 1918 року Марапульцу 300 тис. руб. на організацію радянської влади у Валуйсько-Донецькому районі було надіслано НКДК УСРР до НКВС УСРР, перенаправлено до управління

справ Раднаркому, про що отримано подібну до попередньої резолюцію бухгалтера управління справ Раднаркому ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2c/2, op. 1, spr. 415, p. 165).

Зазначені дані засвідчують формальне (документальне) спрямування ревізій, які було проведено в першу половину 1919 року установами НКДК. Натомість тодішнє радянське керівництво вважало неефективною діяльність державного контролю, через що під керівництвом Народного комісара державного контролю СРСР Й. Сталіна було створено спеціальну комісію з підготовки нормативно-правового акта про державний контроль (Tarasov, 2018). Крім марксистсько-ленінських ідеологічних штампів, які було наведено в прийнятому 9 квітня 1919 року Декреті про державний контроль, в обґрунтуванні зазначено про те, що діяльність НКДК було здійснено в межах формального нагляду. Водночас більш актуальним є питання здійснення фактичного контролю, який буде сприяти вдосконаленню механізму влади загалом. На державний контроль також було покладено обов'язок притягувати до суду посадових осіб через їхню безвідповідальність і злочини, ініціювати питання про їх усунення (звільнення з посад). Для цього було передбачено, зокрема, реорганізацію контрольно-ревізійних органів у підпорядкування державного контролю, запровадження системи «летючої ревізії», утворення у складі НКДК особливого бюро для прийому й розгляду заяв про зловживання та правопорушення посадових осіб ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 2c/2, op. 1, spr. 849, p. 2).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше здійснено історико-правовий, порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових положень діяльності органів (установ) державного контролю Української держави та НКДК УСРР на першому етапі його діяльності; окремі результати ревізій органів (установ) державного контролю Української держави, які вперше наведено в цій статті та мають історичний інтерес, засвідчують суттєвий вплив воєнно-політичної ситуації на дотримання правового режиму в Україні в період 1918–1919 років.

Висновки

Еволюційні зміни в роботі установ державного контролю Української держави з певною трансформацією, а не руйнуванням нормативно-правового забезпечення, організаційної та кадрової політики, на противагу роботі державного контролю часів Російської імперії та УНР, давали змогу забезпечити доволі високий професійний

рівень проведення ревізій і використання їх результатів у кримінальному судочинстві, зокрема шляхом долучення актів ревізій до матеріалів протоколів дізнання. Натомість ревізії органів НКДК УСРР у першій половині 1919 року мали формальне (документальне) спрямування, що не давало змоги здобувати докази, які могли бути отримані лише під час фактичної виїзної ревізії.

Крім того, залучення значної кількості архівних документів, які вперше було використано під час написання цієї статті, сприяло поглибленому вивченню питання впливу воєнно-політичної ситуації на дотримання правового режиму у сфері цукрової монополії Української держави, а також на діяльність органів державного контролю й дізнання.

REFERENCES

- Dubnytskyi, V.Yu., & Lukin, V.O. (2015). Istoriia rozvytku derzhavnoho finansovoho kontroliu v Rosiiskii imperii (1705-1917 rr.) [History of the development of state financial control in the Russian Empire (1705-1917)]. *Biznes inform, Business Inform*, 5, 292-300 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainskoi Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliki: pryiniata na zizdi rad v dokumentakh (1917-1922) [Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic: adopted at the Congress of Soviets in documents (1917-1922)]. (1960). (Vols. II). Moscow: Hosiurizdat [in Ukrainian].
- Statut kryminalnogo sudochynstva [Statute of criminal proceedings]. (1864). Sait "Konstytutsiia Rosiiskoi Federatsii", Site "Constitution of the Russian Federation". Retrieved from <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137> [in Ukrainian].
- Tarasov, A.M. (2018). Stanovlennia derzhavnoho kontroliu v Radianskii Rosii [Formation of state control in Soviet Russia]. *Pratsi Akademii upravlinnia MVS RF, Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation*, 4(48), 98-107 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2196, op. 1, spr. 139 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2196, op. 1, spr. 56 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2199, op. 1, spr. 280 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2199, op. 1, spr. 289 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2199, op. 1, spr. 301 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2199, op. 1, spr. 302 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2199, op. 1, spr. 303 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2c/2, op. 1, spr. 415 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 2c/2, op. 1, spr. 849 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 3363c, op. 3, spr. 8 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 3365, op. 3, spr. 35 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 3690, op. 1, spr. 1 [in Ukrainian].
- Vlasova, N.A. (2007). Diznannia i skorochene dosudove provadzhennia: istorychnyi aspekt [Cognition and summary pretrial proceedings: a historical dimension]. *Naukovyi visnyk Mukachevskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, 3(8), 40-42 [in Ukrainian].
- Zvid zakoniv Rosiiskoi Imperii [Code of Laws of the Russian Empire]. (n.d.). *pravo.gov.ru*. Retrieved from <http://pravo.gov.ru/lps/svod> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дубницький В. Ю., Лукін В. О. Історія розвитку державного фінансового контролю в Російській імперії (1705–1917 рр.). *Бізнес Інформ*. 2015. № 5. С. 292–300.
- Конституція Української Соціалістическої Советської Республіки : принята на Съезде советов в документах (1917–1922). М. : Госюриздат, 1960. Т. II.
- Устав уголовного судопроизводства. 1864 р. *Конституция Российской Федерации* : [сайт]. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137>.
- Тарасов А. М. Становление государственного контроля в Советской России. *Труды Академии управления МВД Российской Федерации*. 2018. № 4 (48). С. 98–107.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2196, оп. 1, spr. 139.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2196, оп. 1, spr. 56.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2199, оп. 1, спр. 280.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2199, оп. 1, спр. 289.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2199, оп. 1, спр. 301.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2199, оп. 1, спр. 302.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2199, оп. 1, спр. 303.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2с/2, оп. 1, спр. 415.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2с/2, оп. 1, спр. 849.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3363с, оп. 3, спр. 8.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3365, оп. 3, спр. 35.
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3690, оп. 1, спр. 1.
Власова Н. А. Дізнання і скорочене досудове провадження: історичний аспект. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2007. № 3 (8). С. 40–42.
Свод законов Российской империи. URL: <http://pravo.gov.ru/ips/svod>.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2019

Nehanov V. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1430-8343>

The Activity of Ukrainian State Control Bodies and Ukrainian SSR during the Audits of the Sugar Monopoly and Inspections on the Targeted use of Funds Allocated to the Organization of Power in Military Conditions of 1918–1919

The **purpose** of the article is to analyze the results of the activity of Ukrainian State control bodies and the Ukrainian Soviet Socialist Republic during the audits of the sugar monopoly and to verify the targeted use of funds allocated for the organization of power in military conditions of 1918–1919, as well as the coverage of legislative grounds, shortcomings of the legislation of those times. **Methodology.** In the course of the research the historical-legal, comparative-legal method, scientific methods of analysis and induction were used. The empirical basis for this publication was the archival files of the funds of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Finance of the Ukrainian State, the People's Commissariat of Workers and Peasants' Inspections of the Ukrainian SSR, which are in the Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine. **Scientific novelty.** For the first time the author makes a historical-legal, comparative-legal analysis of the normative-legal provisions of the activity of bodies (institutions) of the State Control of the Ukrainian State and the State Control Committee of the Ukrainian SSR in the first stage of its activity. Some of the results of the first revision of this article are of historical interest and indicate a significant influence of the military-political situation on the legal regime in Ukraine in the period 1918–1919. **Conclusions.** On the basis of the conducted research on the results of the analysis of the results of audits in the cases of sugar monopoly, the activities of the Military (Field) Control, it was established that the legal, organizational and personnel support of the activities of the bodies (institutions) of the State Control allowed to carry out actual audits, the results of which were used in criminal the judiciary of those times. At the same time, if the results of the audits revealed that there had been unlawful requisitions of sugar on the part of certain military authorities of the Allied Central Powers, as a rule, the police did not provide a proper criminal assessment of such actions and the materials of the audits were sent to the Ministry of Foreign Affairs for diplomatic decision. The results of one of the audits carried out by the Field Control revealed the fact that there were secret charges for bribing German officers and soldiers in the last days of the Ukrainian State.

Keywords: State Control; audit; financial control; intelligence; Ukrainian State; USSR; sugar monopoly.

Махаринець М. Є. – аспірант кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1478-1306>

Регулювання земельних відносин на Волині періоду німецької окупації

Мета статті – з'ясувати особливості земельних правовідносин на Волині впродовж 1941–1944 років на підставі системного аналізу історико-правової літератури, нормативно-правових актів німецької окупаційної влади й архівних документів. **Методологія.** Методологічну основу було обрано відповідно до поставленої мети та специфіки об'єкта й предмета дослідження. Використано систему методів наукового пізнання: формальну логіку (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – з метою детального з'ясування змісту досліджуваних питань; теоретичний – для аналізу наукової літератури; метод системного аналізу – для узагальнення особливостей правового регулювання земельних відносин. Також було застосовано статистичний, проблемно-хронологічний, емпіричний, порівняльний та джерелознавчий методи. **Наукова новизна** публікації полягає у формулюванні нових у контексті історико-правової науки положень щодо особливостей правового регулювання земельних відносин на Волині в період нацистської окупації, які ще не стали об'єктом вивчення дослідників. **Висновки.** У період нацистської окупації на Волині сформувалися певні особливості земельних правовідносин, не характерні для інших округів, які належали до складу Райхскомісаріату Україна. Передусім це було пов'язано з історичним минулим регіону, який до німецько-радянської війни входив до складу УРСР, там процес колективізації не було завершено (більшість земель належала не колгоспам і радгоспам, а селянським господарствам, проте володіння ними було допустиме виключно на правах користування). Якщо на території Райхскомісаріату Україна основною формою господарювання в селі в роки німецької окупації стали громадські господарства, створені з колишніх колгоспів і за структурою несуттєво відрізнялися від них, то на Волині залишалося індивідуальне землекористування з правом приватної власності на присадибну ділянку, яку надав нацистський окупаційний режим. Також специфіка земельних правовідносин на Волині була пов'язана з діяльністю збройних сил ОУН-УПА. З кінця 1942 року вони активно діяли саме на цій території, ускладнювали й подеколи унеможливлювали здійснення німецьких перетворень у сфері регулювання земельних відносин.

Ключові слова: земля; земельні правовідносини; право власності; землекористування; Волинь; нацистський окупаційний режим.

Вступ

Проблема власності на землю в Україні досі лишається нерозв'язаною. Українська система земельного права не є досконалою та не завжди забезпечує реалізацію права громадян як суб'єктів земельних відносин. Ґрунтовний науковий аналіз земельних правовідносин на українських землях у ХХ ст. дає підстави розробити сучасну ефективну модель ринкових відносин, де земля є об'єктом права власності й забезпечується реалізація норм інституту права власності. Це можливо шляхом використання світового досвіду в цій галузі, з огляду на традиційні для України форми власності на землю, що історично склалися.

Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення у вітчизняній науці еволюції правового регулювання земельних відносин в Україні протягом ХХ ст. загалом і в окремих регіонах зокрема. Радянська цензура та комуністична ідеологія не дозволяли об'єктивно й ґрунтовно дослідити інститут права власності на землю та правові норми, які діяли в різні історичні періоди й, зокрема, регулювали відносини власності за нацистського окупаційного режиму.

Дослідження різних аспектів окупаційної політики нацистської влади на території України

й функціонування інституту права власності на землю здійснюють такі науковці, як І. Г. Ветров, С. І. Власенко, Н. М. Глушенюк, О. Є. Лисенко, Ю. В. Олійник, О. Г. Перехрест. Вивчали також особливості окупаційної політики на Волині в різних сферах соціально-політичного, культурного, релігійного життя краю (Dvirna, & Drobot, 2017), діяльність окупаційних органів влади (Zabolotna, 2018; Noncharenko, 2011). Аспекти функціонування інституту права власності, зокрема й на землю періоду 1941–1944 років, аналізували І. І. Лесько, П. В. Рекотов, В. Є. Рубаник. В іноземній історіографії, а саме німецькій, питання різних аспектів діяльності окупаційної влади окреслено в працях сучасних дослідників (Corni, & Gies, 1997; Gerhard, 2009). Німецький історик М. Ріхтер висвітлює боротьбу Вермахту з рухом опору (Richter, 2012), К. Арнольд – участь Вермахту в реалізації окупаційної політики нацистів (Arnold, 2005). Водночас недостатньо вивченими залишаються регіональні особливості земельних правовідносин у період війни. Актуальним є ґрунтовне дослідження історико-правових аспектів цієї проблеми, адже їх комплексного наукового аналізу досі не здійснено.

Мета і завдання дослідження

Мета публікації – з'ясувати особливості земельних правовідносин на Волині протягом 1941–1944 років на підставі системного аналізу нормативно-правових актів німецької окупаційної влади, архівних документів й історико-правової літератури. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: висвітлити передумови й особливості функціонування земельних правовідносин у період становлення окупаційного режиму, схарактеризувати сутність німецької земельної реформи в Райхскомісаріаті Україна та з'ясувати особливості її реалізації на Волині.

Виклад основного матеріалу

1941 року Волинь увійшла як один із шести округів до складу новоствореного Райхскомісаріату Україна. У період нацистської окупації України, зокрема Волині, питання забезпечення Рейху продовольством та іншою сільськогосподарською сировиною було ключовим. Саме на його вирішення й було спрямовано зусилля окупаційної адміністрації в аграрному секторі шляхом експлуатації економічних, природних, матеріальних і людських ресурсів. Хоча в колах нацистського керівництва виникли певні тактичні розбіжності (Kuras, 2015, р. 242), однак усіх об'єднувало спільне бачення головного завдання аграрної політики на окупованих землях, а саме: організація ефективного сільськогосподарського виробництва, яке сприятиме розв'язанню проблеми постачання продовольства й сировини для армії та Рейху. Результатом економічного планування стала поява Директиви з управління економікою в нових окупованих східних областях (так звана «Зелена папка» Г. Герінга), що містила виклад основних засад управління господарством у зайнятих районах СРСР. Було створено розгалужену систему органів економічного управління на окупованих східних територіях – так звану Економічну організацію «Схід» (Dubuk, 2018, р. 73). Система цивільного управління окупованими територіями була бюрократизованою, повноваження різних органів влади, передусім на низовому рівні, дублювалися (Zabolotna, 2018, р. 92).

Одразу після відступу Червоної армії з території Волині місцеве населення почало перерозподіляти землю, пасовища, захоплювати реманент й інше майно радянських колгоспів і радгоспів, прагнучи відновити індивідуальні форми господарювання. Однак з остаточним установленням нацистської окупації та впровадженням окупаційної політики такі дії місцевого населення було припинено. Усі зусилля окупаційна адміністрація спрямувала на швидке відновлення діяльності колишніх радгоспів, колгоспів і

машинно-тракторних станцій. Процес організації їх роботи був детально регламентований численними розпорядженнями, службовими вказівками й інструкціями (Perekhrest, 2010, р. 34). 9 липня 1941 року вийшов наказ німецького командування, де було зазначено, що протягом 48 год після його опублікування все колишнє майно радянських колгоспів, яке мали селяни, слід передати до уповноважених німецьких органів влади. Було заборонено розкрадати майно колгоспів і радгоспів, зокрема сільськогосподарську продукцію. Земля, а також усе майно колгоспів і радгоспів, знаряддя праці було оголошено власністю німецької держави. Як покарання за невиконання цього наказу було передбачено розстріл (Kurylyshyn, 2010, р. 33–34).

Німецькому керівництву в аграрному питанні потрібно було знайти таку форму землекористування, яка за умов максимального забезпечення армії продовольством не відштовхнула б селянство від окупаційної влади. У наказі райхсмаршала Г. Герінга від 27 липня 1941 року зазначено, що з метою запобігання перебоєм у сільськогосподарському виробництві на окупованих східних територіях слід зберегти колгоспну систему, принаймні у вигляді громадського двору ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 166). У жовтні 1941 року нацистське керівництво прийняло компромісне рішення – радгоспи та колгоспи тимчасово залишалися й перебували під контролем німецької окупаційної влади. До зими 1941–1942 років у них мала діяти система оплати праці й організація виробництва, а також норми постачань сільськогосподарської продукції, які було запроваджено ще за радянської влади.

За нацистського режиму відбулося запровадження монопольного суб'єкта права власності на головні природні об'єкти захопленої території. Суб'єктом права власності на землю, надра, ліси, води, природні ресурси став Третій Рейх. Основні об'єкти права власності було оголошено німецькою власністю, тому заволодіння ними без згоди місцевої окупаційної влади призводило до застосування суворого покарання (Bryiovska, 2015, р. 15). Окупаційний режим встановлював обмежувальні заходи та правові заборони щодо вільного обігу майже всіх об'єктів цивільно-правових відносин, зокрема на землю.

Модель організації правового режиму земельної власності на окупованих територіях підпорядковувалася концепції створення єдиного «великого господарського простору». Правовою основою регулювання відносин власності, пов'язаних з належністю, набуттям, володінням, користуванням та розпорядженням об'єктами власності в період німецької окупації стала земельна реформа. Її було започатковано законом від 15 лютого 1942 року «Про новий аграрний лад», що передбачав планомірний

перехід від більшовицького колективного господарства до товаристськи пов'язаних або самостійних селянських господарств. Перший етап реформи передбачав перетворення колгоспів на «громадські господарства». Виробництво в них мало бути здійснено на підставі директив Третього Рейху під керівництвом і наглядом призначеного окупаційною владою управителя. Колишні радгоспи ставали «державними господарствами» чи «державними маєтками», роботу в них було організовано за радянським зразком. Вони залишалися в державній власності та підпорядковувалися створеному в Києві Головному управлінню державних маєтків. Державними залишилися колишні машинно-тракторні станції, на основі яких було передбачено формування сільськогосподарських баз. Під час першого етапу реформування земельну присадибну ділянку було оголошено приватною власністю селянина за умови виконання обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції установам окупаційної влади. У зверненнях до селянства німецька влада акцентувала, що, відновлюючи приватну власність на присадибні ділянки, вона діє в інтересах селянства.

Волинь, на відміну від інших п'яти округів Райхскомісаріату Україна, тільки 1939 року ввійшла до складу УРСР, і процес радянізації та зокрема колективізації тут ще не було завершено. Навесні 1941 року у Волинській області колективізацію було здійснено лише на 21,5 %, утворено 663 колгоспи, які об'єднували 10 994 господарства. У Рівненській області колективізацію було реалізовано лише на 13,4 % (471 колгосп, 28 349 господарств) (Varetskyi, 1960, p. 261). Восени 1939 року на Волині приватну власність на землю ліквідовано, а порядкування землею передбачало виключно право користування. Відповідно до спільної постанови ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 24 березня 1940 року, було встановлено граничні норми індивідуального землекористування для Волинської та Рівненської областей у розмірі 10 га на один селянський двір, а для деяких районів – 15 га. Волинські селяни сподівалися, що німці відновлять право приватної власності на землю. На початковому етапі окупаційна влада підтримувала такі сподівання, але зазначала, що цей процес відбуватиметься поступово, шляхом набуття кожним селянином усього необхідного для ведення власної господарської діяльності. Земля перейде в приватну власність лише за умови, якщо селяни зможуть довести здатність виконувати всі розпорядження окупаційної влади. На початку липня 1942 року процес перетворення окупаційною владою колгоспів на громадські господарства було майже завершено.

На другому етапі реформи громадські господарства було заплановано перетворити на

хліборобські спілки або так звані сільськогосподарські кооперативи (Perekhrest, 2010, p. 42). Окупаційна влада оголосила, що в громадських господарствах, де створено відповідні господарські й технічні умови, землю буде передано селянам для індивідуального обробітку та користування. Селянинові було надано право індивідуального користування землею. Крім присадибної ділянки, йому та його родині було відведено частину орної землі, худобу, сільськогосподарський реманент і машини, крім великих, наприклад молотарок. Перехід від громадського господарства до хліборобських спілок міг відбутися лише після порушення офіційного клопотання перед німецькою владою, яка буде надавати дозвіл лише тим громадським господарствам, які виконали всі свої зобов'язання перед німецькою адміністрацією, насамперед щодо норм постачання сільськогосподарської продукції. Селяни, об'єднані в хліборобські спілки, були зобов'язані обробляти виділені їм наділи та збирати врожай (Kovalev, 2011, p. 256).

Хліборобські спілки не суттєво відрізнялися від громадських господарств першого етапу реформи. Дослідник О. Гончаренко вважає, що хліборобська спілка була децентралізованою та дрібною виробничою одиницею, яка знаходилася під тотальним контролем німецької цивільної та господарської адміністрації з високим рівнем контролю за дотриманням планових показників посівних площ, що надсилали в директивній формі, дріб'язковою регламентацією умов організації та проведення виробничих операцій, високими нормами обов'язкових державних поставок за низькими фіксованими цінами (Honcharenko, 2011, p. 359). Тому внаслідок реалізації другого етапу реформи масового переходу громадських господарств у хліборобські спілки не відбулося. Процедура переходу на нові форми господарювання було ускладнено, а селяни в такому переході не були зацікавлені, оскільки вони все одно не розпоряджались результатами своєї праці. Вони прагнули змінити статус господарських об'єднань й отримати землі в одноосібне землекористування (Honcharenko, 2011, p. 360). За даними окупаційної адміністрації, станом на 1 грудня 1942 року в Райхскомісаріаті Україна з 16 536 громадських господарств лише 10,4 % було перетворено на хліборобські спілки, а до травня 1943 року – 12,1 % (Zagorulko, & Iudentsov, 1980, p. 159). Земельні ділянки продовжували надавати не в приватну власність, а лише на правах користування.

Третій етап реформи розпочався з проголошення Декларації «Про запровадження приватної власності на землю» від 3 червня 1943 року й мав повернути симпатії українського селянства до Рейху. Цей етап було зумовлено поразками і втратою територій

німецькою армією та вичерпанням людських і матеріальних ресурсів Рейху. Землю, що було передано для постійного користування селянам, тепер оголошено їхньою приватною власністю ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. 3206). Оскільки в Декларації містилися тільки декларативні заяви про перехід землі в приватну власність із правом розпоряджатися на власний розсуд, детальний механізм реалізації оголошено в Директиві, опублікованій для місцевого населення. У першому розділі було зазначено, що кожний селянин одержує присадибний наділ і свою долю на декількох польових масивах або окремий наділ землі. У Директиві розглянуто майже всі аспекти права власності на землю, зокрема долю непрацездатного населення, право спадкової власності тощо ("Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv", f. KMФ-8). Хоча для реалізації цієї програми в німців в умовах відступу не було достатньо часу та ресурсів, однак у Райхскомісаріаті Україна було розпочато процес збільшення селянських наділів до 1 га та видачу документів про право власності на землю.

На Волині впродовж останнього етапу нацистської окупації активно діяли загони ОУН та УПА, й німецька влада вже не контролювала 75 % орних земель (Petryliak, 2004, p. 90). У цей період ОУН застосовує тактику відвоювання загонами УПА окремих районів і створення там власної адміністрації. Яскравим прикладом утілення такої тактики стало створення на Волині Колківської, Антоновецької, Космацької республік. Головне командування УПА видало кілька наказів: Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України від 15 серпня 1943 року, яким скасовувало колгоспну систему та запроваджувало приватну власність на землю, й Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України від 1 вересня 1943 року, що передбачало утворення цивільної адміністрації на підконтрольній УПА території (Stasiuk, 2014, p. 10).

У березні–листопаді 1943 року важливим осередком повстанського руху стало містечко Колки. Тут утворилася вільна від німецької адміністрації та радянських партизанів територія, яка увійшла в історію за назвою «Колківська республіка». На визволених територіях було організовано систему цивільної влади. Згідно з розпорядженням ГК УПА, було зроблено спробу вирішити земельне питання. Допускалося наділення селян землею площею, яку зможе обробити одна сім'я, або збереження колективних форм господарювання за бажанням населення. Наприкінці жовтня – на початку листопада 1943 року «Колківську республіку» знищили німецькі війська (Maliuha, & Kostenko, 2009, p. 240).

У цей період ОУН та УПА обстоювали позицію, згідно з якою німці є ворогами українського народу, а їхні нововведення, зокрема в аграрній політиці,

спрямовано передусім на досягнення економічної вигоди для себе. Зокрема, під час збирання врожаю УПА розповсюдило сотні листівок, які закликали українських селян не дозволяти німцям забирати врожай, приховувати від них сільськогосподарську продукцію, чинити акції саботажу (Lvovych, 1942). У листівці-памфлеті, що розповсюджували 1943 року за назвою «Боротьба за хліб – боротьба за владу», ОУН закликала українське селянство не дозволяти вивозити врожай німцям і захищати вирощене зі зброєю в руках. Ця пропаганда мала позитивні результати. На Волині влітку 1943 року було зафіксовано сутички членів УПА з німцями за збір урожаю.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає у формулюванні нових у контексті історико-правової науки положень щодо особливостей правового регулювання земельних відносин на Волині в період нацистської окупації, які ще не стали об'єктом вивчення дослідників.

Висновки

У період нацистської окупації на Волині сформувалися певні особливості земельних правовідносин, не характерні для інших округів, що належали до Райхскомісаріату Україна. Насамперед це було пов'язано з історичним минулим цього регіону, який лише напередодні німецько-радянської війни увійшов до складу УРСР, і процес колективізації тут ще не було завершено. Більшість землі не належала не колгоспам і радгоспам, а селянам, водночас володіння нею було допустиме виключно на праві користування. З цього випливають особливості земельних правовідносин на Волині в період нацистської окупації, на противагу іншим українським землям у складі Райхскомісаріату Україна. Німецька політика в земельному питанні передбачала три етапи: 1) перетворення колгоспів на громадські господарства; 2) створення на їхній основі землеробських товариств з ознаками індивідуального господарювання; 3) перехід землі в приватну власність (задекларований, але не реалізований). На Волині ОУН та УПА, які контролювали значну частину сільської території, ускладнювали й подеколи унеможлилювали проведення німецьких перетворень.

Якщо на території Райхскомісаріату Україна основною формою господарювання в селі в роки німецької окупації стало громадське господарство, яке за структурою несуттєво відрізнялося від радянських колгоспів, то на Волині залишалося індивідуальне землекористування. Причому користувачі зобов'язані були віддавати окупаційній владі частину врожаю та сплачувати податок за

користування ріллею. Лише присадибні ділянки було передано в приватну власність.

У перспективі додаткового дослідження потребують земельні правовідносини на Волині в умовах нацистської окупації на противагу іншим

округам Райхскомісаріату Україна, які з 20-х років були в складі СРСР. Також слід ґрунтовніше вивчити земельні правовідносини на території Волині, підконтрольній ОУН та УПА.

REFERENCES

- Arnold, K.J. (2005). *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion: Kriegsführung und Radikalisierung im "Unternehmen Barbarossa"*. Berlin: Duncker & Humblot. doi: <https://doi.org/10.3790%2F978-3-428-11302-6>.
- Bryiovska., I.B. (2015). Pravove rehuliuвання instytutu vlasnosti v zachidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR (1939-1945 rr.) [Legal Regulation of the Ownership Rights Institute in the Western Regions of the Ukrainian SSR (1939-1945)]. *Extended abstract of candidate's*. Lviv. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29611/1/avt_Bryiovska.pdf [in Ukrainian].
- Corni, G., & Gies, H. (1997). Brot - Butter - Kanonen. *Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers*. Berlin: Akademie Verlag. doi: <https://doi.org/10.1515/9783050072494>.
- Dubyk, M. (2018). Vidobrazhennia ekonomichnoi polityky okupantiv chasiv Druhoi svitovoi viiny v ukrainskii entsyklopedystytsi [Reflection on the economic policy of the occupiers of World War II in Ukrainian encyclopedia]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy, Pages of military history of Ukraine*, 20, 73-82. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/Sviur_2018_20_6 [in Ukrainian].
- Dvirna, K.P., & Drobot, M.V. (2017). Nimetska okupatsiina polityka ta dukhovno-relihiine zhyttia na Volyni 1941-1944 rr. [German occupation policy and spiritual and religious life in Volyn 1941-1944]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*, 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2017-1-7-18-25> [in Ukrainian].
- Gerhard, G. (2009). Food and Genocide. Nazi Agrarian Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union. *Contemporary European History*, 45-65. doi: <https://doi.org/10.1017/s0960777308004827>.
- Honcharenko, O.M. (2011). *Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu "Ukraina": upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941-1944 rr.)* [Functioning of the occupation administration of the Reich Commissariat "Ukraine": administrative and organizational and legal aspects (1941-1944)]. Kyiv : NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kovalev, B.N. (2011). *Povsednevnaia znizn naseleniia Rosii v period natsistskoi okkupatsii* [Everyday life of the Russian population during the Nazi occupation]. Moscow: Molodaia gvardiia [in Russian].
- Kuras, D. (2015). Do pytannia pro osnovy kolonialnoi polityky Tretoho Raikhu na terytorii Ukrainy pid chas Druhoi svitovoi viiny [To the question of the basics of the colonial policy of the Third Reich on the territory of Ukraine during the Second World War]. *Traven 1945 roku u naukovomu dyskursi, natsionalnii svidomosti ta istorychnii pamiaty, May 1945 in Scientific Discourse, National Consciousness and Historical Memory*, 241-243 [in Ukrainian].
- Kurylyshyn, K. (2010). *Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoï okupatsii (1939-1944 rr.): za materialamy ukrainomovnoi lehalnoi presy* [Ukrainian life in German occupation (1939-1944): According to Ukrainian legal press]. Lviv : Vid-nia In-tu ukr. arkhelohii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho [in Ukrainian].
- Lvovych, M. (1942). Ukrainskyi khlib ukrainskomu narodovi [Ukrainian bread to the Ukrainian people]. *Vilna Ukraina, Free Ukraine*, 8. Retrieved from <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2188> [in Ukrainian].
- Maliuha, O., & Kostenko, Yu. (2009). Antyfasystskyi rukh na terytorii Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny [Anti-fascist movement in the territory of Volhynia during the Second World War]. *Materialy XXX Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi istoriko-kraieznachoi konferentsii, Proceedings of the XXX All-Ukrainian Scientific-Practical Historical and Local History Conference*. (pp. 239-241). Lutsk [in Ukrainian].
- Patryliak, I.K. (2004). Do pytannia pro vnesok OUN ta UPA u borotbu proty natsystykykh okupantiv na terytorii Ukrainy [To the question of the contribution of the OUN and the UPA to the fight against the Nazi occupiers in Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, Ukrainian Historical Journal* 5, 81-95. Retrieved from <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/5/6.pdf> [in Ukrainian].
- Perekhrest, O.H. (2010). *Silske hospodarstvo Ukrainy v roky Velykoï Vitchyznianoï viiny (1941-1945 rr.)* [Agriculture of Ukraine during the Great Patriotic War (1941-1945)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy. Retrieved from http://history.org.ua/JournALL/vijna/vijna_2010_2/vijna_2010_2.pdf [in Ukrainian].
- Richter, T.C. (2012). Die Wehrmacht und der Partisanenkrieg in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. *Die Wehrmacht: Mythos und Realität*. Sonderausgabe. doi: <https://doi.org/10.1524/9783486852028-048>.
- Stasiuk, O. (2014). Ukrainskyi vyzvolnyi rukh seredy XX stolittia v konteksti ukrainskoho derzhavotvorennia [Ukrainian liberation movement of the mid-twentieth century in the context of Ukrainian state-building]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 24, 3-16. Retrieved from <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/documents/?newsid=508> [in Ukrainian].
- Tsentrnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, f. 166, op. 3, spr. 141, 120 ark. [in Ukrainian].
- Tsentrnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine, f. 3206, op. 1, spr. 44, 128 ark. [in Ukrainian].
- Tsentrnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine, f. KMF-8, op. 1, spr. 23, 241 ark. [in Ukrainian].

- Varetskyi, V.L. (1960). *Sotsialistychni peretvorennia u zachidnykh oblastiakh URSR (v dovoiennyi chas) [Socialist transformations in the western regions of the USSR (in the pre-war period)]*. Kyiv: Akad. nauk URSR [in Ukrainian].
- Zabolotna, T. (2018). Mistsevi okupatsiini orhany vlady v Ukraini periodu Druhoi svitovoi viiny u vitchyznianskykh entsyklopedychnykh resursakh [Local occupation authorities in Ukraine during World War II in domestic encyclopedic resources]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy, Pages of military history of Ukraine*, 20, 83-101. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/Sviur_2018_20_7 [in Ukrainian].
- Zagorulko, M.M., & Iudenko, A.F. (1980). *Kрах plana "Oldenburg" (o sryve ekonomicheskikh planov fashistskoi Germanii na okkupirovannoi territorii SSSR) [The collapse of the "Oldenburg" plan (on the disruption of the economic plans of fascist Germany in the occupied territory of the USSR)]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arnold K. J. Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion: Kriegsführung und Radikalisierung im «Unternehmen Barbarossa». Berlin : Duncker & Humblot, 2005. 579 p. doi: <https://doi.org/10.3790%2F978-3-428-11302-6>.
- Брийовська І. Б. Правове регулювання інституту власності в західних областях Української РСР (1939–1945 рр.). : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 21 с. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29611/1/avt_Bryiovska.pdf.
- Corni G., Gies H. Brot – Butter – Kanonen. *Die Ernährungswirtschaft in Deutschland unter der Diktatur Hitlers*. Berlin : Akademie Verlag, 1997. 644 p. doi: <https://doi.org/10.1515/9783050072494>.
- Дубик М. Відображення економічної політики окупантів часів Другої світової війни в українській енциклопедистиці. *Сторінки воєнної історії України*. 2018. Вип. 20. С. 73–82. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Sviur_2018_20_6.
- Двірна К. П., Дробот М. В. Німецька окупаційна політика та духовно-релігійне життя на Волині 1941–1944 рр. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 7. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2017-1-7-18-25>.
- Gerhard G. Food and Genocide. Nazi Agrarian Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union. *Contemporary European History*. 2009. P. 45–65. doi: <https://doi.org/10.1017/s0960777308004827>.
- Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.) : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.
- Ковалев Б. Н. Повседневная жизнь населения России в период нацистской оккупации. М. : Молодая гвардия, 2011. 656 с.
- Курас Д. До питання про основи колоніальної політики Третього Райху на території України під час Другої світової війни. *Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті*. 2015. С. 241–243.
- Курилин І. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси : монографія. Львів : Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. 328 с.
- Львович М. Український хліб українському народові. *Вільна Україна*. 1942. № 8. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/2188>.
- Малюга О., Костенко Ю. Антифашистський рух на території Волині в роки Другої світової війни. *Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції* (24–25 берез. 2009 р.). Луцьк, 2009. С. 239–241.
- Патриляк І. К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 81–95. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/5/6.pdf>.
- Пережест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) : монографія. Київ : Ін-т історії України, 2010. 150 с. URL: http://history.org.ua/JournALL/vijna/vijna_2010_2/vijna_2010_2.pdf.
- Richter T. C. Die Wehrmacht und der Partisanenkrieg in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. *Die Wehrmacht: Mythos und Realität*. Sonderausgabe, 2012. P. 837–857. doi: <https://doi.org/10.1524/9783486852028-048>.
- Стасюк О. Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті українського державотворення. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 3–16. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/documents/?newsid=508>.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 166, оп. 3, спр. 141. 130 арк.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3206, оп. 1, спр. 44. 128 арк.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 23. 210 арк.
- Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний час) : монографія. Київ : Акад. наук УРСР, 1960. 298 с.
- Заболотна Т. Місцеві окупаційні органи влади в Україні періоду Другої світової війни у вітчизняних енциклопедичних ресурсах. *Сторінки воєнної історії України*. 2018. Вип. 20. С. 83–101. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Sviur_2018_20_7.
- Загорулько М. М., Юденков А. Ф. Крах плана «Ольденбург» (о срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР). М. : Экономика, 1980. 375 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2019

Makharynets M. – Postgraduate Student of the Department of History of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1478-1306>

Land Regulation in Volyn during the Nazi Occupation

*The **purpose** of the article is to find out the peculiarities of land relations in Volyn in 1941–1944 on the basis of a systematic analysis of the historical and legal literature, normative legal acts of the Nazi occupation power and archival documents. The **methodological** basis was chosen taking into account the objective and specificity of the object and subject of study. The basis is the system of methods of scientific knowledge: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) – in order to clarify the content of the issues under consideration; theoretical – for the analysis of scientific literature; method of systematic analysis – to summarize the features of legal land regulation. In addition, statistical, problem-chronological, empirical, comparative and source-based methods were also used. The **scientific novelty** of the publication is to formulate new provisions in the context of historical and legal science concerning the peculiarities of legal land regulation in Volyn during the Nazi occupation, which have not yet been the subject of study by researchers. **Conclusions.** During the Nazi occupation in Volyn, certain peculiarities of land relations were formed that were not characteristic for other districts that were part of the Reich Commission «Ukraine». If on the territory of the Reich Commission «Ukraine» the main form of farming in the countryside during the Nazi occupation became public farms created on the basis of the former collective farms and in structure they differed little from them, the peculiarity of Volyn was that the individual land use with private ownership of the land plot provided by the Nazi occupation regime was the main form of farming. Another feature of land legal relations in Volyn was the force activities of the OUN and UPA. Beginning late 1942, they were active in this area and made it difficult and partially impossible to carry out German transformations in the field of land regulation.*

Keywords: land legal relations; land ownership; land use; Volyn; Nazi occupation regime.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.222:343.35

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.59>

Щирська В. С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5422-7380>

Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації

Метою статті є вивчення актуальних питань кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації для формулювання шляхів удосконалення цієї кримінально-правової норми та підвищення рівня ефективності протидії корупції в Україні. **Методологію** дослідження становить комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичним підґрунтям дослідження є праці українських та іноземних учених, положення Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» від 2 жовтня 2019 року, нормативно-правові акти іноземних країн, які застосовують у протидії декларуванню недостовірної інформації та незаконному збагаченню. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній висвітлено актуальні проблеми, які існують у підставах кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (пов'язані з криміналізацією цього суспільно небезпечного діяння, його відмежуванням від суміжного адміністративного правопорушення, удосконаленням конструкції відповідної заборонної кримінально-правової норми, а також підвищенням рівня її ефективності шляхом запровадження механізму протидії незаконному збагаченню у формі нової криміналізації відповідного діяння та/або механізму цивільної конфіскації нез'ясованих активів), надано рекомендації щодо шляхів їх розв'язання. За результатами здійсненого дослідження сформульовано **висновки** стосовно: 1) обґрунтованості криміналізації декларування недостовірної інформації в Україні та можливості диференціації кримінальної відповідальності за цей злочин, зокрема шляхом віднесення певних його виявів до категорії кримінальних проступків; 2) доцільності віднесення декларування недостовірної інформації до корупційних злочинів; 3) необхідності визначення чітких меж настання адміністративної та кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ч. 4 ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення та ст. 366¹ Кримінального кодексу України; 4) узгодження положення ч. 1 ст. 366¹ Кримінального кодексу України з абзацом 2 примітки до цієї статті, а також необхідності заміни категорії «мінімальна заробітна плата», яку вжито в цій статті, на «неоподатковуваний мінімум доходів громадян»; 5) доцільності закріплення механізму протидії незаконному збагаченню шляхом нової криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь та/або механізму конфіскації нез'ясованих активів шляхом цивільної конфіскації.

Ключові слова: декларація; декларування недостовірної інформації; конфіскація; корупція; корупційний злочин; незаконне збагачення; злочини у сфері службової діяльності; службова особа.

Вступ

Розвиток України як правової держави європейського зразка не можливий без застосування серйозних заходів щодо протидії корупції. У цьому контексті важливе місце відведено положенням КК України, який містить сучасні дієві інструменти протидії корупції. Серед них можна виокремити криміналізацію декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України).

Зазначений кримінально-правовий інструмент разом зі ст. 368² КК України протягом тривалого часу застосовувався для впливу на службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, з метою недопущення вчинення ними корупційних злочинів та використання інших форм незаконного збагачення. Однак рішенням Конституційного суду України від 26 лютого 2019 року незаконне збагачення декриміналізовано. У зв'язку з цим, як слушно зауважують учені, відбулася «амністія» високопосадовців, підозрюваних чи обвину-

вачених у незаконному збагаченні, а з другого боку на вчинення такого суспільно небезпечного діяння їм надано «індульгенцію», яка буде діяти до нової його криміналізації (Vozniuk, 2019, р. 84). У такій ситуації важливим інструментом стримування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, від учинення корупційних правопорушень, пов'язаних із незаконним збагаченням, залишається декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України) (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019, р. 79). Водночас криміналізація декларування недостовірної інформації в Україні передусім необхідна для посилення протидії злочинам у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (Polkin, 2016). У більшості європейських країн декларацію про доходи й витрати розглядають як механізм ефективного фінансового контролю та засіб запобігання корупційним діям (Tytko, & Stepanova, 2019). Крім того, вичерпне надання інформації в

декларації полягає у зміцненні довіри громадян до свого уряду шляхом демонстрації того, що більшість державних службовців живе в межах своїх можливостей (Messick, 2007).

Проблеми кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації досліджували такі науковці: В. В. Андрієшин, А. А. Вознюк, Г. М. Зеленов, К. К. Полькін, А. В. Титко, К. О. Торгашова, С. С. Чернявський та ін. Їхні праці є підґрунтям для вдосконалення заборонної кримінально-правової норми, передбаченої ст. 366¹ КК України, однак чимало проблемних питань на цьому шляху залишилося не вирішено, а отже існує потреба в подальших наукових розвідках.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення актуальних питань кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації для формулювання шляхів удосконалення цієї кримінально-правової норми та підвищення рівня ефективності протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу

Під час розслідування декларування недостовірної інформації правоохоронці – насамперед слідчі Національної поліції України та детективи Національного антикорупційного бюро України – мали розв'язати низку проблем, серед яких є підстави для кримінальної відповідальності за цей злочин. Тому слід акцентувати на проблемних питаннях кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації.

1. Насамперед учені порушують питання про доцільність криміналізації цієї статті. На думку деяких дослідників, ст. 366¹ КК України не становить того рівня суспільної небезпечності, щоб визнавати дії, вчинені суб'єктами декларування під час заповнення та подання декларації, злочинними. Тому зазначені порушення пропонують розглядати в контексті адміністративної чи дисциплінарної відповідальності (Torhashova, 2018, р. 148). На нашу думку, така позиція не є цілком правильною, оскільки навряд злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК України, предметом якого є, наприклад, гроші в розмірі 5 тис. грн, є суспільно небезпечним діянням, а недекларування 1 млн грн коштів невідомого походження – ні. Очевидно, проблему слід розв'язувати шляхом диференціації кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації, зокрема віднести певні вияви цього злочину до категорії кримінальних проступків.

2. Декларування недостовірної інформації, згідно з положеннями примітки до ст. 45 КК України, упродовж тривалого часу не належало до корупційних кримінальних правопорушень. Дослідники слушно зазначають, що, формуючи

підслідність Національного антикорупційного бюро України, законодавець у ч. 5 ст. 216 КПК України відніс до неї, зокрема, злочини, передбачені ст. 206², 209, 211, 366¹ КК України, однак вони, згідно з приміткою до ст. 45 КК України, не належать до корупційних (Vozniuk, 2018, р. 34). І лише Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективності інституційного механізму запобігання корупції» від 2 жовтня 2019 року внесено відповідні зміни до ст. 45 КК України та включено злочин, передбачений ст. 366¹ КК України, до корупційних злочинів.

3. Деякі складнощі виникають у зв'язку з потребою відмежувати декларування недостовірної інформації від відповідного адміністративного правопорушення. Слід погодитися з тим, що, крім корупційних кримінальних правопорушень, необхідно передбачити адміністративні правопорушення (проступки), які потребують належного ведення фінансового обліку та декларації про доходи (Wilsheer, 2006). Такі правопорушення доповнюють механізм протидії нез'ясованому збагаченню та декларуванню недостовірної інформації необхідними елементами, розширюють його межі, підвищують рівень ефективності (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019, р. 84).

Відповідно до ч. 2 примітки до ст. 366¹ КК України, кримінально-протиправним є декларування недостовірної інформації за умови, що вартісна оцінка об'єкта декларування відрізняється від достовірної на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Цей критерій є підставою для розмежування ст. 366¹ КК України та ч. 4 ст. 172⁶ КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» (Andriieshyn, 2018, р. 131).

3 метою вдосконалення підстав адміністративної та кримінальної відповідальності за ці діяння вчені пропонують закріпити положення про те, якщо особа умисно не подає декларацію у встановлений строк, то її слід повідомити про неподання декларації та надати певний термін для її подання (наприклад, один місяць з моменту повідомлення Національним агентством з питань запобігання корупції). Коли спливає зазначений термін, з огляду на поведінку особи, її слід притягнути до адміністративної (у випадку якщо вона подала декларацію, однак це подання визнається несвоєчасним і без поважних причин) або кримінальної відповідальності (якщо вона навіть після зазначеного повідомлення Національним агентством з питань запобігання корупції і додатково наданого строку не подала відповідну декларацію). Якщо в особи були поважні причини, то адміністративну та кримінальну відповідальність має бути виключено за умови подання декларації навіть після того, як спливуть обидва терміни. Якщо в особи не було поважних причин неподання декларації,

однак вона подала її після другого строку, то особу слід притягувати до кримінальної відповідальності, ураховуючи факт подання декларації як обставину, що пом'якшує покарання (Vozniuk, & Tytko, 2019, p. 51). Хоча така пропозиція і не видається загальновизнаною, проте вносить додаткові роз'яснення щодо розмежування ст. 366¹ КК України та ч. 4 ст. 172⁶ КУпАП.

4. Аналіз кримінально-правової норми, передбаченої ст. 366¹ КК України, засвідчує те, що зміст положень примітки до цієї статті не відповідає положенням її ч. 1. Слушною є думка вчених, що після прийняття Закону від 15 березня 2016 року перелік приміток особливої дії доповнила примітка до ст. 366¹ КК України. Абзац 2 цієї примітки звучує об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 366¹ КК України, оскільки в диспозиції цієї статті йдеться про подання суб'єктом декларування будь-яких завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а в примітці йдеться про те, що такі відомості мають відрізнятися від достовірних на суму понад 250 мінімальних заробітних плат. Стосовно вдосконалення ст. 366¹ КК України вчені слушно пропонують законодавчу інформацію або її частину перемістити з абз. 2 примітки до диспозиції цієї статті (Zelenov, 2016, p. 64).

Науковці також акцентують на тому, що в абз. 2 примітки до ст. 366¹ КК України використано таку розрахункову одиницю, як мінімальна заробітна плата, оскільки, відповідно до аналізу норм КК України, вона застосовується лише в примітці до ст. 160 КК України (Zelenov, 2016, p. 64). Тому з метою дотримання основних принципів криміналізації та однакового застосування положень законодавства слід внести відповідні зміни до ст. 366¹ КК України (Andriieshyn, 2018, p. 132).

5. Необхідною є криміналізація незаконного збагачення. Важливим елементом протидії незаконному збагаченню службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, залишилося декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України). Однак зазначена норма не має необхідного потенціалу для ефективної протидії корупції на завершальному етапі. Відсутність правових підстав для притягнення до відповідальності суб'єктів декларування за непояснені чи незрозумілі активи нівелює повноцінну роль системи електронного декларування в запобіганні корупційним злочинам, їх виявленні та притягненні винних до відповідальності. Нині відсутні перешкоди для недекларування незаконно здобутих активів, оскільки немає механізму їх конфіскації, якщо не доведено вчинення конкретного злочину, за результатами якого їх здобуто. За таких обставин декларування може

бути використано для легалізації зазначених активів (Vozniuk, & Tytko, 2019, p. 47-48). Тому слід створити нові механізми протидії незаконному збагаченню.

У світі найпоширенішими стали дві моделі правової протидії незаконному збагаченню:

1) визнання нез'ясованого збагачення злочином і притягнення винних до кримінальної відповідальності;

2) конфіскація майна, походження якого особа не може пояснити, у цивільному порядку (так звана цивільна конфіскація) (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019, p. 82).

Зазначені моделі мають як переваги, так і недоліки, пов'язані зі стандартами доказування, дотриманням і ймовірним порушенням прав людини, потенціалом у протидії незаконному збагаченню (Bikelis, 2017; Boucht, 2019; Collins, & King, 2013; Dinanti, & Tarina, 2019; Kyrychko, 2016; Maugeri, 2012; Muzila, Morales, Mathias, & Berger, 2012; Simonato, 2017; Wilsher, 2006; Wodage, 2014). Попри це, Україна повинна обрати модель протидії незаконному збагаченню. Вчені слушно зауважують, що визнання норми про незаконне збагачення неконституційною має спонукати нас до пошуку нових шляхів удосконалення чинного законодавства (Kolotylo, 2019).

З огляду на зміст положень проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 3 червня 2019 року № 10358, ініціатором якого є В. О. Зеленський, очевидно, заплановано одночасно запровадити обидві моделі протидії незаконному збагаченню.

Позитивний ефект від зазначених моделей полягає насамперед у тому, що їх використання стимулює осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, до правомірної поведінки, передусім до утримання від учинення корупційних злочинів, за допомогою яких ці службові особи здобувають активи, походження яких вони не можуть пояснити, а отже, і задекларувати в установленому законом порядку. За таких обставин вони вдаються до декларування недостовірної інформації, зокрема шляхом: ненадання інформації про майно, яким вони лише користуються і яке оформлено на інших осіб; невідображення в декларації всіх грошових коштів, якими вони володіють, оскільки не можуть підтвердити законне джерело їх походження; відображення в декларації готівкових коштів, яких немає і які вони планують незаконно отримати в майбутньому внаслідок учинення корупційних чи інших злочинів, тощо (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019, p. 82).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній висвітлено актуальні проблеми, які існують у підставах кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (пов'язані з криміналізацією цього суспільно небезпечного діяння, його відмежуванням від суміжного адміністративного правопорушення, удосконаленням конструкції відповідної заборонної кримінально-правової норми, а також підвищенням рівня її ефективності шляхом запровадження механізму протидії незаконному збагаченню у формі нової криміналізації відповідного діяння та/або механізму цивільної конфіскації нез'ясованих активів), та надано рекомендації щодо шляхів їх розв'язання.

Висновки

За результатами здійсненого дослідження можна дійти висновків, що для з'ясування кримінально-правової природи злочину, передбаченого ст. 366¹ КК України, а також підвищення рівня ефективності застосування відповідної заборонної кримінально-правової норми необхідно вжити таких заходів:

1. Криміналізацію декларування недостовірної інформації в Україні слід визнати обґрунтованою. Водночас у контексті реформування кримінального законодавства, пов'язаного саме із запровадженням кримінальних проступків, слід розглянути можливість диференціації кримінальної відповідальності за декларування недостовірної

інформації, зокрема шляхом віднесення певних виявів цього злочину до категорії кримінальних проступків.

2. Декларування недостовірної інформації слушно віднесено до корупційних злочинів на підставі відповідних змін до примітки до ст. 45 КК України.

3. З метою чіткого відмежування злочину, передбаченого ст. 366¹ КК України, від адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 172⁶ КУпАП, слід підтримати пропозицію вчених про визначення чітких меж настання адміністративної та кримінальної відповідальності за ці діяння.

4. Потребують узгодження положення ч. 1 ст. 366¹ КК України з абз. 2 примітки до цієї статті. Також необхідно замінити категорію «мінімальна заробітна плата», що вжито у цій статті, на «неоподатковуваний мінімум доходів громадян». У зв'язку з цим слушно видається пропозиція вчених стосовно уточнення змісту ч. 1 ст. 366¹ КК України вказівкою на те, що зазначені там відомості мають відрізнятися від достовірних на суму понад 250 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

5. Для підвищення рівня ефективності протидії корупції загалом і застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 366¹ КК України, зокрема, слід закріпити механізм протидії незаконному збагаченню шляхом нової криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь та/або механізм конфіскації нез'ясованих активів шляхом цивільної конфіскації.

REFERENCES

- Andrieshyn, V.V. (2018). Kryminalno-pravova kvalifikatsiia deklaruvannia nedostovirnoi informatsii (st. 366¹ KK Ukrainy) [Criminal legal qualification for declaring false information (Article 366¹ of the Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy, Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 11(2), 127-137 [in Ukrainian].
- Bikelis, S. (2017). Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*, 20(2), 203-214. doi: <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029>.
- Boucht, J. (2019). "Asset confiscation in Europe - past, present, and future challenges". *Journal of Financial Crime*. doi: <https://doi.org/10.1108/JFC-04-2018-0043>.
- Cherniavskiy, S.S., Vozniuk, A.A. (2019). Zarubizhnyi dosvid pravovoi protydyi nezakonnomu zbahachenniu [Foreign experience of legal counteraction to illicit enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 17(1), 79-89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79> [in Ukrainian].
- Collins, M., & King, C. (2013). The disruption of crime in Scotland through non-conviction based asset forfeiture. *Journal of Money Laundering Control*, 16(4), 379-388. doi: [10.1108/JMLC-07-2013-0023](https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2013-0023).
- Dinanti, D., & Tarina, D.D.Y. (2019). The Punishment of Perpetrators of Corruption with the Approach of the Local Wisdom (Businesses Looking For an Alternative Model of Criminal in Indonesia). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 6(7), 32-44. doi: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v6i7>.
- Kolotylo, O.O. (2019). Konfiskatsiia poza mezhamy kryminalnoho peresliduvannia (tsyvilna konfiskatsiia): mizhnarodno-pravovyi aspekt [Confiscation outside criminal prosecution (civil confiscation): an international legal dimension]. *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 81-88. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.03.08> [in Ukrainian].
- Kyrychko, V.M. (2016). Zakonodavchyi virus u systemi KK Ukrainy: vyznachennia i aktualizatsiia problemy na prykladi st. 368² KK "Nezakonne zbahachennia" [Legislative virus in the Criminal Code of Ukraine: identification and actualization of the problem by the example of Art. 368² Criminal Code "Illegal Enrichment"]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 133, 142-151. doi: [10.21564/2414-990x.133.70893](https://doi.org/10.21564/2414-990x.133.70893) [in Ukrainian].

- Maugeri, A.M. (2012). The Criminal Sanctions against the Illicit Proceeds of Criminal Organisations. *New Journal of European Criminal Law*, 3(3-4), 257-297. doi: <https://doi.org/10.1177/203228441200300304>.
- Messick, R.E. (2007). Regulating conflict of interest: International experience with asset declaration and disclosure. *World Bank, Washington*. Retrieved from http://www.acrc.org.ua/articles_doc/ua/Regulating_Conflict_of_Interest_International_Experience_2007.pdf.
- Muzila, L., Morales, M., Mathias, M., & Berger, T. (2012). On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. *The World Bank*. doi: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0>.
- Polkin, K.K. (2016). Pro obgruntovanist kryminalizatsii deklaruvannia nedostovirnoi informatsii [On the validity of criminalization of declaring false information]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 142-155 [in Ukrainian].
- Simonato, M. (2017). Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains. *In ERA Forum*, 3(18), 365-379. doi: 10.1007/s12027-017-0485-0.
- Torhashova, K.O. (2018). Problema kryminalnoi vidpovidalnosti za deklaruvannia nedostovirnoi informatsii [The problem of criminal liability for declaring false information]. *Young*, 11(63), 146-149 [in Ukrainian].
- Tytko, A., & Stepanova, H. (2019). International Experience Of Declaring Property, Assets And Private Interests. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(1), 214-217. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-1-214-217>.
- Vozniuk, A., & Tytko, A. (2019). Kryminalno-pravova model protydii nezakonnomo zbahachenniu v Ukraini [The criminal-law model of combating illegal enrichment in Ukraine]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(82), 46-62. doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.05> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2018). Aktualni problemy na shliakhi pobudovy efektyvnoi systemy kryminalno-pravovoi protydii koruptsii v Ukraini [Actual problems on the way to building an effective system of criminal legal action against corruption in Ukraine]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference*. V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Ed.). (pp. 33-38). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/12146> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2019). Nezakonne zbahachennia: poshuk optimalnoi kryminalno-pravovoi normy [Illegal enrichment: the search for an optimal criminal law]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia, Criminological theory and practice: experience, problems of the present and ways of their solution: Proceedings of the Interuniversity Scientific and Practical Conference*. V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Ed.). (pp. 84-90). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13871> [in Ukrainian].
- Wilsher, D. (2006). Inexplicable wealth and illicit enrichment of public officials: A model draft that respects human rights in corruption cases. *Crime, law and social change*, 45(1), 27-53. doi: 10.1007/s10611-006-9016-6.
- Wodage, W.Y. (2014). Criminalization of Possession of Unexplained Property and the Fight against Public Corruption: Identifying the Elements of the Offence under the Criminal Code of Ethiopia. *Mizan Law Review*, 8(1), 45-83. doi: <http://dx.doi.org/10.4314/mlr.v8i1.2>.
- Zelenov, H.M. (2016). Dyferentsiatsiia yurydychnoi vidpovidalnosti za deklaruvannia nedostovirnoi informatsii [Differentiation of legal responsibility for declaring false information]. *Protydiia zlochynnosti v Ukraini: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty, Crime counteraction in Ukraine: criminal law and criminological aspects: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Seminar*. Ye.O. Pysmenskiy. (pp. 61-65). Mykolaiv: Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрієшин В. В. Кримінально-правова кваліфікація декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України). *Вісник асоціації кримінального права України*. 2018. № 11. Т. 2. С. 127–137.
- Bikelis S. Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20. Issue 2. P. 203–214. doi: <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029>.
- Boucht J. «Asset confiscation in Europe – past, present, and future challenges». *Journal of Financial Crime*. 2019. doi: <https://doi.org/10.1108/JFC-04-2018-0043>.
- Чернявський С., Вознюк А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 17(1). С. 79-89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>.
- Collins M., King C. The disruption of crime in Scotland through non-conviction based asset forfeiture. *Journal of Money Laundering Control*. 2013. No. 16 (4). P. 379–388. doi: 10.1108/JMLC-07-2013-0023.
- Dinanti D., Tarina, D. D. Y. The Punishment of Perpetrators of Corruption with the Approach of the Local Wisdom (Businesses Looking For an Alternative Model of Criminal in Indonesia). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 2019. No. 6 (7). P. 32–44. doi: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v6i7>.
- Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 81–88. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.03.08>.
- Киричко В. М. Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368² КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142–151. doi: 10.21564/2414-990x.133.70893.
- Maugeri A. M. The Criminal Sanctions against the Illicit Proceeds of Criminal Organisations. *New Journal of European Criminal Law*. 2012. No. 3 (3-4). P. 257–297. doi: <https://doi.org/10.1177/203228441200300304>.
- Messick R. E. Regulating conflict of interest: International experience with asset declaration and disclosure. *World Bank, Washington*, 2007. URL: http://www.acrc.org.ua/articles_doc/ua/Regulating_Conflict_of_Interest_International_Experience_2007.pdf.

- Muzila L., Morales M., Mathias M., & Berger T. On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. *The World Bank*. 2012. doi: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0>.
- Полькін К. К. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 142–155.
- Simonato M. Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains. *In ERA Forum*. 2017. No. 3. Vol. 18. P. 365–379. doi: 10.1007/s12027-017-0485-0.
- Торашова К. О. Проблема кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. *Young*. 2018. № 11 (63). С. 146–149.
- Tytko A., Stepanova H. International Experience Of Declaring Property, Assets And Private Interests. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (1). С. 214–217. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-1-214-217>.
- Вознюк А., Титко А. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2 (82). С. 46–62. doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.05>.
- Вознюк А. А. Актуальні проблеми на шляху побудови ефективної системи кримінально-правової протидії корупції в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 33–38. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/12146>.
- Вознюк А. А. Незаконне збагачення: пошук оптимальної кримінально-правової норми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 84–90. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13871>.
- Wilsher D. Inexplicable wealth and illicit enrichment of public officials: A model draft that respects human rights in corruption cases. *Crime, law and social change*. 2006. No. 45 (1). P. 27–53. doi: 10.1007/s10611-006-9016-6.
- Wodage W. Y. Criminalization of Possession of Unexplained Property and the Fight against Public Corruption: Identifying the Elements of the Offense under the Criminal Code of Ethiopia. *Mizan Law Review*. 2014. No. 8 (1). P. 45–83. doi: <http://dx.doi.org/10.4314/mlr.v8i1.2>.
- Зеленов Г. М. Диференціація юридичної відповідальності за декларування недостовірної інформації. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Миколаїв, 26 трав. 2016 р.) / упоряд. Є.О. Письменський. Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 61–65.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2019

Shchyrska V. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Faculty of Training Specialists for Pre-Trial Investigation Bodies of the Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5422-7380>

Criminal Responsibility for False Information Declaration

The **purpose** of this paper is to study topical problems of criminal liability for declaring false information for the formulation of ways to improve the criminal law and increase of efficiency of counteraction of corruption in Ukraine. The **methodology** of the study is a complex of scientific methods, namely: terminological, systemic-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study is the works of Ukrainian and foreign scientists, the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Effectiveness of the Institutional Mechanism for Preventing Corruption» from October 2, 2019 foreign countries used to counteract the declaration of false information and illegal enrichment. The **scientific novelty** of the article is that it highlights the actual problems that exist in the grounds of criminal responsibility for declaring untrue information (related to the criminalization of this socially dangerous act, its delimitation from a related administrative offense, improvement of the design of the relevant prohibition- legal norm, as well as improving its effectiveness by introducing a mechanism to counteract illegal enrichment in the form of a new criminalization of the relevant act and / or obscure mechanism of civil forfeiture of assets) and suggested recommendations for solutions. According to the results of the conducted research, the following **conclusions** have been formulated: 1) the validity of the criminalization of declaring false information in Ukraine and the possibility of differentiation of criminal liability for this crime, in particular by assigning certain manifestations of it to the category of criminal offenses; 2) expediency of reporting false information to corruption crimes; 3) the need to define clear limits on the occurrence of administrative and criminal liability for the actions provided for in Art. 172⁶ of the Administrative Code and Art. 366¹ of the Criminal Code of Ukraine; 4) harmonization of the provisions of Part 1 of Art. 366¹ of the Criminal Code of Ukraine with paragraph 2 of the note to the same article, as well as the need to replace the category «minimum wage» used in this article with «on-taxable minimum income of citizens»; 5) the appropriateness of securing a mechanism to counteract illicit enrichment through the re-criminalization of relevant socially dangerous acts and / or the seizure of unexplained assets through civil forfeiture.

Keywords: declaration; declaring false information; confiscation; corruption; corruption crime; illegal enrichment; crimes in the field of service activity; official.

УДК 343.98

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.65>

Іщенко Т. В. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-6715>

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства

Метою статті є наукове обґрунтування структури особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики домашнього насильства. **Методологічну** основу дослідження становлять такі методи: діалектичний (вивчення соціально-правових явищ, їх зв'язку та розвитку), історико-правовий (вивчення наукових поглядів стосовно понять, що вживають під час дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики), статистичний (узагальнення матеріалів судової практики). **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше зроблено спроби визначити ознаки особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 126¹ Кримінального кодексу України. **Висновки.** Виокремлено типові ознаки в структурі особи, яка вчиняє домашнє насильство, а саме біологічні (стать, вік), соціальні (місце проживання, освіта, сімейний стан, вид діяльності, загальний рівень культури, виховання), психологічні (інтелект, темперамент, емоційний стан, волюва сфера, наявність або відсутність психічних відхилень). На підставі аналізу судової практики сформовано загальну характеристику особи злочинця, що вчиняє домашнє насильство. Суб'єкти такого виду злочину мають спільні риси. Це здебільшого особи чоловічої статі, повнолітні, із середньою освітою, які не працюють, офіційно неодружені (проте перебувають у сімейних стосунках із жертвою).

Ключові слова: домашнє насильство; криміналістична характеристика; криміналістичний портрет; кримінальне правопорушення; особа злочинця; судова практика.

Вступ

11 січня 2019 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до КК та КПК України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року, яким криміналізовано домашнє насильство ("Zakon Ukrainy", 2017). І вже протягом дев'яти місяців цього року, відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури України, в державі обліковано 700 кримінальних правопорушень за ст. 26¹ КК України «Домашнє насильство». У 442 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру. До суду направлено обвинувальні акти за 421 кримінальним провадженням. Щодо 265 кримінальних правопорушень провадження було закрито, зокрема за п.п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України – 254 ("Yedynyi zvit", 2019). Попри позитивну динаміку закінчення досудового розслідування (60,1 %), є значний відсоток (37,8 %) закритих кримінальних проваджень. Це зумовлено насамперед складнощами, пов'язаними з кримінально-правовою кваліфікацією такого злочину, його відмежуванням від адміністративного правопорушення та відсутністю системи криміналістичних наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій щодо розслідування зазначеного злочину.

Слід зауважити, що за таких умов значно актуалізується роль криміналістичної характеристики самого злочину – домашнього насильства, складовими елементами якого є особа злочинця,

особа потерпілого, спосіб, місце й обстановка вчинення злочину, слідова картина тощо.

Наявна наукова джерельна база засвідчує те, що дослідники не залишають поза увагою зазначену проблему. Особливості особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочинів у своїх роботах упродовж останніх років досліджували українські (Mrachko, 2018; Tsybenko, 2018) й іноземні науковці (Natura, & Makhovskaia, 2017; Malykhina, 2017; Barinov, 2018; Vlezko, 2018; Huecker, & Smock, 2019). Водночас одні дослідники вивчали особливості криміналістичного портрета особи злочинця загалом, інші розглядали особу злочинця безпосередньо як елемент криміналістичної характеристики окремого злочину чи виду злочинів, зокрема, пов'язаних з домашнім насильством. Проте новачі, зумовлені криміналізацією цього виду злочинів, потребують більш ґрунтовного вивчення вказаної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є наукове обґрунтування структури особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики домашнього насильства.

Зазначена мета передбачає виконання таких завдань:

– дослідити проблеми відображення в наукових джерелах особливостей особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину;

– проаналізувати й узагальнити судову практику з проблем домашнього насильства, зокрема вироки в судових справах

за ст. 126¹ КК України, які внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень, на предмет визначення типових ознак особи, яка вчиняє домашнє насильство.

Виклад основного матеріалу

Одним із ключових елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є особа злочинця. Її може бути встановлено шляхом пізнання окремих властивостей та якостей, що відображено в слідах злочину. Здобуті знання використовують як засоби впливу на цю особистість під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Більшість дослідників виокремлюють три групи властивостей особи злочинця: біологічні, соціальні та психологічні. Зокрема, М. В. Салтевський зазначав, що криміналістична характеристика особи злочинця має представляти людину як соціально-біологічну систему з притаманними їй властивостями, серед яких є фізичні, біологічні та соціальні (Saltevskiy, 2001, р. 271). До цих ознак особи злочинця В. Ю. Шепітько додає демографічні дані, деякі моральні та психологічні особливості (Shepitko, Kopovalova, & Zhuravel et al., 2008, р. 278). Науковець М. Т. Ведерніков вважає, що для криміналістичної характеристики злочинів більш вагоме значення мають соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи, які допомагають індивідуалізувати й одночасно розкрити її особливості. До них дослідник відносить біографічні, анкетні відомості (стать, вік, національність, освіту, сімейний стан, вид діяльності тощо); відомості, що характеризують вияви особистості в основних видах діяльності в суспільстві, спосіб життя; соціально-психологічні властивості особи (темперамент, воля, емоції), які накладають відбиток і регулюють вияви особистості. Біологічні та фізіологічні ознаки злочинця, на думку автора, мають пріоритетне значення саме на етапі збирання інформації про особу, яка скоїла злочин (Vedernikov, 1984, р. 76-77).

Науковець Р. Л. Ахмедшин розглядає криміналістичну характеристику особистості злочинця з позицій системного підходу. Виокремлює в ній дві базові підсистеми: фізичну та психічну характеристики (Akhmedshin, 2005, р. 110). Водночас дослідник поділяє погляди М. Т. Ведернікова про те, що криміналістично значуща інформація про особу злочинця має містити не будь-які ознаки, а лише ті, що індивідуалізують особистість (Akhmedshin, 2005, р. 105). Тому серед психічних характеристик він виокремлює три особистісні рівні злочинця: цінностей, відносин і домагань. Сутністю особистісного рівня цінностей злочинця є те, що становить інтерес для людини в зовнішньому світі. Особистісний рівень відносин полягає в тому, чим керується людина для

досягнення свого інтересу, а особистісний рівень домагань – як реалізує людина свій інтерес (Akhmedshin, 2005, р. 113). Таким чином, учений виокремлює три елементи, які співвідносяться з образом, мотивом і дією.

Поділяючи погляд науковця Р. Л. Ахмедшина, зауважимо, що аналіз криміналістичної значущості рівня цінностей сприятиме дослідженню в слідах злочину відображення сутнісних характеристик особистості (тип мислення, особистісна значущість різноманітних об'єктів, ступінь невідповідності істинної цінності об'єкта і його суб'єктивної оцінки злочинцем), які визначають його особисте ставлення до навколишнього середовища та безпосередньо себе (Akhmedshin, 2005, р. 114). Вивчення рівня відносин дасть змогу ідентифікувати й надалі використовувати під час розслідування злочинів низку особистих властивостей, що мають криміналістичне значення (опосередкована характеристика віку, соціальної групи, статі, загальна характеристика рольової установки індивіда) (Akhmedshin, 2005, р. 115). Дослідження рівня домагань допоможе з'ясувати сутність таких криміналістично значущих елементів, як спосіб учинення злочину, вибір знарядь і засобів досягнення злочинного наміру (Akhmedshin, 2005, р. 116).

На психологічні особливості осіб, які вчиняють домашнє насильство, звертають увагу також Хекер і Смок, які стверджують, що таким особам притаманні нав'язливість, ревності, підозрілість, емоційна залежність і низька самооцінка (Huecker, & Smock, 2019).

Привертає увагу запропонована дослідниками класифікація особи злочинців, які вчиняють домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницької спрямованості (Pashchenko, 2005). Зокрема, науковець А. С. Пащенко виокремила чотири типи таких осіб:

1. Ситуаційний тип. Злочинців цього типу до вчинення злочину було схарактеризовано позитивно або нейтрально і, водночас, як таких, що не вміли стримуватися в конфліктних ситуаціях, були неспроможні передбачити наслідки своїх дій. В межах ситуаційного типу виокремлено три підтипи: раптово-конфліктний, афективний, накопичувально-афективний.

2. Нестійкий (проміжний) тип. До нього належать особи, які загалом характеризуються негативно, не дотримувалися моральних норм і раніше вчиняли правопорушення, зокрема у сфері сімейних відносин. Такі особи вчиняли домашнє насильство зазвичай під впливом виникнення ситуативних імпульсів і спонукань у стані афекту.

3. Стійкий тип. Для осіб зазначеного типу притаманна чітко виражена агресивно-насильницька спрямованість, застосування грубої сили. Такі особи неодноразово вчиняли адміністративні

правопорушення, здебільшого агресивні або пов'язані зі зловживанням спиртними напоями.

4. Злісний тип. Таким особам притаманна чітко виражена агресивно-насиленницька спрямованість, яка мала злісний характер. Особи безпосередньо створюють конфліктну ситуацію, провокують її. Нерідко вони вчиняли домашнє насильство в умовах відсутності яких-небудь міжособистісних суперечностей. Особистісними рисами таких осіб є егоцентризм, озлобленість, роздратованість, жорстокість, цинізм, нездатність співпереживати та співчувати, антигромадська спрямованість, орієнтація на власні інтереси та потреби, невмотивована ворожість у відносинах з оточенням, деформація морально-етичної сфери, афективна ригідність, злопам'ятність, підвищена емоційна нестійкість, доволі низький рівень самоконтролю, самовиправдання, перекладання відповідальності та вини на людей, що оточують (Pashchenko, 2005, p. 53-61).

Науковець А. В. Варданян вважає, що криміналістично значущі особливості особи, яка скоїла злочин (суб'єкта злочину), є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики певної групи злочинців і, водночас, зауважує, що їх розглядають як сукупність якостей, що втілюють у собі криміналістичний портрет саме типового злочинця, який утворює корелятивні взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинців (Vardanian, 2016, p. 247). Отже, на думку дослідника, криміналістика становить узагальнений портрет потенційного злочинця, а не персоналізований стосовно конкретної особи, і під час конструювання такого портрета обов'язково використовують емпіричні джерела інформації – матеріали кримінальних проваджень, за якими буде вирішено основне питання розслідування, дані офіційної статистики тощо (Vardanian, 2016, p. 248).

Проведений аналіз досліджень привертає увагу до того, що в криміналістичній літературі під час характеристики особи злочинця використовують такі поняття, як «властивості», «ознаки», «якості», «особливості». Ці поняття трактовано неоднозначно не лише в словниках, а й дослідниками в криміналістиці.

На необхідності уточнення понять «властивості» та «ознаки» акцентує науковець Н. І. Малихіна. На її думку, з метою запобігання зайвої плутанини доцільно говорити не про ознаки людини, а про ознаки властивостей і станів людини. Водночас автор зауважує, що властивості, стани та їх ознаки є якостями, які характеризують людину (Malykhina, 2017, p. 105-106).

Крім зазначеного, Н. І. Малихіна пропонує систему якостей особи, яка скоїла злочин, що ґрунтується на трьох рівнях вивчення цієї особи (біологічного, психологічного та соціального). До цієї системи дослідник відносить: властивості

особи (біологічні, психічні й соціальні); стани особи (біологічні, психічні та соціальні); ознаки властивостей і станів особи (біологічних, психічних і соціальних властивостей та станів) (Malykhina, 2017, p. 390).

Криміналістична модель особи, яка вчинила злочин, за пропозицією Н. І. Малихіної, – це штучно створена система біологічних, психічних, соціальних властивостей і станів особи, що надає змогу встановити злочинця під час розслідування скоєного злочину (Malykhina, 2017, p. 295).

З огляду на позиції вчених із зазначеного питання, а також на результати вивчення матеріалів судової практики, а саме – 77 вироків судів першої інстанції в судових справах за ст. 126¹ КК України, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, вважаємо можливим узагальнити деякі криміналістично значущі властивості особи, яка вчиняє домашнє насильство. Передусім для криміналістичної характеристики цього виду злочину суттєве значення мають такі властивості особи злочинця: біологічні (стать, вік), соціальні (місце проживання, освіта, сімейний стан, вид діяльності, загальний рівень культури, виховання), психологічні (інтелект, темперамент, емоційний стан, вольова сфера, наявність або відсутність психічних відхилень).

З'ясовано, що динаміка злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, за гендерною ознакою не є однаковою. За статевим розподілом серед злочинців переважають особи чоловічої статі. Зокрема, чоловіки становлять 96,1 %, жінки – 3,9 %.

Важливе значення має вік злочинця, який також належить до щабля соціального розвитку людини. Аналіз судової практики засвідчує, що особи, які вчинили домашнє насильство, були повнолітніми.

З огляду на те, що суб'єкт домашнього насильства є спеціальним (один із подружжя, колишній чоловік, дружина або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах), важливого значення набуває сімейний стан злочинців. Відповідно до результатів здійсненого дослідження, за згаданою ознакою злочинців можна класифікувати на такі групи: неодружені – 44,2 %, розлучені – 24,7 %, одружені – 13 % (щодо 18,2 % осіб інформацію про їхній сімейний стан у вироків не було вказано). Однак слід зазначити, що 13 % неодружених осіб перебували в сімейних відносинах без реєстрації шлюбу.

Якщо розглядати склад сім'ї осіб, які скоїли домашнє насильство, то 27,3 % утримували малолітніх і неповнолітніх дітей (від однієї до чотирьох). Привертає увагу той факт, що у 9,1 % випадків злочину було скоєно в присутності неповнолітніх дітей. Це викликає занепокоєння.

Дослідник Рехмен зазначає, що діти, які стали свідками пригнічення їхніх матерів батьком, у майбутньому вважають таку поведінку прийнятною (Rahman, 2019). Аналогічну думку обстоює дослідник Максвел (Maxwell, 2018).

Вчені довели, що для учасників кримінальних конфліктів, які вирішують їх шляхом насильства, притаманним є низький культурний та освітній рівні. Здійснене дослідження підтвердило зазначене твердження. За рівнем освіти більшість осіб (49,3 %) мала повну загальну середню освіту, 23,4 % – середню спеціальну, по 3,9 % – вищу та базову середню освіту, незакінчену вищу – 1,3 % (щодо 18,2 % осіб інформацію про освіту у вироках не було зазначено).

Слід зауважити, що більшість злочинців працездатного віку (79,2 %) на момент скоєння злочинів не працювали, 5,2 % мали роботу, 3,9 % становили пенсіонери, стосовно 11,7 % осіб інформація щодо виду діяльності у вироках відсутня.

На підставі здійсненого дослідження з'ясовано, що особи, які вчиняли домашнє насильство, мали схильність до зловживання спиртними напоями, деякі з них перебували на обліку в нарколога. Згідно з вироками судів, 75,3 % осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за домашнє насильство, вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння.

Наприклад, у судовому рішенні – вирокі Шевченківського районного суду м. Львова від 5 серпня 2019 року зазначено, що ОСОБА_1 19 червня 2019 року приблизно о 12.30, перебуваючи за місцем свого проживання за адресою: АДРЕСА_1, діючи умисно, усвідомлюючи свою фізичну перевагу, з мотивів очевидної неповаги до норм співжиття, на підставі неприязних відносин, учинила фізичне насильство щодо своєї матері ОСОБА_3. Узявши металевий чайник, яким умисно завдала удар у лобноскронеvu ділянку зліва, стиснула матір обома руками за праве передпліччя й кинула на підлогу. Серед обставин, що обтяжували покарання, суд визнав учинення злочину особою, яка перебувала в стані алкогольного сп'яніння. Дослідивши дані, що характеризують особу обвинуваченого, суд встановив, що особа перебуває на обліку в наркологічному диспансері з 26 грудня 2017 року у зв'язку з вживанням алкоголю ("Vyroky Shevchenkivskoho raionnoho sudu", 2019).

Дослідник О. В. Радзевілова зазначає, що стан алкогольного сп'яніння підвищує емоційність сприйняття й імпульсивність реагування, полегшує реалізацію асоціальних поведінкових реакцій. Саме такі особливості алкогольного сп'яніння часто реалізують під час імпульсивного вибору знаряддя правопорушення («те, що було найближче до рук») (Radzevilova, 2017, p. 146).

Зазначене засвідчують результати проведеного дослідниками О. М. Беловою та С. П. Акутіною анкетування гендерних груп, за якими 68,7 % чоловіків та 92,6 % жінок вважають уживання алкоголю основною причиною жорстокого поводження (Belova, & Akutina, 2019).

Завдяки дослідженню судових вироків встановлено, що домашнє насильство було скоєне злочинцем одноосібно. Однак, відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури України, протягом дев'яти місяців цього року виявлено одне кримінальне правопорушення, вчинене групою осіб, та за яким завершено досудове розслідування ("Yedynyi zvity", 2019).

Важливим для визначення криміналістичної характеристики цього злочину є вирішення питання щодо законслухняності особи, її правової поведінки. Встановлено, що більшість осіб (79,2 %) скоїли злочин, не маючи судимість, водночас, 22,1 % осіб не мали судимість на підставі ст. 89 КК України, 19,5 % осіб скоїли злочин, маючи не зняту й непогашену судимість, стосовно 1,3 % осіб інформація щодо судимості у вирокі не вказано. Таким чином, значна кількість осіб (41,6%) були такими, що мали досвід злочинної діяльності та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Аналіз судової практики засвідчив, що лише 1,4 % осіб повторно було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Не менш важливим є вирішення питання стосовно вчинення особою адміністративних правопорушень, зокрема за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. На підставі аналізу судової практики встановлено, що до адміністративної відповідальності за ст. 173² КУпАП було притягнуто 72,7 % осіб.

Більшість осіб (90,9 %) мали постійне місце проживання, де вчиняли домашнє насильство стосовно подружжя, колишнього подружжя, осіб, з якими перебували в сімейних або близьких стосунках.

Для з'ясування механізму злочинної поведінки особи важливе значення мають соціально-рольові ознаки, що характеризують соціальні позиції особи в різних сферах суспільного життя. За сімейними ролями злочинці розподілилися таким чином: син – 29,9 % (щодо матері – 27,3 %, батька – 2,6 %), співмешканець – 23,4 %, колишній чоловік – 15,6 %, чоловік – 14,3 %, рідний брат – 7,8 %, донька – 2,6 %, особа, яка перебуває під опікою – 1,3 %, зять – 1,3 %, онук – 1,3 %, свекор – 1,3 %, не визначено – 1,3 %.

Наукова новизна

Уперше зроблено спробу визначити ознаки злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 126¹ КК України.

Висновки

Здійснене дослідження дає змогу сформулювати висновки:

1. Більшість науковців визначають три групи властивостей особи злочинця: біологічні, соціальні та психологічні. Також вони є базовими для структури особи, яка вчиняє домашнє насильство, і надають можливість виокремити його типові ознаки: біологічні (стать, вік), соціальні (місце проживання, освіта, сімейний стан, вид діяльності, загальний рівень культури, виховання), психологічні (інтелект, темперамент, емоційний стан, воляова сфера, наявність або відсутність психічних відхилень).

2. На підставі аналізу судової практики з проблем домашнього насильства, зокрема, вироків у судових справах за ст. 126¹ КК України,

що внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень, було сформовано загальну характеристику особи злочинця, яка вчиняє домашнє насильство. Ми дійшли висновку, що суб'єкти такого виду злочину мають спільні риси. Це здебільшого особи чоловічої статі, повнолітні, із середньою освітою, які не працюють, офіційно не одружені (проте перебувають у сімейних стосунках із жертвою).

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо визначенні типових властивостей суб'єкта домашнього насильства як обов'язкового елемента структури криміналістичної характеристики цього виду злочинів. Отримані в процесі дослідження знання допоможуть не лише скласти середньостатистичний портрет злочинця, а й висвітлити корелятивні зв'язки його особистісних рис із зовнішніми чинниками, що сприяють учиненню цього виду злочинів. Структурований підхід до вивчення властивостей особи злочинця в контексті криміналістичної характеристики злочину дасть змогу розробити оптимальний алгоритм розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством.

REFERENCES

- Akhmedshin, R.L. (2005). *Kriminalisticheskaia kharakteristika lichnosti prestupnika [Forensic characteristics of criminal's personality monografiya]*. Tomsk: Tomsk. un-t [in Russian].
- Barinov, S.V. (2018). Kriminalisticheskaia kharakteristika lichnosti prestupnika, sovershaiushchego prestupnye narusheniia neprikosnovennosti chastnoi znizni [Criminalistic Characteristic of an Individual Offender Committing Criminal Violations of Privacy]. *Aktualnye problemy rossiiskogo prava, Actual Problems of Russian Law*, 1(86), 142-150. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2018.86.1.142-150> [in Russian].
- Belova, O.N., & Akutina, S.P. (2019). Znenskoe nasilie v seme kak sotsialnaia problema [Female domestic violence as a social problem]. *Sotsiodinamika, Sociodynamics*, 3, 18-26. doi: <https://doi.org/10.25136/2409-7144.2019.3.29282> [in Russian].
- Huecker, M.R., & Smock, W. (2019). Site "Kentucky Domestic Violence". [www.ncbi.nlm.nih.gov](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499924). Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499924>.
- Malykhina, N.I. (2017). Kriminalisticheskoe uchenie o litse, sovershivshem prestuplenie [Forensic Teaching on the Person who Committed the Crime]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- Maxwell, J.R. (2018). *Responding to Domestic Violence Incidents: A Collective Approach*. Retrieved from <https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/78880/Maxwell,%20Jesse.pdf?sequence=1>.
- Mrochko, R.M. (2018). Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky sutenerstva [Offender's identity as a element of forensic description of pumping]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 158-162. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-3-158-162> [in Ukrainian].
- Natura, A.I., & Makhovskaia, A.A. (2017). Sotsialno-psikhologicheskii portret lichnosti prestupnika, sovershaiushchego nezakonnoe lishenie svobody [Social and psychological portrait of the personality of a criminal committed illegal deprivation of liberty]. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia, Theory and Practice of Social Development*, 7, 68-71. doi: <https://doi.org/10.24158/tipor.2017.7.14> [in Russian].
- Pashchenko, A.S. (2005). Osobennosti rassledovaniia prestuplenii, sviazannykh s domashnim nasiliem [Features of investigation of crimes related to domestic abuse]. *Candidate's thesis*. Volgograd [in Russian].
- Radzevilova, O.V. (2017). Psykhosotsialni osoblyvosti zhinok, yaki vchynyli nasylnytski zlochyyny u stani alkoholnoho spianinnia [Psychosocial characteristics of women who committed violent crimes in the state of alcohol intoxication]. *Psykhologichnyi chasopys, Psychological Journal*, 5(9), 139-149. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2017.5.9.12> [in Ukrainian].
- Rahman, K.F. (2019). Focus on Domestic Violence in Bangladesh: A Study from Criminological Perspectives. *Journal of International Women's Studies*, 20(3), 98-115.
- Saltevs'kyi, M.V. (2001). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. (Vols. 2). Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu., Konovalova, V.O., & Zhuravel, V.A. (et al.). (2008). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

- Tishchenko, V.V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical bases of crime investigation techniques monohrafiya]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
- Tsybenko, O.S. (2018). Kryminalistychna kharakterystyka osoby zlochyntsia, shcho vchyniuie nezakonni zavoloddinnia avtomobiliamy shliakhom podolannia system zakhystu [Forensic description of offender's identity committing illegal possession of cars by overcoming protection systems]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 162-167. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-3-162-167> [in Ukrainian].
- Vardanian, A.V. (2016). Subekt prestupleniia i lichnost prestupnika kak mezndistciplinarnye kategorii ugovovno-pravovykh nauk: voprosy sootnosheniia i integratsii [The subject of crime and the personality of a criminal as interdisciplinary categories in criminal law sciences: issues of correlation and integration]. *Kriminologicheskii zhurnal Baikalskogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i prava, Criminology Journal of Baikal National University of Economics and Law*, 2(10), 244-251. doi: 10.17150/1996-7756.2016.10(2).244-251 [in Russian].
- Vedernikov, N.T. (1984) Lichnost prestupnika kak element kriminalisticheskoi kharakteristiki prestupleniia [Criminal's personality as an element of the forensic characteristic of the crime]. *Kriminalisticheskaia kharakteristika prestuplenii, Forensic characteristics of crimes*. Moscow, (pp. 74-77) [in Russian].
- Vedernikov, N.T. (2014) Lichnost prestupnika v kriminalistike i kriminologii [The identity of the offender in criminalistics and criminology]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Tomsk State University Journal*, 384, 148-152 [in Russian].
- Vlezko, D.A. (2018) Znachenie lichnosti prestupnika v kriminalistike [The value of the criminal's identity in forensics]. *Vestnik Vostochno-sibirskogo instituta MVD Rossii, Vestnik of the East Siberian Institute of the MIA of Russia*, 4(87), 186-189 [in Russian].
- Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 5 serp. 2019 r. Sprava No. 466/5939/19 [The judgment of the Shevchenko district court of Lviv of August 5, 2019. Case No. 466/5939/19]. Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishe", Site "The unified state register of court decisions". [reyestr.court.gov.ua](http://reyestr.court.gov.ua/Review/83443765). Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83443765> [in Ukrainian].
- Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za veresen 2019 roku [The unified report on criminal offenses in the state for September of 2019]. Sait "Heneralnoi prokuratury Ukrainy", Site "Prosecutor General's Office of Ukraine". gp.gov.ua. Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy": vid 6 hrud. 2017 r. No. 2227-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine with a view to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence" from December 6, 2017, No. 2227-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : монография. Томск: Томск. ун-т, 2005. 210 с.
- Баринов С. В. Криминалистическая характеристика личности преступника, совершающего преступные нарушения неприкосновенности частной жизни. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 1 (86). С. 142–150. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2018.86.1.142-150>.
- Белова О. Н., Акутина С. П. Женское насилие в семье как социальная проблема. *Социодинамика*. 2019. № 3. С. 18–26. doi: <https://doi.org/10.25136/2409-7144.2019.3.29282>.
- Huecker M. R., Smock W. *Kentucky Domestic Violence* : [site]. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499924>.
- Малыхина Н. И. Криминалистическое учение о лице, совершившем преступление : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Саратов, 2017. 403 с.
- Maxwell J. R. Responding to Domestic Violence Incidents: A Collective Approach. URL: <https://minds.wisconsin.edu/bitstream/handle/1793/78880/Maxwell,%20Jesse.pdf?sequence=1>.
- Мрочко Р. М. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики сутенерства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 158–162. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-3-158-162>.
- Натура А. И., Маховская А. А. Социально-психологический портрет личности преступника, совершающего незаконное лишение свободы. *Теория и практика общественного развития*. 2017. № 7. С. 68–71. doi: <https://doi.org/10.24158/tipor.2017.7.14>.
- Пашенко А. С. Особенности расследования преступлений, связанных с домашним насилием : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2005. 183 с.
- Радзевілова О. В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння. *Психологічний часопис*. 2017. № 5 (9). С. 139–149. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2017.5.9.12>.
- Rahman K. F. Focus on Domestic Violence in Bangladesh: A Study from Criminological Perspectives. *Journal of International Women's Studies*. 2019. Vol. 20 (3). P. 98–115.
- Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
- Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. Харків : Право, 2008. 464 с.

- Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
- Цимбал О. С. Криміналістична характеристика особи злочинця, що вчинює незаконні заволодіння автомобілями шляхом подолання систем захисту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 162–167. doi: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-3-162-167>.
- Варданян А. В. Субъект преступления и личность преступника как междисциплинарные категории уголовно-правовых наук: вопросы соотношения и интеграции. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2016. № 2. Т. 10. С. 244–251. doi: 10.17150/1996-7756.2016.10(2).244-251.
- Ведерников Н. Т. Личность преступника в криминалистике и криминологии. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 384. С. 148–152.
- Ведерников Н. Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. тр. М., 1984. С. 74–77.
- Влезько Д. А. Значение личности преступника в криминалистике. *Вестник Восточно-сибирского института МВД России*. 2018. № 4 (87). С. 186–189.
- Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 5 серп. 2019 р. Справа № 466/5939/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83443765>.
- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за вересень 2019 року. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo.
- Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

Стаття надійшла до редколегії 06.03.2019

Ishchenko T. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Science of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-6715>

Personality of Criminal as an Element of Forensic Characterization of Domestic Violence

The **purpose** of the article is scientific reasoning of a structure of the criminal's personality as an element of forensic characteristic of domestic violence. **Methodology.** The methodological basis of the research is the following methods of scientific knowledge: dialectical – for the knowledge of social and legal phenomena in their connection and development; historical and legal – to clarify the development of scientific views on concepts used in the investigation of the criminal's personality as an element of forensic characteristic; statistical – to summarize case law materials. The **scientific novelty** of the publication is that, for the first time, attempts have been made to identify the criminal's personality features as an element of the forensic characteristic of the crime under Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine. **Conclusions.** The typical features in the structure of the perpetrator of domestic violence are distinguished, namely biological (gender, age, etc.), social (place of residence, education, marital status, occupation, general level of culture, education, etc.), psychological (intelligence, temperament, emotional state, volitional sphere, presence or absence of mental deviations, etc.). Based on the analysis of judicial practice a general description of criminal's personality who commits domestic violence was formed. The subjects of this crime have common features. These are mostly male, adult, non-working secondary school students, officially unmarried (but still in family relationships with the victim).

Keywords: domestic violence; forensic characteristics; forensic portrait; criminal offense; criminal's personality; judicial practice.

Зелькіна Т. Є. – аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4751-5514>

Проблеми забезпечення захисту майнових прав осіб у сфері виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

Метою статті є дослідження особливостей функціонування Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, як нового органу виконавчої влади України у взаємодії з іншими органами, проблем забезпечення майнових прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні та внесення пропозицій щодо їх розв'язання. **Методологія.** У роботі використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, конкретне поєднання яких зумовлене метою і завданнями дослідження. Використання формально-логічного методу дало змогу визначити, уточнити й доповнити окремі поняття, упорядкувати понятійно-категоріальний апарат. Використано також методи формальної та змістовної логіки, зокрема методи аналізу та синтезу, дедукції, індукції, аналогії та узагальнення тощо. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що виокремлено проблеми забезпечення майнових прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні та запропоновано шляхи їх розв'язання; досліджено особливості функціонування Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, як нового органу виконавчої влади України у взаємодії з іншими органами. **Висновки.** Створення зазначеного Агентства було одним з основних критеріїв виконання Україною Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейським Союзом. Окреслено позитивні наслідки Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» у сфері захисту майнових прав учасників кримінального провадження. Створення Агентства надало можливість використовувати процесуальні механізми ефективного захисту майнових прав осіб у розумні строки. Арештоване майно до заснування інституту Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, не було можливостей збільшувати і зберігати в умовах інфляції. Це цілком нова, специфічна та важлива функція нашої держави. Проте декілька питань у цій сфері потребують уточнення або детальнішого правового врегулювання. Наприклад, питання щодо впровадження процесуального механізму діяльності Агентства в кримінальний процес постало після прийняття спеціалізованого Закону. Також актуальною є проблематика процедури передання майна, переданого в управління Агентства, адже в чинному кримінальному процесуальному законодавстві встановлено стислий строк розгляду клопотання про передання майна. Необхідно оптимізувати процес для забезпечення захисту прав власників активів. Доречно було б зобов'язати суд перед розглядом клопотання про передання майна направляти повістки сторонам, а у випадку неявки сторін направляти повістки повторно або отримати повідомлення, що сторони повідомлено в установленому порядку про розгляд клопотання щодо передання майна. Крім того, необхідно закріпити право особи на оскарження рішення про передання майна в Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Ключові слова: активи; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; АРМА; майнові права; захист майнових прав.

Вступ

Відповідно до Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII ("Zakon Ukrainy", 2015) (далі – Закон), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Національне агентство або АРМА), є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері: 1) виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні; 2) управління активами, на які

накладено арешт або які конфісковано в кримінальному провадженні. Положення про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, затвердженого постановою КМУ України від 11 листопада 2018 року № 613 ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018) (далі – Положення), розширює коло повноважень АРМА щодо виявлення та розшуку активів, на які накладено арешт або які підлягають стягненню в дохід держави в позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх вилучення.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що АРМА за змістом своїх функцій і правовим

статусом не має аналогів у системі органів державної влади в Україні. Слушно зазначає Г. Буяджи, що АРМА є цілком новим органом, який, на відміну від інших антикорупційних органів, виконує функції, які до цього в Україні ніхто не виконував (Buiadzhi, 2018, р. 143). Крім того, АРМА є національним аналогом органів (установ, агенцій) – суб'єктів повернення активів, одержаних злочинним шляхом, що успішно функціонують у країнах ЄС відповідно до Рішення Ради Європейського Союзу (2007/845/JHA від 06.12.2007) (Council Decision, 2007), згідно з яким держави – учасниці ЄС повинні створити органи з питань розшуку та повернення активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, або надати такі повноваження наявним органам.

В Україні немає комплексних досліджень проблем забезпечення захисту майнових прав осіб у сфері виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Окремі питання повернення активів, одержаних унаслідок вчинення злочинів, у кримінальному провадженні досліджували О. І. Резнікова та Д. А. Липало (Reznikova, & Lypalo, 2018); Г. Буяджи вивчала історію формування, передумови та юридичні підстави створення Національного агентства (Buiadzhi, 2018).

Мета і завдання дослідження

Мета і завдання статті – дослідити особливості функціонування АРМА як нового органу виконавчої влади України у взаємодії з іншими органами, визначити проблеми забезпечення майнових прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Ця стаття ґрунтується на положеннях міжнародно-правових актів, чинному законодавстві України, а також нормативно-правових актах, виданих АРМА.

Виклад основного матеріалу

Кримінальне судочинство є видом державної діяльності, необхідним для приведення в дію, застосування матеріального кримінального закону (Muravev, 2016). Кримінальне судочинство є сферою державної діяльності, у якій права громадян найсуттєвіше можуть бути порушені, причому з боку держави та її органів. Зазначене насамперед пов'язано з тим, що для забезпечення кримінального процесу й виконання його завдань під час досудового розслідування та судового розгляду до учасників процесу можуть застосовувати заходи процесуального примусу, що становить певну небезпеку обмеження чи порушення конституційних прав і свобод (Pivnenko, 2016).

Слід зауважити, що КПК України посилив роль суду в кримінальному процесі, створив новий механізм судового захисту майнових прав осіб на етапі досудового розслідування, запровадивши посаду слідчого судді. Потреба комплексного дослідження механізму забезпечення майнових прав осіб детермінована основним завданням кримінального провадження – забезпеченням судового захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, а також необхідністю оптимізації наявних судових процедур та їх адаптування до загальновизначених міжнародних стандартів.

Із цього приводу слушно зазначають О. І. Резнікова, Д. А. Липало, що складовою притягнення особи до кримінальної відповідальності є повернення активів, одержаних злочинним шляхом. Лише за такої умови під час досудового розслідування та судового провадження певних кримінальних правопорушень забезпечується реальне виконання завдань КК України (ст. 1) та кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Так, з одного боку, повернення активів має мінімізувати негативні наслідки злочину, зокрема шляхом звернення незаконно здобутих активів у дохід держави, а з іншого – здійснити превентивний вплив. Також це важлива складова діяльності держави у сфері протидії злочинності (Reznikova, & Lypalo, 2018, р. 204). Основною метою створення АРМА було забезпечення невідворотності настання негативних наслідків учинення кримінальних правопорушень, насамперед корупційних, через позбавлення або обмеження винних осіб економічних переваг, одержаних унаслідок їхньої протиправної поведінки.

Створення в Україні установи з транскордонного розшуку активів з метою їх арешту в кримінальному провадженні й управління арештованим майном передбачено міжнародними договорами, стороною яких є наша держава, зокрема: Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом ("Konventsiia pro vidmyvannia", 1990), Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції ("Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii", 2003), Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією ("Kryminalna konventsiia", 1999) і Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму ("Konventsiia Rady Yevropy", 2005).

Необхідно зазначити про низку переваг, які надає Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» у сфері захисту майнових прав учасників кримінального провадження.

Зокрема, створення Національного агентства надало представникам бізнесу нові інструменти для захисту своїх інтересів у справах, де вони є потерпілими від злочинів. Адже в умовах використання суб'єктами корупційної злочинної діяльності складних, зокрема й міжнародних, механізмів приховування злочинних активів важливим є вжиття оперативних заходів для пошуку й накладення арешту на активи правопорушника, за рахунок яких можна забезпечити відшкодування завданих збитків. АРМА як спеціальний уповноважений орган надає ефективні інструменти, пов'язані зі швидким доступом до різноманітних інформаційних баз України, держав-партнерів з обміну інформацією та міжнародних організацій з питань розшуку та повернення активів, одержаних злочинним шляхом. Це дає змогу отримати інформацію оперативніше, уникаючи необхідності проходження тривалої процедури міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях або цивільних справах, що вимагає посередництва Генеральної прокуратури України й Міністерства юстиції України.

Згідно зі ст. 17 Закону ("Zakon Ukrainy", 2015), ч. 1 розділу V Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів ("Nakaz Natsionalnoho ahenstva", 2017), Національне агентство забезпечує виконання звернень органів досудового розслідування, прокуратури та судів щодо виявлення, розшуку активів і надає відповідь у якомога стисліший строк, але не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня надходження звернення, або в інший, триваліший строк, зазначений у ньому. Цей строк може бути подовжено за погодженням з органом досудового розслідування, прокуратури та судом.

Отже, потерпілому необхідно ініціювати відкриття кримінального провадження та звернення органу досудового розслідування чи прокурора до АРМА про необхідність виявлення і пошуку активів відповідної особи з метою його подальшого арешту. За загальним правилом, такі звернення мають бути опрацьовані протягом трьох робочих днів, на відміну від звичайних запитів слідчого або процедури тимчасового доступу до речей, документів, банківської таємниці, які можуть тривати роками.

Згідно з пп. 6 п. 5 Положення ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2018), АРМА з метою організації своєї діяльності має доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань в порядку й обсязі, визначених законодавством, автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателями (адміністраторами) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування.

Відповідно до ч. 3 ст. 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ч. 1 ст. 20 Закону, зазначеного вище, у випадках, встановлених законом, майно або кошти банку, а також кошти й інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, на які накладено арешт, передають в управління (перераховують на рахунки) Національного агентства не пізніше ніж наступного робочого дня після надходження до банку вимоги Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, здобутими злочинним шляхом, і доданих до неї копій звернення прокурора й ухвали слідчого судді, суду про накладення арешту.

Згідно з ч. 3 ст. 20 Закону, у разі надходження винесеного в межах наданих законом повноважень рішення прокурора або судового рішення, що набрало законної сили, яким скасовано арешт розміщених на рахунках Національного агентства грошових коштів або банківських металів, Національне агентство перераховує відповідні кошти й нараховані за ними проценти або здійснює переказ банківських металів й нарахованих за ними процентів на рахунок їх законного власника протягом трьох робочих днів з дня надання ним інформації про реквізити рахунка.

Отже, створення АРМА надало можливість використовувати процесуальні механізми ефективного способу захисту майнових прав осіб у розумні строки.

Також раніше під час вилучення арештованого майна у власника ніхто не мав права здійснювати активні операції щодо нього, а лише забезпечував його зберігання. Причому на зберігання арештованого майна в уповноважених органів часто не було коштів. Тому за своєю суттю це було вилученням майна з цивільного обігу, що призводило до знецінення такого майна. Ситуація складалася так, що негативних наслідків зазнавав і власник, у разі повернення йому знеціненого майна після скасування арешту, і держава – у разі стягнення знеціненого майна внаслідок конфіскації чи спеціальної конфіскації. Протягом тривалого періоду могли бути арештовані транспортні засоби на штрафних майданчиках, опечатані офісні приміщення, вилучені товари з групи товарів швидкого обігу, вилучені матеріали та засоби виробництва, арештовані кошти на рахунках, на які не нараховували відсотки, арештована й вилучена готівка.

Норми Закону захищають майнові права осіб шляхом встановлення обов'язкової процедури оцінювання та ринкової вартості під час управління рухомим і нерухомим майном, цінними паперами, майновими й іншими правами; реалізації майна, яке швидко втрачає свою вартість; у разі скасування арешту

швидкого повернення законному власнику коштів з нарахованими відсотками; здійснення управління активами на умовах ефективності, а також збереження та підвищення їх вартості.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону, розмір процентів відсоткової ставки за користування банками коштами або металами на депозитних рахунках Національного агентства визначається договором на рівні не нижче від облікової ставки Національного банку України або процентної ставки банку за такий вид послуг для третіх осіб (для іншого банку).

Згідно з ч. 4 ст. 21 Закону, майно, зокрема у вигляді предметів чи великих партій товарів, зберігання якого через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів, або витрати із забезпечення спеціальних умов зберігання якого чи управління яким співмірні з його вартістю, або яке швидко втрачає свою вартість, а також майно у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, підлягає реалізації за цінами щонайменше не нижче за ринкові. Примірний перелік такого майна визначає Кабінет Міністрів України.

Пункт 8 Порядку реалізації арештованих активів на електронних торгах ("Portanova Kabinetu Ministriv", 2017) передбачає, що ринкову вартість активу, який становить відповідний лот, визначають на підставі звіту про оцінювання активу, яке проводять на кожні перші, повторні електронні торги. Строк дії звіту про оцінювання становить не більше ніж шість місяців з дати її проведення, якщо інше не встановлено законодавством. Це гарантує продаж активу не нижче за ринкову ціну, визначену оцінювачем, який пройшов конкурс і несе відповідальність за свою діяльність.

Відповідно до п. 11 зазначеного Порядку реалізації ("Portanova Kabinetu Ministriv", 2017), Національне агентство має право в будь-який час припинити електронні торги та зняти актив з реалізації в разі припинення дії визначеної законом підстави для реалізації активу або виявлення обставин, що перешкоджають реалізації активу відповідно до цього Порядку. Отже, АРМА може зняти майно з торгів, наприклад, з причини скасування арешту.

Згідно з ч. 8 ст. 21 Закону, у разі надходження винесеного в межах наданих законом повноважень рішення прокурора, а також судового рішення, що набрало законної сили, яким скасовано арешт прийнятих в управління активів, Національне агентство в триденний строк повертає їх законному власнику, а в разі їх реалізації – повертає одержані від цього кошти, а також проценти, нараховані як плата за користування банком такими коштами.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що до впровадження інституту АРМА арештоване

майно не було можливостей збільшувати та зберігати в умовах інфляції. Адже метою моделі управління АРМА арештованими активами за Законом є необхідність не лише збереження (зберігання) арештованого майна як такого, а й збереження та примноження його вартості. Безумовно, це є новою, специфічною та важливою функцією нашої держави.

Таким чином, в Україні було зроблено рішучі кроки на шляху процесуального врегулювання діяльності з повернення активів, одержаних злочинним шляхом у кримінальному провадженні. Проте декілька питань у цій сфері вимагають уточнення або детальнішого правового врегулювання.

Слід зазначити, що створення АРМА було одним з основних критеріїв виконання Україною Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення засад діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 18 лютого 2016 року № 1021-VIII ("Zakon Ukrainy", 2016) було внесено зміни до низки нормативно-правових актів України, зокрема ЦК та КПК України.

Частину 7 ст. 100 КПК України доповнено таким реченням: «Прокурор у випадку, передбаченому абзацом сьомим частини шостої цієї статті, не пізніше наступного робочого дня з моменту постановлення ухвали слідчого судді, суду надсилає копію цієї ухвали Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, зі зверненням щодо прийняття активів, а також вживає невідкладних заходів щодо передачі цих активів Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» ("Zakon Ukrainy", 2016).

Відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 19 Закону, активи приймають в управління на підставі ухвали слідчого судді, суду чи згоди власника активів, копії яких надсилають АРМА не пізніше ніж наступного робочого дня після їх винесення (надання) з відповідним зверненням прокурора.

Таким чином, обов'язок направити не пізніше ніж наступного робочого дня рішення суду про прийняття активів в управління або реалізації АРМА та вжити невідкладних заходів щодо передання цих активів до АРМА покладено на прокурора.

Слушною видається думка О. І. Резнікової та Д. А. Липало про те, що в Україні втілено змішану інституційну модель створення та функціонування органів, уповноважених на повернення активів, одержаних злочинним шляхом. Так, в Україні функціонує АРМА, що є органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, обов'язки з виявлення та розшуку майна в кримінальному провадженні покладено на сторону обвинувачення, а вирішення питання про накладення арешту на таке майно та його спеціальну конфіскацію – на слідчого суддю та суд відповідно. Тобто прототипами АРМА в Україні стали відповідні агенції Французької Республіки та Румунії. Проте специфіка національної моделі кримінального судочинства України потребує надання АРМА процесуального статусу учасника кримінального провадження та закріплення його повноважень у КПК (Reznikova, & Lypalo, 2018, p. 210).

Питання щодо впровадження процесуального механізму діяльності АРМА в кримінальний процес постало після прийняття спеціалізованого Закону. Із цією метою Законом були внесені зміни до ст. 100 і 170 КПК, аналіз яких дає підстави для висновку, що АРМА взаємодіє з органами досудового розслідування, прокуратури та суду в таких напрямках: 1) за зверненням слідчого, прокурора АРМА надає інформацію та вживає заходів щодо виявлення та розшуку активів, які можуть бути арештовані в кримінальному провадженні (абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК); 2) АРМА приймає для управління або реалізації арештовані в кримінальному провадженні активи (абз. 7 ч. 6 і 7 ст. 100 КПК); 3) АРМА виконує запити про міжнародну правову допомогу, метою яких є виявлення, арешт майна, грошей, цінностей, отриманих злочинним шляхом, а також майна, яке належить підозрюваному, обвинуваченому або засудженому особам (ст. 568 КПК).

Ці питання, зокрема вимоги до звернень, регулює також Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів від 20 жовтня 2017 року. Згідно з ним, до напрямів взаємодії АРМА з органами досудового розслідування та прокуратури також належать: 1) виконання органами досудового розслідування, прокуратури запитів АРМА щодо надання інформації, необхідної для надання цим органом відповіді на запит органу іноземної держави, уповноваженого на виконання функцій установи з повернення активів; 2) розгляд органами досудового розслідування, органами прокуратури інформації АРМА щодо ознак правопорушень, виявлених ним під час виконання визначених законом функцій та повноважень АРМА, інших

питань, пов'язаних з виконанням повноважень АРМА ("Nakaz Natsionalnoho ahenstva", 2017).

Крім того, у п. 1 ч. 1 ст. 15 Закону визначено, що Національне агентство взаємодіє з органами досудового розслідування, прокуратури та суду шляхом надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань, пов'язаних із виявленням, розшуком, здійсненням оцінювання й управління активами.

Часто відсутність у суб'єктів, уповноважених на ведення кримінального провадження, спеціальних знань у сфері повернення активів, одержаних унаслідок вчинення корупційних та інших злочинів, призводить до того, що повернення таких активів протягом тривалого часу залишалося другорядним питанням у кримінальному судочинстві, а його здійснення супроводжувалося проблемами правозастосовного спрямування.

Тому на практиці судді часто використовують метод надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінювання та управління активами, шляхом виклику в судові засідання працівників Національного агентства, які відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав власників активів. Адже це дає змогу попередити зловживання повноваженнями прокурором або уповноваженою ним особою в частині передання активів, які не є предметом конфіскації або забезпечення цього кримінального провадження.

З огляду на викладене вище, доцільно було б доповнити ч. 1 ст. 172 КПК України реченням: «слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою запросити працівника Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для вирішення питання про арешт майна». До речі, встановлювати потрібно суду таке право, а не обов'язок, аби це не стало способом затягування процесу.

Також актуальною є проблематика процедури передання майна, переданого в управління АРМА. Адже в чинному кримінальному процесуальному законодавстві встановлено нетривалий строк розгляду клопотання про передання майна. Так, згідно з ч. 1 ст. 272 КПК України, клопотання про арешт майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше ніж за два дні з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Перед слідчим суддею постає завдання, як розглянути таке клопотання про передання майна: з викликом усіх сторін, зацікавлених осіб, власником майна або без них, адже закон дозволяє розглядати без повідомлення зацікавлених осіб клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучено.

У такому випадку необхідно оптимізувати процес для забезпечення захисту прав власників активів. Доречно було б зобов'язати суд направляти повістки сторонам, а у випадку неявки сторін направляти повістки повторно або отримати повідомлення, що сторони повідомлені в установленому порядку про розгляд клопотання про передання майна.

Відповідно до ч. 1 ст. 274 КПК України, підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна цілком або частково.

Тобто оскаржується лише рішення про накладення арешту, а рішення про передання майна в АРМА не оскаржується.

Для розв'язання цієї проблеми слід надати можливість перегляду рішення про передання майна в АРМА в апеляційному порядку або ж якщо сторона не була повідомлена про судовий розгляд рішення про передання майна в АРМА в установленому порядку – оскаржити в цей самий суд першої інстанції.

На думку О. І. Резнікової, Д. А. Липало, системне тлумачення норм КПК засвідчує, що вирішення питання про арешт майна в кримінальному провадженні та передання такого майна в управління або для його реалізації АРМА (ч. 6, 7 ст. 100 КПК і ст. 170–175 КПК), з одного боку, є взаємопов'язаними та взаємодоповнюваними, а з іншого – порівняно самостійними кримінальними процесуальними операціями (Reznikova & Lypalo, 2018, p. 210). Так, арешт майна в кримінальному провадженні завжди передуює переданню для управління або реалізації АРМА, вказаних в абзаці 7 ч. 6 ст. 100 КПК речових доказів. Юридичною підставою передання в управління або для реалізації АРМА арештованого майна, визначеного в абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК, не завжди є ухвала слідчого судді, суду, адже у випадках, коли власник такого майна надає письмову згоду на ці дії, воно може бути передане АРМА без ухвали слідчого судді, суду.

Тобто в абзаці 7 ч. 6, 7 ст. 100 КПК ідеться про самостійний вид клопотання – клопотання про передання в управління або для реалізації

арештованого майна АРМА. У цьому контексті цікавим є рішення Верховного Суду у справі № 760/16341/17 ("Ukhvala Verkhovnoho Sudu", 2018). Так, досліджуючи доводи касаційної скарги, Верховний Суд зазначив, що посилення на відсутність у слідчого судді повноважень для розгляду «клопотання про визначення порядку зберігання речових доказів шляхом визначення порядку виконання ухвали про арешт майна» суперечить законодавчим приписам.

Зокрема, посилаючись на ч. 6 ст. 100 КПК, Верховний Суд констатував, що суд апеляційної інстанції, встановивши, що ухвала слідчого судді про визначення порядку зберігання речових доказів шляхом визначення порядку виконання ухвали про арешт майна оскарженню не підлягає, і відмовивши у відкритті провадження за апеляційною скаргою, діяв відповідно до вимог кримінального процесуального закону ("Ukhvala Verkhovnoho Sudu", 2018). Правова позиція ВСУ, викладена в постанові від 12 жовтня 2017 року, переконує, що, постановляючи однойменну ухвалу за наслідками розгляду клопотання про визначення порядку зберігання речових доказів шляхом визначення порядку виконання ухвали про арешт майна, слідчий суддя діяв у межах повноважень, закріплених КПК ("Postanova Verkhovnoho Sudu", 2017).

Фактично такий самий висновок зробив ВС у зазначеному вище рішенні. Зокрема, посилаючись на ч. 6 і 7 ст. 100 КПК, ВС прямо визначив, що як «клопотання про визначення порядку зберігання речових доказів шляхом визначення порядку виконання ухвали про арешт майна», так й «ухвала слідчого судді про визначення порядку зберігання речових доказів шляхом визначення порядку виконання ухвали про арешт майна» передбачені нормами чинного КПК, тому перший процесуальний документ правомірно був розглянутий слідчим суддею, а другий, відповідно до ч. 1 ст. 309 КПК, – оскарженню в апеляційному порядку під час досудового розслідування не підлягає ("Ukhvala Verkhovnoho Sudu", 2018).

Проте деякі сумніви викликає назва цього процесуального документа. Так, якщо сторона обвинувачення, отримавши ухвалу слідчого судді, суду про задоволення клопотання про накладення арешту на майно додатково звертається до слідчого судді, суду з клопотанням, передбаченим ч. 7 ст. 100 КПК, вбачається, що таке звернення має відбуватися шляхом подання клопотання про передання в управління або для реалізації арештованого майна (речових доказів) АРМА. У цьому разі назви як клопотання, так і відповідної ухвали будуть такими, що відповідають їх змісту. Водночас варто зауважити, що обов'язок визначити порядок виконання ухвали про арешт

майна, зокрема й шляхом визначення порядку зберігання речових доказів, відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 173 КПК, покладається на слідчого суддю, суд, які в разі задоволення клопотання про накладення арешту на майно зобов'язані визначити в своєму рішенні порядок виконання такої ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб. Для цього слідчий суддя, суд визначає конкретні дії, які мають учинити для виконання ухвали про арешт майна (Banchuk, Kuibida, & Khavroniuk, 2013, p. 353), вказує на відповідальну за це установу або службову особу (Stovba, 2013, p. 218).

Тому практика вирішення питання про передання в управління або для реалізації АРМА речових доказів, визначених в абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК, під час розгляду клопотання про накладення арешту на таке майно (п. 5 ч. 5 ст. 173 КПК) у кримінальному провадженні також є правомірною.

Такий зв'язок правового змісту ухвали про передання активів в управління АРМА як такої, що є похідною від ухвали про їх арешт (перша ухвалюється на виконання другої), пояснюється тим, що, згідно з вимогами Закону та КПК України, управління АРМА активами можливе виключно за умови, що на них накладено арешт у кримінальному провадженні, і не будь-який, а арешт із встановленням заборон відчуження, розпоряджатися та/або користуватися такими активами. Також відповідна судова практика зумовлена тим, що КПК України не виокремлює ухвалу про передачу активів в управління АРМА як окремо поійменовану ухвалу. Натомість у ч. 6 ст. 100 КПК України таку ухвалу названо «рішенням слідчого судді, суду». Отже, за своєю правовою сутністю ухвала про передання активів в управління АРМА є похідною від ухвали про їх арешт і забезпечує виконання останньої.

Аналіз судової практики дає змогу стверджувати, що постійно виникають складнощі в застосуванні норм ч. 6 і 7 ст. 100 КПК і ст. 19 Закону.

Згідно з абзацом 7 ч. 6 ст. 100 КПК України, речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, зазначені в абзаці першому цієї частини, такої самої вартості – для

їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом.

Проте, відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону, Національне агентство здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема як захід забезпечення позову – лише щодо позову, пред'явленого в інтересах держави, зі встановленням заборони розпоряджатися та/або користуватися такими активами, сума або вартість яких дорівнює або перевищує 200 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року.

Таким чином, ч. 1 ст. 19 Закону суперечить положенням абзацу 7 ч. 6 ст. 100 КПК України, зокрема щодо визначення вартості арештованих активів, які можуть бути передані в управління або для реалізації АРМА в кримінальному провадженні. З огляду на положення ч. 3 ст. 9 КПК України, про те, що під час здійснення кримінального провадження не можуть застосовувати закон, який суперечить КПК, норми ч. 1 ст. 19 Закону не мають застосовувати під час вирішення питання про передання арештованого в кримінальному провадженні майна в управління або для реалізації АРМА.

Згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство України містить відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу й інших законів України.

Таким чином, положення Закону, які стосуються кримінального провадження щодо визначення вартості арештованих активів, треба узгодити з нормами КПК України й імплементувати Закон до системи кримінального процесуального законодавства України.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що в статті виокремлено проблеми забезпечення майнових прав осіб на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні й запропоновано шляхи їх розв'язання, також досліджено особливості функціонування АРМА як нового органу виконавчої влади України у взаємодії з іншими органами.

Висновки

Аналіз правозастосовної практики у сфері виявлення, розшуку активів й управління активами в кримінальному провадженні дає змогу констатувати наявність низки проблемних питань, які потребують практичного розв'язання. Невирішеним залишається питання надання

АРМА процесуального статусу учасника кримінального провадження. Тому доцільно доповнити п. 25 ст. 3 КПК України, визначивши Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів

учасником кримінального провадження. Також важливим є закріплення права оскарження рішень, дій чи бездіяльності Національного агентства під час досудового розслідування шляхом внесення його до переліку органів, визначених в ч. 1 ст. 303 КПК України.

REFERENCES

- Banchuk, O.A., Kuibida, R.O., & Khavroniuk, M.I. (Ed.). (2013). *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kharkiv: Faktor [in Ukrainian].
- Buiadzi, H. (2018). Istoriia formuvannia ta peredumovy vynyknennia Natsionalnogo ahentstva Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv [History of formation and prerequisites for the emergence of the National Agency of Ukraine for the detection, search and management of assets obtained from corruption and other crimes]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 3, 143-147. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/28.pdf>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185> [in Ukrainian].
- Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007D0845>.
- Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042>.
- G8 Best Practices for the Administration of Seized Assets. (n.d.). *docplayer.net*. Retrieved from <http://docplayer.net/16960901-G8-best-practices-for-the-administration-of-seizedassets.html>.
- Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 31 zhovt. 2003 r. [United Nations Convention against Corruption from October 31, 2003]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/conv [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: vid 8 lystop. 1990 r. [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Proceeds of Crime from November 8, 1990]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029/conv [in Ukrainian].
- Konventsiiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu: vid 16 trav. 2005 r. [Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism from May 16, 2005]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_948/conv. doi: <https://doi.org/10.30748/soi.2018.154.07> [in Ukrainian].
- Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 173): vid 27 sich. 1999 r. [Criminal Convention for the Suppression of Corruption (ETS 173) from January 27, 1999]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101/conv [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [The Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page> [in Ukrainian].
- Muravev, K.V. (2016). Ugolovnyy protsess i realizatsiia ugolovnogo zakona [Criminal process and implementation of the criminal law]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 4(22), 56-68. doi: <https://doi.org/10.17223/22253513/22/7> [in Russian].
- Nakaz Natsionalnogo ahentstva Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv, Natsionalnogo antykoruptsiinoho biuro Ukrainy, Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy "Pro zatverdzennia Poriadku vzaiemodii pry rozhladi zvernenu orhaniv, shcho zdiisniuiut dosudove rozsliduvannia, prokuratury ta vykonanni zapytiv inozemnykh derzhav shchodo vyavlennia ta rozshuku aktyviv": vid 20 zhovt. 2017 r. No. 115/197-o/297/586/869/857 [Order of the National Agency of Ukraine for the detection, search and management of assets obtained from corruption and other crimes, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Prosecutor's Office of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine "On Approval of the Procedure of interaction in consideration of appeals of bodies conducting pre-trial investigation, prosecutor's office and fulfillment of requests of foreign states for the identification and search of assets" from October 20, 2017, No. 115/197-o/297/586/869/857]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185> [in Ukrainian].
- Pivnenko, L.V. (2016). Zastava - yak alternatyva zastosuvannia zapobizhnogo zakhodu u vyhladi trymannia pid vartoiu [Bail - as an alternative to the use of pre-trial detention]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H.S. Skovorody, Collection of scientific works of Kharkov National*

Pedagogical University named after G. Skovoroda, 24, 169-174. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.192602> [in Ukrainian].

- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv": vid 11 lyp. 2018 r. No. 613 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes" from July 11, 2018, No. 613]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-2018-%D0%BF?lang=ru>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii areshtovanykh aktyviv na elektronnykh torhakh: vid 27 veres. 2017 r. No. 719 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Sale of Arrested Assets at Electronic Auctions" from September 27, 2017, No. 719]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2017-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 zhovtnia 2017 r. No. 5-142ks(15)17 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine from October 12, 2017, No. 5-142x(15)17]. (n.d.). *www.scourt.gov.ua*. Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FDCF10B19D4B1587C22581DA004E59F8](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FDCF10B19D4B1587C22581DA004E59F8) [in Ukrainian].
- Reznikova, O.I., & Lypalo, D.A. (2018). Aktualni problemy povernennia aktyviv, oderzhanymy vnaslidok vchynennia zlochyniv, u kryminalnomu provadzhenni [Topical Problems of Return of Criminal Assets in Criminal Procedure]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 143, 202-216. Retrieved from <http://plaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/147116/148871>. doi: 10.21564/2414-990x.143.147116 [in Ukrainian].
- Stovba, O.V. (Ed.). (2013). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Criminal Procedure Code of Ukraine]*. (Vols. 1-3). Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 15 sichnia 2018 r. Sudova sprava No. 760/16341/17 [Order of the Supreme Court from January 15, 2018. Litigation No. 760/16341/17]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71639619> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv": vid 10 lystop. 2015 r. No. 772-VIII [Law of Ukraine "About the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Received from Corruption and Other Crimes" from November 10, 2015, No. 772-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 2. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia rekomendatsii, yaki mistiatsia u shostii dopovidi Yevropeiskoi komisii pro stan vykonannia Ukrainoiu Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy, stosovno udoskonalennia zasad diialnosti Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv": vid 18 liut. 2016 r. No. 1021-VIII [Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine on the implementation of the recommendations contained in the sixth report of the European Commission on the state of implementation by Ukraine of the European Union Liberalization Action Plan for the visa regime for Ukraine, concerning the improvement of the principles of activity of the National Agency of Ukraine for the detection, search and management of assets, received from corruption and other crimes" from February 18, 2016, No. 1021-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-viii>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків : Фактор, 2013. 1072 с.
- Буяджи Г. Історія формування та передумови виникнення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 143–147. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/28.pdf>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185>.
- Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007D0845>.
- Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042>.
- G8 Best Practices for the Administration of Seized Assets. URL: <http://docplayer.net/16960901-G8-best-practices-for-the-administration-of-seizedassets.html>.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/conv.
- Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом: міжнар. док. від 8 листоп. 1990 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029/conv.
- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: міжнар. док. від 16 трав. 2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_948/conv. doi: <https://doi.org/10.30748/soi.2018.154.07>.

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173): міжнар. док. від 27 січ. 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101/conv.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
- Муравьев К. В. Уголовный процесс и реализация уголовного закона. *Вестник Томского государственного университета*. 2016. № 4 (22) С. 56–68. (Серия «Право»). doi: <https://doi.org/10.17223/22253513/22/7>.
- Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів: наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20 жовт. 2017 р. № 115/197-о/297/586/869/857. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185>.
- Півненко Л. В. Застава – як альтернатива застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2016. Вип. 24. С. 169–174. (Серія «Право»). doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.192602>.
- Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2018 р. № 613. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-2018-%D0%BF?lang=ru>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185>.
- Про затвердження Порядку реалізації арештованих активів на електронних торгах: постанова Кабінету Міністрів України від 27 верес. 2017 р. № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2017-%D0%BF#n8>.
- Постанова Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 р. № 5-142кц(15)17. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FDCF10B19D4B1587C22581DA004E59F8](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FDCF10B19D4B1587C22581DA004E59F8).
- Резнікова О. І., Липало Д. А. Актуальні проблеми повернення активів, одержаних внаслідок вчинення злочинів, у кримінальному провадженні. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 202–216. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/147116/14887>. doi: 10.21564/2414-990x.143.147116.
- Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 3 т. / за ред. О. В. Стовби. Харків, 2013. Т. 1. 518 с.
- Ухвала Верховного Суду від 15 січня 2018 р. Судова справа № 760/16341/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71639619>.
- Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 1. Ст. 2. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення засад діяльності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 18 лют. 2016 р. № 1021-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-viii>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-02-185>.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2019

Zelkina T. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4751-5514>

Problems of Ensuring the Protection of Property Rights of Individuals in the Field of Detection, Search and Asset Management Obtained from Corruption and other Crimes

The **purpose** of the article is studying the peculiarities of the functioning of the National Agency of Ukraine on the Detection, Investigation and Management of Assets Received from Corruption and Other Crimes as a new executive body of Ukraine in co-operation with other bodies, problems of providing property rights of persons at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings, and making suggestions for their solution. **Methodology.** The paper uses general scientific and special-scientific methods of cognition, the concrete combination of which is determined by the purpose and objectives of the study. Using the formal-logical method has allowed to define, clarify and supplement the individual concepts of the category and thus to organize the conceptual-categorical apparatus. The method of formal logic and logico-meaningful method were also used, in particular methods of analysis and synthesis, deduction and induction, analogies and generalizations, etc. The **scientific novelty** of the article is determined by the fact that the

article outlined the problems of ensuring the property rights of individuals at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings, and suggested ways of their solution, as well as investigated the peculiarities of the functioning of Agency as a new executive body of Ukraine in co-operation with other bodies. **Conclusions.** The need to create an Agency was one of the main criteria for Ukraine to implement the EU-visa liberalization plan. It is necessary to note a number of positive effects provided by the Law «On the National Agency of Ukraine on the Detection, Investigation and Management of Assets Received from Corruption and Other Crimes» in the field of protection of property rights of participants in criminal proceedings. The creation of Agency enabled the use of procedural mechanisms for an effective way to protect individuals' property rights within reasonable timeframes. There was no capacity to increase and maintain the arrested property under conditions of constant inflation before the creation of the institution of the Agency. And, of course, this is a new, specific and important function of our state. However, some issues in this area require clarification or a more detailed legal settlement. For example, the issue of implementing the procedural mechanism of the Agency's activity in the criminal process arose after the adoption of the specialized law. There is also a problem of the transfer of property to the Agency management. After all, the current criminal procedural law provides for a short period of consideration of the application for transfer of property. In this case, it is necessary to optimize the process to ensure the protection of the rights of the owners of assets. It would be appropriate to require the court, before consideration of the transfer request, to send the submissions to the parties, and in the absence of parties to send the submissions repeatedly, or to receive a notification that the parties have been duly informed about the consideration of the application for transfer of property. In addition, it is necessary to consolidate the right of the person to appeal the decision to transfer property to Agency.

Keywords: assets; National Agency of Ukraine on the Detection, Investigation and Management of Assets Received from Corruption and Other Crimes; ARMA; property rights; protection of property rights.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.14:351.745.7:343.974

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.83>

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Козаченко О. І. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності навчально-наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1449-3670>

Міжнародний досвід правового регулювання негласного співробітництва

Мета статті – формулювання пропозицій з удосконалення законодавства України щодо використання негласного співробітництва для виконання завдань протидії злочинності (на підставі міжнародного досвіду), а також визначення особливостей практичної реалізації таких пропозицій. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Передусім він ґрунтується на загальному діалектичному методі наукового пізнання реальних явищ, а також їхніх зв'язків із практичною діяльністю оперативних підрозділів та органів досудового розслідування. Спеціальними методами дослідження, використаними в статті, є: метод системного аналізу; порівняльно-правовий; моделювання. З метою оцінювання результатів дослідження проведено анкетування 1000 оперативних працівників, 1000 слідчих, 200 прокурорів. Теоретичний базис дослідження становлять наукові праці вітчизняних й іноземних учених останніх років за обраним напрямом. **Наукова новизна.** Застосування зазначених методів дає змогу запропонувати систему змін до вітчизняного законодавства, що забезпечать ефективність використання негласного співробітництва в протидії злочинності. Зокрема, в Україні доцільно на законодавчому рівні унормувати: 1. Ініціативну діяльність осіб, які конфіденційно інформують поліцію (безкоштовно або за винагороду) про підготовку та вчинення злочинів. Одночасно слід встановити: а) призначення та виплату поліцією винагороди за допомогу в розкритті злочинів і затриманні осіб, які їх учинили; б) заходи забезпечення конфіденційності надання такої інформації та безпеки осіб, які її повідомили. 2. Залучення до негласного співробітництва розроблюваних, підозрюваних, обвинувачених і засуджених. Необхідно передбачити можливість їх звільнення від відбування кримінального покарання або його пом'якшення в разі надання реальної допомоги у виявленні й (або) розслідуванні фактів підготовки та (або) вчинення злочину. 3. Систему фізичного, соціального й економічного захисту свідків та її належне фінансування. 4. Можливість безпосередньої участі негласних співробітників у проведенні оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій та використання ними спеціальних технічних засобів одержання і фіксації інформації. 5. Визначення виплат і винагород негласним співробітникам як таких, що не можуть бути оподатковані. 6. Права негласних співробітників: а) на компенсацію витрат і збитків у зв'язку з виконанням поставлених завдань; б) на збереження в таємниці відомостей щодо негласного співробітництва з ними; в) на одностороннє розірвання договору про негласне співробітництво; г) на доступ до державної таємниці в обсязі, необхідному для виконання обов'язків за договором про негласне співробітництво; д) на забезпечення державою їхньої безпеки та безпеки їхніх близьких. 7. Можливість проведення особисто негласним співробітником за завданням оперативного працівника (слідчого, детектива): а) оперативного опитування; б) оперативного огляду; в) візуального спостереження; г) одержання зразків для порівняльного дослідження; д) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. 8. Можливість зарахування терміну негласного співробітництва до трудового стажу лише тим негласним співробітникам, для яких сприяння ОРД є основним видом діяльності. **Висновки.** Запозичення іноземного досвіду правового регулювання інституту негласного співробітництва сприятиме підвищенню ефективності протидії злочинності лише за таких суттєвих умов: 1) наукова обґрунтованість запроваджуваних змін; 2) урахування відмінностей: а) правової системи України та інших держав; б) застосування різних механізмів правового регулювання однотипних суспільних відносин; в) різних традицій, звичаїв і поведінкових стереотипів, притаманних народам України й інших країн; 3) значні фінансові інвестиції в розбудову та функціонування інституту негласного співробітництва; 4) радикальна зміна ставлення населення до осіб, які негласно сприяють діяльності правоохоронних органів, у напрямі схвалення (це можливо лише за умов реального зростання економічного потенціалу країни й добробуту громадян, забезпечення державою соціального та правового їх захисту).

Ключові слова: негласне співробітництво; оперативно-розшуковий захід; міжнародний досвід; оперативні підрозділи; досудове розслідування.

Вступ

З давніх часів правоохоронні, розвідувальні та контррозвідувальні органи всіх держав світу таємно використовували послуги осіб, які погоджувалися на засадах конспірації здобувати та надавати їм необхідну інформацію, негласно створювати умови, необхідні для проведення певних дій, заходів, операцій тощо. Попри стрімкий розвиток науки й техніки, значні досягнення в галузі інформаційних технологій, інтенсивну інформатизацію суспільства, цей вид діяльності залишається основним засобом попередження та виявлення злочинів¹, а в низці випадків – і їх розслідування².

В Україні у сфері негласного співробітництва є низка нерозв'язаних проблем, насамперед юридичного спрямування, які значно знижують ефективність використання конфіденційної допомоги громадян у протидії злочинності.

Невід'ємним елементом удосконалення будь-якої діяльності, зокрема й правоохоронної, є використання досвіду інших держав. У цьому контексті не є винятком і негласне співробітництво. Підвищення ефективності функціонування інституту негласного співробітництва в Україні має ґрунтуватися, зокрема, на запозиченні позитивного іноземного досвіду.

Останніми роками праці, присвячені використанню в Україні міжнародного досвіду правового регулювання негласного співробітництва, представлені лише поодинокими статтями у фахових наукових виданнях. Науковці досліджують досвід правового регулювання негласного співробітництва лише в окремих державах: ФРН (Perepelytsia, & Shendryk, 2015), США (Musienko, & Hrechyn, 2015) та ін. Комплексних досліджень, спрямованих на те, щоб на підставі успішного досвіду інших країн запропонувати систему змін до вітчизняного законодавства (з метою забезпечення ефективності використання негласного співробітництва в протидії злочинності), в Україні не здійснювали.

Закономірно, що іноземні дослідники не переймаються проблемами оптимізації правоохоронної діяльності в Україні та її окремих елементів. Їхні праці спрямовані на підвищення ефективності такої діяльності у власних країнах. Серед них є і праці, безпосередньо присвячені аналізу результатів практичного застосування законодавства, що регламентує негласне співробітництво (Vladimirov, 2017; Kondrashechkin, 2017; Atkinson, 2019; Henry, Rajakaruna, Crous, & Buckley, 2019).

Крім того, учені інших країн акцентують увагу на наданні особами добровільної допомоги поліції та іншим правоохоронним органам (Wolf, Holmes, & Jones, 2016; Dobrin, & Wolf, 2016; Bullock, 2017; Dobrin, 2017; Wolf, Pepper, & Dobrin, 2017; Schreurs et al., 2018; Uhnnoo, & Löfstrand, 2018; Callender et al., 2018; Steden, & Mehlbaum, 2019).

Чимало праць іноземні дослідники присвятили різним питанням негласної діяльності поліції (Loftus, & Goold, 2012; Kruisbergen, 2013; Loftus, Goold, & Mac Giollabhui, 2015; Christopher, 2017; Kruisbergen, 2017; Maercker, & Guski-Leinwand, 2018; Schlembach, 2018; Loftus, 2019).

Зазначені праці можуть слугувати лише теоретичним підґрунтям для вдосконалення українського законодавства щодо залучення громадян до виконання завдань ОРД і кримінального провадження. Для системного використання позитивного іноземного досвіду правового регулювання негласного співробітництва необхідно здійснити спеціальне окреме комплексне дослідження

Мета і завдання дослідження

Метою цієї публікації є внесення конкретних пропозицій з удосконалення законодавства України в аспекті використання негласного співробітництва для виконання завдань протидії злочинності (на підставі міжнародного досвіду), а також визначення особливостей практичної реалізації таких пропозицій.

Досягнення цієї мети передбачає необхідність виконання таких завдань: 1) визначення елементів іноземного досвіду правового регулювання негласного співробітництва, які доцільно запровадити в українське законодавство з метою підвищення ефективності протидії злочинності; 2) визначення умов, за яких ці зміни будуть дієвими й ефективними.

Виклад основного матеріалу

З огляду на євроінтеграційний курс України, предметом аналізу цієї статті насамперед має стати досвід правового регулювання негласного співробітництва найрозвиненіших країн ЄС. Слід акцентувати увагу на досвіді негласного співробітництва правоохоронних органів США як однієї з найбільш економічно розвинутої країни світу, що надає Україні активну підтримку на міжнародній арені, сприяє здійсненню демократичних перетворень в нашій країні, утвердженню її незалежності, державному будівництву й захисту її суверенітету. Водночас слід урахувати й досвід негласного співробітництва в країнах пострадянського простору. На час проголошення власних суверенітетів державами колишнього СРСР в усіх цих країнах діяли тотожні підходи до правового

¹ Таке твердження поділяють 78,5 % опитаних нами оперативних працівників.

² Це твердження вважають слушним 71,5 % опитаних нами оперативних працівників і 68 % слідчих.

регулювання діяльності оперативно-розшукових підрозділів, зокрема негласного співробітництва. Згодом кожна країна обрала власний шлях. Тому постає необхідність здійснення порівняльно-правового аналізу з метою встановлення того, який із цих шляхів виявився ефективнішим.

Досліджуючи європейський досвід правового регулювання негласного співробітництва, зазначимо, що найбільш економічно розвинутою країною цього союзу, яка визначає і загальну політику ЄС, є Федеративна Республіка Німеччина. Саме ця країна має й найефективнішу правоохоронну систему. За офіційними статистичними даними, останніми роками в Німеччині рекордно зменшилася кількість зареєстрованих злочинів.

Проаналізувавши досвід використання агентури правоохоронними органами ФРН, А. В. Савченко, В. В. Матвійчук і Д. Й. Никифорчук стверджують, що, відповідно до § 110-а (абз. 1) КПК цієї країни, агентуру можуть використовувати для розслідування лише окремих категорій навмисних кримінальних діянь. До таких діянь належать: злочини у сфері нелегального обігу наркотиків, зброї, підроблених грошей та документів; злочини проти безпеки держави; повторні злочини з корисливих мотивів; злочини із застосуванням зброї або вчинені членами злочинних угруповань. Попередній дозвіл на проведення агентурної операції може надавати як судова влада, так і прокуратура. Будь-які дії під час операції мають бути попередньо узгоджені з прокурором, задіяним у розслідуванні. Крім того, виконана агентурна операція підлягає ретельній перевірці судом під час подальшого судового засідання (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004, p. 42).

У контексті усталеного у вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності тлумачення терміна «агент» як основної категорії позаштатних негласних працівників (добровільних помічників, що на засадах конспірації сприяють виконанню завдань ОРД) може скластися враження, що КПК ФРН регламентує використання послуг таких осіб для розслідування злочинів. Проте вивчення професійного перекладу тексту закону та його науково-практичних коментарів дає підстави констатувати: кодекс регламентує діяльність штатних негласних працівників (офіцерів поліції або інших правоохоронних органів під прикриттям). Відповідно до нормативного визначення § 110-а (абз. 2) КПК ФРН, штатним негласним співробітником є чиновник поліцейської служби, який веде розслідування під легендою (як інша особа, яку вигадано для цього на тривалий проміжок часу) (Golovnenkov, & Spitsa, 2012). Про позаштатних працівників у тексті закону не йдеться.

Тому цілком слушним є твердження М. М. Перепелиці та А. В. Шендрика про те, що діяльність конфідентів регулюють переважно

відомчі нормативно-правові акти. Базові принципи їх використання закладено в Спільній директиві Міністерства юстиції і Міністерства внутрішніх справ Федерації та земель про використання інформаторів, довірених осіб і негласних співробітників у кримінальному процесі. Вивчення цих документів надало можливість ученим дійти висновків, що в Німеччині є дві основні категорії негласних співробітників (конфідентів) – інформатор і довірена особа. Інформатор (Informanten) – це особа, яка надає інформацію правоохоронним органам на умовах конфіденційності. Довірена особа (Vertrauenspersonen, V-Personen) – це особа, яка протягом тривалого часу співпрацює з правоохоронним органом на умовах конфіденційності та здійснює збирання інформації про злочинну діяльність. Використання інформаторів і довірених осіб потребує, з одного боку, отримання доказів та повноти з'ясування обставин справи, а з іншого – дотримання гарантій конфіденційності під час виконання завдань, що стосуються боротьби з тяжкими злочинами, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотичних засобів і зброї, торгівлею людьми, фальшивомонетництвом, злочинами у сфері національної безпеки. Інформаторів і довірених осіб можуть використовувати, якщо іншим способом інформацію отримати неможливо. Залучати неповнолітніх як довірених осіб у ФРН заборонено (Perepelytsia, & Shendryk, 2015, p. 116).

Німецький дослідник К. Хіршманн зауважив, що інформатори – це особи, які особисто або через третіх осіб мають доступ до певної організації, угруповання чи установи, але вони не перебувають на оперативному зв'язку – обліку якої-небудь спецслужби. Вони надають інформацію за власним бажанням, не завжди постійно й регулярно. Інформаторів використовують зазвичай у тих сферах, де не йдеться про злочини проти державного устрою. Наприклад, це може бути економічна сфера, політична організація або – у загальному сенсі – середовище осіб, що ухвалюють рішення.

На відміну від інформаторів, довірених осіб, які хоч і не входять до кадрового складу розвідки, використовують для прихованого систематичного отримання інформації планомірно, їх скеровують оперативні офіцери. Довірених осіб зазвичай використовують («упроваджують») у ті сфери, у яких регулярно відбуваються злочини, наприклад, у ліво- або правоекстремістське середовище, групи іноземних екстремістів чи організованої злочинності (Hirschmann, 2004, p. 10).

Отже, диференціація негласних співробітників правоохоронних органів Німеччини на інформаторів і довірених осіб ґрунтується на систематичності співробітництва: якщо інформатори надають інформацію за власним бажанням

(без системи), то довірені особи взаємодіють з поліцією (або іншими органами) на систематичних засадах. Тобто німецькі довірені особи є аналогом вітчизняних агентів, а німецькі інформатори – аналогом вітчизняних оперативних контактів.

Інформатори у ФРН мають статус, схожий на статус викривачів корупції в Україні (вони не перебувають на обліку якої-небудь спецслужби (оперативному зв'язку) й надають інформацію за власним бажанням). Так, відповідно до ч. 1 ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції», особою, яка надає допомогу в запобіганні та протидії корупції (викривачем), визнають «особу, яка за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, повідомляє про порушення вимог цього Закону іншою особою». Таким чином, викривач – це особа, яка, по-перше, дізналася про порушення суб'єктом, на якого поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вимог цього Закону; по-друге, має обґрунтоване переконання, що інформація про порушення є достовірною; по-третє, повідомляє особисто про це порушення.

Законодавство України не висуває вимог щодо систематичності взаємодії викривачів з відповідними правоохоронними органами та їх обліку. Із цього приводу слушно зауважує С. П. Яременко, що викривач – це і не статус, і не соціальне положення; викривачем не призначають, йому не видають відповідного посвідчення, він не має жодних пільг (Yaremenko, 2017).

Водночас сучасні вітчизняні оперативні контакти підрозділів кримінальної та спеціальної поліції підлягають обліку, діють відповідно до завдань оперативних працівників, можуть послуговуватися гарантіями, що передбачені ст. 11 й 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Ще одна суттєва відмінність між оперативними контактами, з одного боку, і німецькими інформаторами й вітчизняними викривачами корупції – з іншого, полягає в тому, що законодавство не передбачає можливості залучення останніх до проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій. Їхнє завдання полягає лише в наданні інформації про факти вчинення злочинів (корупційних правопорушень) і причетних до цього осіб.

Очевидно, що в Україні доцільно запровадити не лише інститут викривачів корупції, а й інститут конфіденційного інформування правоохоронних органів про вчинення інших латентних злочинів, а також ініціативного надання конфіденційної інформації, потрібної для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Це твердження поділяють 86,9 % опитаних нами оперативних працівників, 79,5 % слідчих, 73,5 % прокурорів. Однак має бути розроблено та запроваджено дієві гарантії безпеки й соціального і правового

захисту інформаторів (викривачів) (показники схвалення цього твердження, відповідно, становлять: 77,4 %, 75,2 %, 69,5 %).

Категорія довірених осіб, що сприяють підрозділам кримінальної поліції ФРН за більшістю ознак, збігається із сучасною агентурою оперативних підрозділів кримінальної поліції України. Для роботи довіреною особою, зазначає І. О. Воробйов, добирають громадян, яких не можна запідозрити у зв'язках з поліцією. Такі особи переважно входять до злочинних структур, мають тісні контакти з ними або особисто брали участь чи беруть участь у вчиненні правопорушень. Як довірених осіб у Німеччині використовують й осіб, які ніколи не належали й не належать до цього середовища, проте внаслідок наявності відносин спорідненості, професійних тощо отримують інформацію про злочини, що вчинені або готуються.

Щоб запобігти викриттю довіреної особи, співробітники кримінальної поліції проводять певну роботу. У зв'язку із цим вони можуть використовувати три варіанти, що перешкоджають розкриттю довіреної особи як джерела інформації під час розслідування злочину, а саме:

1. Приховування будь-якої інформації про існування довіреної особи. Слідство організовують так, щоб матеріали, пов'язані з проведенням розслідування злочину, не містили жодних даних про таку особу.

2. Існування довіреної особи розкривають. Проте в цьому разі поліція може використовувати конспіративний поліцейський метод ведення слідства. Вона не санкціонує ні участь довіреної особи як свідка, ні виступ керівника довіреної особи зі свідченнями в судовому засіданні.

3. Матеріали про існування довіреної особи знаходяться в справі. Проте вони не містять жодних ідентифікаційних даних (Vorobev, 1996, p. 54).

Викладене цілком узгоджується з положеннями ч. 3 § 68 чинного КПК ФРН «Допит про особисті дані; обмеження щодо даних, які повинні бути надані», де зазначено, що в разі наявності обґрунтованих підстав для побоювань, що під час оголошення даних особи (як свідка) або місця її проживання чи перебування, її життя, здоров'я або свобода виявляться під загрозою, такій особі може бути надано дозвіл не називати власних персональних даних або надати лише ті дані, що змінилися. На судовому засіданні така особа має відповісти на питання, як вона отримала відомості про факти, щодо яких вона свідчить (Golovnenkov, & Spitsa, 2012, p. 180). Очевидно, що ці положення стосуються і довіреної особи, яка, виконуючи завдання працівника кримінальної поліції, стала свідком учинення злочину.

В українському законодавстві застосовано інший підхід. Частина 2 ст. 256 КПК України передбачає, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися зі збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

Недоліком обох підходів вважаємо відсутність чітко визначеного механізму унеможливлення ідентифікації особи негласного співробітника (який дає свідчення в суді) підозрюваним, обвинуваченим їхніми співниками та захисниками, зокрема особливостей організації його допиту так, аби ні його зовнішній вигляд, ні голос не дали змоги встановити його особу.

У низці країн ЄС, як і в Німеччині, негласне співробітництво можна використовувати лише для розслідування окремих видів злочинів. До таких країн серед інших належать Франція та Італія.

У Франції це регламентовано ст. 706-32 (2) Кримінального процесуального кодексу. Дозвіл на проведення операції із залученням негласних співробітників надає територіальна прокуратура або суд, який відповідає за цю справу. Кожна зміна початкового плану проведення операції потребує згоди судового органу, який може зупинити операцію в будь-який момент. Якщо свідчення агента є «вирішальним фактором для з'ясування істини», то останній повинен свідчити в суді. Справжнє прізвище та ім'я агента залишаються незмінними. Такий порядок встановлюють в окремих випадках, коли «свідчення агента є основними». Міжнародні агентурні операції дозволені лише у сферах, передбачених законодавством, і здійснювати їх можуть лише французькі агенти. Правовий захист агентам з інших держав не забезпечують, за винятком випадків відмови судової влади в проведенні розслідування (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004, p. 29-30).

Італія також належить до країн, у яких негласних співробітників можуть використовувати лише у справах щодо відмивання коштів, незаконного обігу зброї або наркотиків. Використання негласних співробітників урегульовано спеціальним законом. Попередній дозвіл на проведення операції за їхньою участю надає прокуратура. Судова влада контролює проведення операції. Під час розгляду справи в суді агент, використовуючи свої справжні дані, надсилає до відповідного судового органу рапорт. Суд може ухвалити одне з таких рішень: або ознайомити захист зі змістом рапорту агента, або ні. На підставі ст. 203 КПК Італії суддя не має права змушувати офіцера поліції або розвідвальної служби розкрити особисті дані їхніх

конфіденційних джерел (інформаторів) (Savchenko, Matviichuk, & Nykyforchuk, 2004, p. 14-15).

Підхід, за якого негласний апарат можна використовувати лише для розкриття та розслідування окремих категорій злочинів (залежно від об'єкта протиправних посягань), видається недостатньо обґрунтованим. Адже розвідвальні можливості негласних співробітників успішно можуть бути використані для викриття всіх видів службових, господарських і загальнокримінальних злочинів (це твердження поділяють 88,9 % опитаних нами оперативних працівників, 63,4 % слідчих; 53,5 % прокурорів). Розбудовуючи інститут негласного співробітництва в Україні, не варто орієнтуватися на цей підхід як на такий, що є стандартним для європейської практики. Адже в низці країн ЄС немає законодавчих обмежень щодо використання негласного апарату залежно від категорії злочину, який розслідують. До таких держав, зокрема, належать Австрія, Люксембург і Польща.

У Сполучених Штатах Америки використання негласного співробітництва є усталеною практикою. Конфіденційні джерела, слушно зауважують І. І. Мусієнко, Є. Є. Гречин, є невід'ємною складовою американської системи правопорядку. Водночас їх використання пов'язано зі значним ризиком, тому визнано досить суперечливим. Методи розслідування, які використовують правоохоронці США, повсякчас зазнають критики, однак інформатори та свідки, які співпрацюють зі слідством, відіграють і будуть відігравати провідну роль у найвагоміших та найвідоміших національних і міжнародних кримінальних розслідуваннях XX та XXI століть (Musiienko, & Hrechyn, 2015).

У США, як і в Україні, різні державні правоохоронні органи не мають єдиних підходів до диференціації негласного апарату на категорії. Це стосується, передусім, загальнодержавних (федеральних) органів, а саме: Федерального бюро розслідувань (FBI), Управління по боротьбі з наркотиками (DEA), Управління з контролю алкогольних напоїв, тютюнових виробів, вогнепальної зброї та вибухових матеріалів (ATF), Департаменту національної безпеки (DHS), Бюро контролю за дотриманням імміграційного та митного законодавства (ICE).

Аналіз нормативно-правових актів, що регламентують кримінальний процес і діяльність зазначених інституцій, дає підстави для висновку, що, як і в Україні, у США практикують залучення до негласного співробітництва з використанням компрометуючих матеріалів. Проте наявні й суттєві відмінності: у США це цілком офіційна, передбачена законом процедура. Негласні співробітники одержують від держави гарантії звільнення від відбування покарання або його значного пом'якшення. Гарантами цього

стають посадові особи, які підписали з інформаторами відповідні угоди, – державний прокурор або його заступник. Схвально оцінили необхідність внесення змін до законодавства України, які офіційно уможливили б таку практику, 88,2 % опитаних нами оперативних працівників, 71,5 % слідчих та 60,5 % прокурорів.

У зв'язку з викладеним одразу постає питання щодо забезпечення безпеки свідків, які співпрацюють, після того, як вони дали показання в суді. Відповідь на нього було надано в США ще 1971 року, коли вперше у світі було введено в дію спеціальну Федеральну програму захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program). Спершу ця програма призначалася тільки для боротьби з італійською мафією, але загалом, коли довела свою ефективність, її було поширено й на інші сфери поліцейської діяльності, зокрема на захист конфідентів, які зазнавали посягань через співпрацю з правоохоронними органами. Учасники програми захисту свідків отримують матеріальну допомогу перші кілька років – від 60 000 \$ до 130 000 \$ на рік. Аналізуючи Закон США «Про захист жертв злочинів і свідків», В. В. Агафонцев акцентував на його соціальній спрямованості, оскільки його норми передбачили обов'язкову допомогу потерпілому та свідку в судовому розгляді, зокрема надання в разі потреби транспортного засобу для відвідування суду, послуги з тимчасового догляду за дітьми й ведення домашнього господарства тощо (Agafontsev, 1999, p. 8).

Аналізуючи норми Федеральної програми із захисту свідків у США, С. В. Петлицький доходить слушного висновку про те, що вона забезпечує реальний правовий та соціальний захист конфідентів (Petlitskiy, 2016, p. 49). Запровадження аналогічної системи в Україні є неможливим через низку чинників, головний з яких економічний. З огляду на сучасний стан економіки України, державний бюджет не витримає додаткового навантаження у вигляді численних виплат, компенсацій та інших витрат, пов'язаних із придбанням житла для негласних співробітників, забезпечення їм належних умов життя тощо.

На рівні федеральних органів охорони правопорядку (Федеральне бюро розслідувань, Управління по боротьбі з наркотиками, Управління з контролю алкогольних напоїв, тютюнових виробів, вогнепальної зброї та вибухових матеріалів, Департамент національної безпеки, Федеральна податкова служба тощо) до регламентації негласного співробітництва застосовують різні підходи.

Управління по боротьбі з наркотиками США (DEA) є слідчим органом Департаменту юстиції. Для позначення всіх негласних співробітників у

документах DEA використовують узагальнений термін «конфіденційне джерело» (CS – confidential source). Конфіденційне джерело – це особа, яка за вказівкою конкретного агента DEA, за винагороду або без неї, надає відомості щодо незаконного обігу наркотиків або послуги під час розслідування незаконних операцій у цій сфері. Для визнання особи конфіденційним джерелом DEA до неї висувають такі вимоги: наявність розвідувальних можливостей для надання DEA реальної допомоги в поточному чи майбутньому розслідуванні; у межах виконання поставлених завдань протиправна діяльність особи має відповідати розумній необхідності та в жодному разі не компрометувати інтереси й діяльність DEA; така особа погоджується на виконання відповідної інструкції, що необхідно для ефективного використання її послуг.

Із загального масиву конфіденційних джерел DEA виокремлюють декілька специфічних різновидів: «конфіденційне джерело – відповідач»; «конфіденційне джерело обмеженого використання». Фактично конфіденційне джерело – відповідач є аналогом категорії негласного співробітника, якого в практичній діяльності поліції США називають свідком, який співпрацює. Конфіденційне джерело обмеженого використання в DEA охоплює три категорії осіб.

По-перше, це особи, які не досягли віку 18-ти років. Вони можуть бути залучені DEA для виконання завдань досудового розслідування лише за наявності письмової згоди їхніх батьків чи законних опікунів. По-друге, це особи, умовно звільнені від відбування покарання або звільнені під особисте зобов'язання. По-третє, це в'язні федерального виправного закладу. Службовці DEA можуть використати їх як конфіденційне джерело, зокрема якщо таке використання вимагає тимчасового звільнення або переведення до іншого закладу чи використання моніторингових пристроїв (за згодою в'язня). У разі необхідності використання послуг в'язня федерального виправного закладу як конфіденційного джерела службовці DEA зобов'язані попередньо одержати дозвіл Департаменту юстиції. Для кожної з окреслених категорій негласних співробітників встановлено особливу процедуру залучення.

Така практика є цікавою з огляду на те, що в діяльності оперативних підрозділів України постійно трапляються випадки, коли до негласного співробітництва доцільно залучити особу віком до 18-ти років. Законодавчих обмежень у цьому немає (хоча мають бути). Водночас норми підзаконних нормативно-правових актів різних відомств забороняють залучення неповнолітніх до агентурної роботи. Зазначене питання необхідно врегулювати з огляду на вітчизняні реалії. Таку пропозицію

поділяють 82,1 % опитаних нами оперативних працівників, 77,2 % слідчих, 63,5 % прокурорів.

Трапляються в практичній діяльності українських правоохоронців і такі випадки, коли людину потрібно тимчасово (або цілком) звільнити від відбування кримінального покарання для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності чи кримінального провадження як негласного співробітника. Проте нормативно встановлених механізмів для цього не передбачено. Схвалюють запровадження таких механізмів 91,5 % опитаних нами оперативних працівників, 72,1 % слідчих, 63,5 % прокурорів.

У практиці роботи поліції та інших правоохоронних органів США, крім використання послуг таких категорій негласних співробітників, як «інформатори», «конфіденційні інформатори», «таємні інформатори», «людські конфіденційні джерела», «свідки, які співпрацюють», послугуються й допомогою осіб, яких іменують як «джерела» або «джерела інформації».

Аналіз нормативно-правових актів США, що урегульовують питання діяльності цих двох категорій осіб, дає підстави для висновку, що вони мають статус, схожий на статус викривачів корупції в Україні й інформаторів поліції ФРН: вони не перебувають на обліку (оперативному зв'язку) й надають інформацію за власним бажанням. Отже, їх не можна вважати негласними співробітниками. Однак вони є складовою соціального інституту негласного співробітництва. З-поміж них згодом може формуватися негласний апарат, а безпосередньо кожного мають розглядати як потенційного кандидата до такого співробітництва, як це практикують у США, ФРН, Великій Британії, Франції, Італії та інших розвинутих демократичних країнах.

Запозичення позитивного досвіду в аналізованій сфері потребує урахування відмінностей між цими країнами й Україною в економічних, соціальних та політичних реаліях. Так, економіка України знаходиться в депресивному стані, а тому належне фінансування програми захисту свідків (за зразком США) наразі неможливе, як і гідна оплата послуг негласних співробітників. Із цим погодилися 96,6 % опитаних нами оперативних працівників, 95,2 % слідчих, 81,5 % прокурорів.

Відмінності соціальних умов здійснення негласного співробітництва в Україні полягають у тому, що в суспільній свідомості сформувалося стійке негативне (презирливе) ставлення до осіб, які негласно сприяють діяльності правоохоронних органів. Воно зародилося на тлі утисків українського населення самодержавним урядом Російської імперії (з використанням методів політичного розшуку) та зміцнилося й остаточно закріпилося за часів масових репресій

в Радянському Союзі. За роки незалежності нашої держави це ставлення майже не змінилося у зв'язку із засиллям правового нігілізму, декларативністю проголошення України соціальною, правовою, демократичною державою, а життя, здоров'я честі й гідності людини – найвищою соціальною цінністю. Переважна більшість громадян постійно відчують погіршення рівня добробуту, обмеження своїх прав і свобод, тотальну корупцію.

Отже, передумовами успішного використання досвіду розвинутих країн світу для реформування інституту негласного співробітництва є: по-перше, значні фінансові інвестиції в розбудову та функціонування цього інституту; по-друге, радикальна зміна ставлення населення до осіб, які негласно сприяють діяльності правоохоронних органів, у позитивному напрямі. Це можливо лише за умов реального зростання економічного потенціалу країни й добробуту громадян, забезпечення державою їхнього соціального та правового захисту, реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією України. Таке твердження вважають слушним 94,9 % опитаних нами оперативних працівників, 93,2 % слідчих, 81,5 % прокурорів.

Аналіз законодавства країн пострадянського простору дає підстави стверджувати, що найдетальніше питання негласного співробітництва врегульовано в Законі Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність».

Система норм, що врегульовують питання негласного співробітництва (в межах цього закону), охоплена главою восьмою «Сприяння громадян органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, їх захист», а також низкою положень, що містяться в статтях, які передують зазначеній главі.

Так, у ст. 10 окреслено права й обов'язки громадян у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності. На наш погляд, перспективним для імплементації до українського законодавства є окремі передбачені цією статтею права громадян, залучених органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, до підготовки проведення оперативно-розшукових заходів і (або) участі в них. Це, зокрема, права:

– отримувати винагороду й інші виплати, які не вказують у декларації про доходи та майно, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства (79,3 % опитаних оперативних працівників, 69,8 % слідчих, 61,5 % прокурорів);

– на компенсацію витрат, пов'язаних з їхньою участю в оперативно-розшукових заходах, а також на усунення наслідків, що настали у зв'язку з цим 68,5 %, 69,3 %, 55,5 %);

– оскаржити дії органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, до вищих органів, які здійснюють оперативно-розшукову

діяльність, прокурору або до суду відповідно до законодавчих актів (57,5 %, 59,3%, 44,5 %);

– на збереження в таємниці відомостей про надання ними сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (97,1 %, 88,9%, 83,5 %);

– відмовитися в односторонньому порядку від виконання договору, укладеного у зв'язку з участю в оперативно-розшуковому заході, за умови повернення або оплати ними всього, що було отримано за цим договором (61,2 %, 78,3%, 73,5 %);

– використовувати засоби негласного отримання (фіксації) інформації для виконання своїх обов'язків під час сприяння на конфіденційній основі органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (94,4 %, 88,3%, 63,5 %).

Останнє право є надзвичайно актуальним для України, оскільки судова практика засвідчує, що докази, одержані негласними співробітниками з використанням засобів негласного отримання (фіксації) інформації, здебільшого визнають недопустимими як такі, що зібрані неналежним суб'єктом.

Серед обов'язків громадян, залучених суб'єктами ОРД, до підготовки проведення оперативно-розшукових заходів і (або) участі в них, ст. 10 виокремлено такі:

– зберігати в таємниці відомості про надання ними сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

– зберігати в таємниці відомості, які стали відомі їм у зв'язку з участю в оперативно-розшуковому заході;

– вказувати джерело своєї поінформованості під час надання відомостей, необхідних для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; дотримуватися умов спеціального завдання.

Законодавчу регламентацію цих обов'язків вважаємо цілком виправданою, що об'єктивно зумовлено реаліями здійснення оперативно-розшукової діяльності (91,3 %, 83,2%, 63,5 %).

Крім загальних прав та обов'язків громадян, залучених органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, до підготовки проведення оперативно-розшукових заходів і (або) участі в них, ст. 10 Закону Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність» виокремлює права й обов'язки громадян, які сприяють або сприяли органам, що здійснюють ОРД, *на конфіденційній основі*. Серед цих прав корисними для запровадження до українського законодавства вважаємо права:

– на доступ до державних секретів в обсязі, який необхідний їм для виконання своїх обов'язків під час надання сприяння на

конфіденційній основі органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (95,3 %, 63,3 %, 60,0 %);

– на забезпечення їхньої безпеки й безпеки близьких, а також збереження майна від злочинних посягань, пов'язаних із наданням ними сприяння на конфіденційній основі органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (96,1%, 77,2 %, 77,0 %).

Слід акцентувати увагу й на нормах ч. 10 ст. 19 Закону Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність», де регламентовано участь громадян, які сприяють органам, що здійснюють ОРД, у проведенні оперативно-розшукових заходів. Зокрема, там зазначено, що оперативне опитування, збір зразків, оперативний огляд, перевірна закупівля, контрольована поставка, оперативне впровадження, оперативний експеримент, для проведення яких залучено громадян, що на конфіденційній основі сприяють або сприяли органу, який здійснює ОРД, можуть проводитися за спеціальним завданням. Спеціальне завдання затверджує посадова особа органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Спеціальне завдання оголошують під особистий підпис громадянину, якого залучають до участі в оперативно-розшуковому заході, до початку його проведення. Вимоги до змісту спеціального завдання регламентовано в актах законодавства про оперативно-розшукову діяльність.

Пряма імплементація цих норм до українського законодавства неможлива, з огляду на особливості вітчизняного кримінального процесу й ОРД. Проте ідея регламентації можливості участі негласних співробітників в оперативно-розшукових заходах видається корисною.

Водночас окремі положення ст. 48 «Захист відомостей про оперативно-розшукову діяльність» Закону Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність» можуть бути запозичені до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» без істотних змін і доповнень. Зокрема, ідеться про таку норму:

«Вказівка в матеріалах ОРД, що відображають перебіг проведення оперативно-розшукових заходів, персональних даних громадянина, який на конфіденційній основі сприяє або сприяв органу, що здійснює ОРД, допускається лише за його згодою в письмовій формі за рішенням вказаного органу. Оприлюднення відомостей про громадян, що на конфіденційній основі сприяють або сприяли органам, які здійснюють ОРД, посадових осіб органів, що здійснюють ОРД, які беруть чи брали участь в оперативному впровадженні, штатних негласних співробітників допускається лише за їхньою згодою в письмовій формі відповідно до цього Закону й інших законодавчих актів».

Глава восьма Закону Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність» доволі детально регламентує питання сприяння громадян органам, що здійснюють ОРД, їх захист, і містить низку статей: «Сприяння громадян органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» (ст. 51 – визначає загальні засади залучення громадян до негласного співробітництва, зокрема на конфіденційній основі); «Забезпечення захисту громадян, які надають або надавали сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» (ст. 52 – визначає загальні засади забезпечення захисту громадян, які сприяють або сприяли органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зокрема на конфіденційній основі); «Правовий захист громадян, що сприяють або сприяли органам, що здійснюють ОРД» (ст. 53); «Соціальний захист громадян, які на конфіденційній основі сприяють або сприяли органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» (ст. 54); «Заходи забезпечення безпеки» (ст. 55 – визначено перелік та засади застосування заходів забезпечення безпеки щодо громадян, які на конфіденційній основі сприяють або сприяли органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність); «Привід та підстава для застосування заходів забезпечення безпеки» (ст. 56); «Порядок застосування заходів забезпечення безпеки» (ст. 57); «Забезпечення конфіденційності відомостей» (ст. 58); «Особиста охорона, охорона житла та майна» (ст. 59); «Видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку» (ст. 60); «Тимчасове переміщення в безпечне місце» (ст. 61); «Переведення на іншу роботу (службу), зміна місця роботи (служби) або навчання» (ст. 62); «Переселення на інше місце проживання» (ст. 63); «Зміна даних документа, що посвідчує особу, заміна документів» (ст. 64); «Переведення з одного місця утримання під вартою або відбування покарання в інше» (ст. 65); «Скасування заходів із забезпечення безпеки» (ст. 66).

Отже, на відміну від Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де для особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності (ст. 13), конкретно визначено лише такі заходи забезпечення безпеки, як зміна даних про особу, зміна місця проживання, роботи і навчання, Закон Республіки Білорусь «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачає значно ширший спектр таких заходів. Законодавство України й система підзаконних нормативно-правових актів не передбачають дієвого механізму реалізації щодо негласного співробітника зміни даних про особу, зміни місця проживання, роботи й навчання.

Водночас, з огляду на українські правові реалії, застосування білоруського підходу буде не цілком виправданим. Адже аналіз норм Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачає, що його дія поширюється і на негласних співробітників. Так, п. «а» ст. 2 цього Закону визначає, що право на забезпечення безпеки шляхом застосування відповідних заходів має особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень. Це формулювання видається доволі неконкретним. Тому в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і КПК України слід чітко визначити, що на негласних співробітників оперативних підрозділів поширюються гарантії, передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а в останньому чітко унормувати можливість, підстави та порядок здійснення заходів забезпечення безпеки щодо цієї категорії осіб.

У Російській Федерації інститут негласного співробітництва законодавчо закріплений главою четвертою Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність». Вона містить дві статті: «Сприяння громадян органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» (ст. 17) та «Соціальний і правовий захист громадян, які сприяють органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність» (ст. 18). За змістовною насиченістю ці норми суттєво бідніші, ніж ті, що регламентують негласне співробітництво в Білорусі, і близькі до підходу українського законодавця до регулювання питань сприяння ОРД. Серед положень російського закону, які суттєво відрізняються від українського, можна виокремити ч. 4 ст. 18: «Особа з числа членів злочинної групи, яка вчинила протиправне діяння, що не призвело до тяжких наслідків, і залучена до співпраці з органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, активно сприяла розкриттю злочинів, відшкодувала завдані збитки або в інший спосіб загладила заподіяну шкоду, звільняється від кримінальної відповідальності відповідно до законодавства Російської Федерації». Доцільність розміщення зазначеної норми в законі про оперативно-розшукову діяльність є сумнівною, оскільки це питання належить до іншої сфери суспільних відносин і має бути врегульоване законодавством про кримінальну відповідальність.

Ще одна відмітна риса полягає в тому, що, згідно з російським законодавством, виключно ті громадяни, що як основний вид діяльності сприяють здійсненню ОРД на конфіденційній

основі, мають право на пенсійне забезпечення відповідно до законодавства Російської Федерації. Період такого співробітництва зараховується до страхового стажу зазначених громадян на підставі відомостей органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Порядок передання таких відомостей визначає керівник відповідного державного органу, до складу якого входять оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Такий підхід видається логічним, адже реальну потребу укладати трудовий договір й урахувати трудовий стаж мають лише ті негласні співробітники, для яких сприяння ОРД є основним видом діяльності. Інші особи можуть одержати трудовий стаж для нарахування пенсії за основним місцем роботи.

Зазначений федеральний закон передбачив, що особи, які співпрацюють із суб'єктами ОРД або надали їм допомогу в розкритті злочинів чи встановленні осіб, які їх учинили, можуть отримувати винагороди й інші виплати. Отримані зазначеними особами суми винагород та інших виплат не оподатковуються, й у деклараціях про доходи не вказують (ч. 5 ст. 18). Відсутність необхідності оподаткування одночасно вирішує окремі питання забезпечення конспірації негласних співробітників.

Порядок таких винагород й інших виплат урегульовано Положенням про призначення і виплату поліцією винагороди за допомогу в розкритті злочинів і затриманні осіб, які їх учинили, затвердженим наказом МВС Російської Федерації від 6 червня 2018 року № 356. Аналіз його норм засвідчує, що негласні співробітники цього відомства можуть розраховувати не лише на щомісячне грошове забезпечення з виплатами відповідно до умов контракту, а й на винагороду за конкретну інформацію, що сприяла виявленню та (або) розкриттю злочинів. Крім того, Положення сприяє розвитку добровільного (ініціативного) інформування поліції про злочини, що вчинені або готуються, формуючи інститут викривачів кримінальної діяльності.

Водночас російські науковці та практики висловлюють конструктивну критику щодо регулювання негласного співробітництва на рівні підзаконних актів у своїй країні. Так, В. В. Кашковський, П. А. Чірков, В. В. Воронін зазначають, що у відомчих нормативно-правових актах немає одностайності щодо тлумачення поняття негласного апарату та чіткості в розмежуванні його окремих категорій (таких як «агент», «оперативний контакт», «утримувач конспіративної квартири»), а також оформлення правових відносин з ними. У зв'язку із цим

виникають певні складнощі під час вирішення таких організаційних питань:

- як зазначати особу, що перебуває на оперативному контакті, під час оформлення наданої нею інформації;

- як оформляти звітні документи про видачу цим особам грошової винагороди;

- де слід зберігати контракти, укладені з особами, що перебувають на оперативному контакті, якщо облік таких осіб не передбачено;

- як здійснювати соціально-правовий захист таких осіб без правових на це підстав.

Зазначене призводить до того, що практичні органи по-різному розв'язують проблеми. Наприклад: цих осіб оформляють як інші категорії конфідентів (хоча їхньої згоди на конфіденційне співробітництво отримано не було); особам, які перебувають на оперативному контакті, оперативні працівники самостійно привласнюють псевдоніми, за якими ті проходять у службових документах; у деяких підрозділах керівники самостійно ведуть облік оперативних контактів (Kashkovskyy, Chirkov, & Voronin, 2017). Викладене засвідчує наявність схожих проблем у правовому регулюванні негласного співробітництва в Росії та Україні.

Наукова новизна

Здійснене дослідження надало можливість запропонувати систему заходів з реформування правового регулювання інституту негласного співробітництва в Україні з урахуванням міжнародного досвіду.

За прикладами ФРН та США в Україні доцільно регламентувати діяльність осіб, які за власною ініціативою, використовуючи законодавчі гарантії конфіденційності, надають правоохоронним органам (безкоштовно або за винагороду) достовірну й актуальну інформацію про підготовку та вчинення злочинів (незалежно від об'єкта посягання). Слід урахувати досвід Російської Федерації щодо унормування призначення та виплати поліцією винагороди за допомогу в розкритті злочинів і затриманні осіб, які їх учинили, забезпечення конфіденційності надання такої інформації та безпеки осіб, які її повідомили. Цих осіб не можна вважати негласними співробітниками (позаштатними негласними працівниками), але вони входять до соціального інституту негласного співробітництва. З-поміж них може формуватися негласний апарат, а їх варто розглядати як потенційних кандидатів до такого співробітництва, як практикують у США, ФРН та інших розвинутих демократичних країнах.

Доцільним для запровадження в Україні є досвід США щодо залучення до негласного співробітництва розроблюваних, підозрюваних, обвинувачених і засуджених (ув'язнених) з

можливістю звільнення їх від відбування кримінального покарання або його пом'якшення в разі надання реальної допомоги у виявленні та (або) розслідуванні фактів підготовки й (або) вчинення злочину.

Доцільним є і запровадження в Україні програми захисту свідків за аналогією із США.

Корисним для запровадження в Україні є досвід щодо можливості безпосередньої участі негласних співробітників у проведенні оперативно-розшукових заходів (негласних слідчих дій) і використання ними спеціальних технічних засобів одержання та фіксації інформації з метою отримання доказів у кримінальному провадженні.

У контексті врахування досвіду країн пострадянського простору доцільним убачається унормування на рівні закону таких положень:

– чітке визначення виплат і винагород негласним співробітникам як таких, що не можуть бути оподатковані;

– регламентація прав негласних співробітників на: компенсацію витрат, понесених у зв'язку з їх участю в оперативно-розшукових заходах та НСРД, а також збитків, що настали у зв'язку з цим; збереження в таємниці відомостей про сприяння оперативним підрозділам та органам досудового розслідування; відмову в односторонньому порядку від виконання договору, укладеного у зв'язку з участю в оперативно-розшуковому заході (НСРД), за умов повернення або оплати ними всього отриманого за цим договором; доступ до державної таємниці в обсязі, який необхідний їм для виконання своїх обов'язків під час надання сприяння на конфіденційній основі правоохоронним органам; забезпечення власної безпеки й безпеки їхніх близьких, а також збереження їхнього майна від злочинних посягань, пов'язаних зі сприянням на конфіденційній основі правоохоронним органам;

– законодавче обмеження можливості залучення до негласного співробітництва лише дієздатних повнолітніх осіб (а з огляду на досвід управління по боротьбі з наркотиками США – встановлення як винятку випадків та умов, за

яких до негласного співробітництва може бути залучено неповнолітніх);

– можливість проведення особисто негласним співробітником за завданням оперативного працівника (слідчого, детектива): оперативного опитування, оперативного огляду, візуального спостереження, одержання зразків для порівняльного дослідження; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

– можливість укладення трудового договору та зарахування терміну негласного співробітництва до трудового стажу лише тим негласним співробітникам, для яких сприяння ОРД та досудовому розслідуванню є основним видом діяльності (інші особи можуть одержати трудовий стаж для нарахування пенсії за основним місцем роботи).

Висновки

Підвищення ефективності функціонування інституту негласного співробітництва в Україні має ґрунтуватися, зокрема, на запозиченні позитивного іноземного досвіду. Воно має бути науково обґрунтованим, урахувати відмінності правових систем України й інших держав, застосування різних механізмів правового регулювання однотипних суспільних відносин, традицій, звичаїв і поведінкових стереотипів.

Передумовами успішного використання досвіду розвинутих іноземних країн для реформування інституту негласного співробітництва є: по-перше, значні фінансові інвестиції в розбудову та функціонування цього інституту; по-друге, радикальна зміна ставлення населення до осіб, які негласно сприяють діяльності правоохоронних органів, у позитивному напрямі. Це можливо лише за умов реального зростання економічного потенціалу країни й добробуту громадян, забезпечення державою їхнього соціального та правового захисту, реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією України.

REFERENCES

- Agafontsev, V.V. (1999) Organizatsionno-pravovye problemy sozdaniia gosudarstvennoy programmy zashchity uchastnikov ugolovnoho protsessa [Organizational and legal problems of creating a state program for the protection of participants in criminal proceeding]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Atkinson, C. (2019). Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 14, 1-19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Bullock, K. (2017). Shoring up the 'home guard'? Reflections on the development and deployment of police volunteer programmes in England and Wales. *Policing and society: an international journal of research and policy*, 27(4), 341-357. doi: 10.1080/10439463.2015.1058378.
- Callender, M., Pepper, M., Cahalin, K., & Britton, I. (2019). Exploring the police support volunteer experience: findings from a national survey. *Policing and society: an international journal of research and police*, 29(4), 392-406. doi: 10.1080/10439463.2018.1432613.
- Christopher, N. (2017). Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*, 34(3), 370-388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.

- Dobrin, A., & Wolf, R. (2016). What is known and not known about volunteer policing in the United States. *International journal of police science and management*, 18(3), 220-227. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355716660732>.
- Dobrin, A. (2017). Volunteer police: history, benefits, costs and current descriptions. *Security journal*, 30(3), 717-733. doi: 10.1057/sj.2015.18.
- Epikhin, A.Iu. (2008). Zakonodatelstvo zarubezhnykh stran, obespechivaiushchee bezopasnost uchastnikov ugolovnogo sudoproizvodstva [Legislation of foreign countries ensuring the safety of participants in criminal proceedings]. *Aktualnye problemy ekonomiki i prava*, Actual problems of economics and law, 1, 139-145 [in Russian].
- Golovnenkov, P., & Spitsa, N. (2012). Ugolovno-protsessualnyy kodeks Federativnoy Respubliki Germanii [Code of Criminal Procedure of the Federal Republic of Germany]. *Strafprozessordnung (StPO)*. Universitätsverlag Potsdam.
- Henry, P., Rajakaruna, N., Crous, C., & Buckley, J. (2019). Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*. doi: 10.1177/0032258X19862589.
- Hirschmann, K. (2004). *Geheimdienste*. Hamburg.
- Horbachev, A.V. (2017). Pravovy analiz zabezpechennia bezpeky osib, zaluchenykh do vykonannia zavdan operativno-rozshukovoi diialnosti pid chas nehlasnoho i konfidentsiinoho spivrobitnytstva [Legal Analysis of Ensuring the Security of Persons Involved in the Performance of the Operational-Investigative Activity Problems under Tacit and Confidential Cooperation]. *Forum prava, Forum is right*, 5, 99-105. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1193928> [in Ukrainian].
- Kashkovskiy, V.V., Chirkov, P.A., & Voronin, V.V. (2017). K voprosu o pravovykh probelakh pravovogo regulirovaniia instituta konfidentov [On the issue of legal gaps in the legal regulation of the institution of confidants]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky*, 2, 131-133 [in Russian].
- Kondrashechkin, R.V. (2017). Pravovoe polozenie lits, okazyvaiushchikh konfidentsialnoe sodeystvie organam, osushchestvliaiushchim operativno-rozysknuui deiatelnost [Legal status of persons providing confidential assistance to bodies engaged in operational-search activities]. *Politseyskaia deiatelnost, Police activity*, 4, 16-24. doi: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509 [in Russian].
- Kruisbergen, E.W. (2013). Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*, 3, 109-136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen, E.W. (2017). When Other Methods Fail. *Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands*. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus, B. (2019). Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Loftus, B., & Goold, B. (2012). Covert surveillance and the invisibilities of policing. *Criminology & Criminal Justice*, 12(3), 275-288. doi: <https://doi.org/10.1177/1748895811432014>.
- Loftus, B., Goold, B., & Mac Giollabhui, S. (2015). From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*, 56. azv076. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker, A., & Guski-Leinwand, S. (2018). Psychologists' involvement in repressive "Stasi" secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 7(2), 107-119. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.
- Musiienko, I.I., & Hrechyn, Ye.Ye. (2015). Instytut konfidentsiinoho spivrobitnytstva u SSHA: orhanizatsiino-pravovy aspekt [Institute of confidential cooperation in the USA: organizational and juridical aspect]. *Problemy zakonnosti, Legal issues*, 131, 133-144 [in Ukrainian].
- Perepelytsia, M.M., & Shendryk, A.V. (2015). Instytut konfidentsiinoho spivrobitnytstva u FRN [Institute of Confidence in the Federal Republic of Germany]. *Yevropeiski perspektyvy, Europe Prospects*, 1, 116-119 [in Ukrainian].
- Petlitskiy, S.V. (2016). Sravnitelnyy analiz norm, reglamentiruiushchikh poriadok primeneniia mer po obespecheniiu bezopasnosti k litsam, okazyvaiushchikh sodeystvie na konfidentsialnoy osnove (po zakonodatelstvu Respubliki Belarus i zarubezhnykh stran) [Comparative analysis of the rules governing the application of security measures to persons providing assistance on a confidential basis (according to the legislation of the Republic of Belarus and foreign countries)]. *Ekonomika i pravo, Economics and Law*, 10(68), 43-50. doi: 10.15350/2221-7347.2016.10 [in Russian].
- Savchenko, A.V., Matviichuk, V.V., & Nykyforchuk, D.I. (2004). *Mizhnarodnyi dosvid vykorystannia ahentury pravoohoronnymy orhanamy derzhav Yevropy ta SSHA [International dosvid vikoristannia agenturi law enforcement authorities of Europe and the United States]*. Ya.Yu. Kondratiev (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].
- Schlembach, R. (2018). Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*, 17, 1-16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schreurs, W., Kerstholt, J., Vries, P., & Giebels, E. (2018). Citizen participation in the police domain: the role of citizens' attitude and morality. *Journal of community psychology*, 46(6). doi: 10.1002/jcop.21972.
- Steden, R., & Mehlbaum, S. (2019). Police volunteers in the Netherlands: a study on policy and practice. *Policing and Society*, 29:4, 420-433. doi: 10.1080/10439463.2018.1523165.
- Uhnöo, S., & Löfstrand, C. (2018). Voluntary policing in Sweden: media reports of contemporary forms of police citizen partnerships. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*. 19(1), 41-60. doi: 10.1080/14043858.2018.1439635.

- Vladimirov, S.I. (2017). K voprosu o definitsii "sodeystvie grazhdan operativnym podrazdeleniiam organov vnutrennikh del" [The Question of the Definition "Assistance to Citizens Operational Units of Internal Affairs Bodies"]. *Aktualnye problemy rossiyskogo prava, Actual Problems of Russian Law*, 6, 195-201. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201> [in Russian].
- Vorobev, I.A. (1996). *Organizovannaia prestupnost i borba s nei v Germanii [Organized crime and the fight against it in Germany]*. Moscow: VNII MVD Rossii [in Russian].
- Wolf, R., Holmes, S., & Jones, C. (2016). Utilization and satisfaction of volunteer law enforcement officers in the office of the American sheriff: an exploratory nationwide study. *Police practice and research: an international journal*, 17(5), 448-462. doi: 10.1080/15614263.2015.1031750.
- Wolf, R., Pepper, I., & Dobrin, A. (2017). An exploratory international comparison of professional confidence in volunteer policing. *The police journal: theory, practice and principles*, 90(2), 91-106. doi: 10.1177/0032258X16671966.
- Yaremenko, S.P. (2017). Instytut vykryvachiv v Ukraini: realii perekhodu vid teorii do praktyky [The Institute of Examiners in Ukraine: The Realities of the Transition from Theory to Practice]. V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiy (et al.). (Eds). *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 191-195). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агафонцев В. В. Организационно-правовые проблемы создания государственной программы защиты участников уголовного процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1999. 25 с.
- Atkinson C. Mind the grass! Exploring the assessment of informant coverage in policing and law enforcement. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*. 2019. No. 14. P. 1–19. doi: 10.1080/18335330.2019.1572913.
- Bullock K. Shoring up the 'home guard'? Reflections on the development and deployment of police volunteer programmes in England and Wales. *Policing and society: an international journal of research and policy*. 2017. No. 27 (4). P. 341–357. doi: 10.1080/10439463.2015.1058378.
- Callender M., Pepper M., Cahalin K., Britton I. Exploring the police support volunteer experience: findings from a national survey. *Policing and society: an international journal of research and police*. 2019. No. 29 (4). P. 392–406. doi: 10.1080/10439463.2018.1432613.
- Christopher N. Liability to Deception and Manipulation: The Ethics of Undercover Policing. *Journal of Applied Philosophy*. 2017. No. 34 (3). P. 370–388. doi: <https://doi.org/10.1111/japp.12243>.
- Dobrin A., Wolf R. What is known and not known about volunteer policing in the United States. *International journal of police science and management*. 2016. No. 18 (3). P. 220–227. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355716660732>.
- Dobrin A. Volunteer police: history, benefits, costs and current descriptions. *Security journal*. 2017. No. 30 (3). P. 717–733. doi: 10.1057/sj.2015.18.
- Епихин А. Ю. Законодательство зарубежных стран, обеспечивающее безопасность участников уголовного судопроизводства. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2008. № 1. С. 139–145.
- Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. *Strafprozessordnung (StPO) : науч.-практ. коммент. и пер. текста закона*. Universitätsverlag Potsdam, 2012. 404 с.
- Henry P., Rajakaruna N., Crous C., Buckley J. Key attributes of an effective human source handler: Implications for handler selection and training. *The Police Journal*. 2019. doi: 10.1177/0032258X19862589.
- Hirschmann K. Geheimdienste. Hamburg, 2004. 96 p.
- Горбачов О. В. Правовий аналіз забезпечення безпеки осіб, залучених до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності під час негласного і конфіденційного співробітництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 99–105. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1193928>.
- Кашковский В. В., Чирков П. А., Воронин В. В. К вопросу о правовых пробелах правового регулирования института конфиденентов. *Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского*. 2017. № 2. С. 131–133.
- Кондрашечкин Р. В. Правовое положение лиц, оказывающих конфиденциальное содействие органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. *Полицейская деятельность*. 2017. № 4. С. 16–24. doi: 10.7256/2454-0692.2017.4.23509.
- Kruisbergen E. W. Infiltrating organized crime groups. *Theory, regulation and results of a last resort method of investigation*. 2013. No. 3. P. 109–136. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Kruisbergen E. W. When Other Methods Fail. *Infiltrating Organized Crime Groups in the Netherlands*. 2017. doi: 10.1007/978-3-319-55973-5_15.
- Loftus B. Normalizing covert surveillance: the subterranean world of policing. *The British Journal of Sociology*. 2019. doi: 10.1111/1468-4446.12651.
- Loftus B., Goold B. Covert surveillance and the invisibilities of policing. *Criminology & Criminal Justice*. 2012. No. 12 (3). P. 275–288. doi: <https://doi.org/10.1177/1748895811432014>.
- Loftus B., Goold B., Mac Giollaibhui S. From a Visible Spectacle to an Invisible Presence: The Working Culture of Covert Policing. *British Journal of Criminology*. 2015. No. 56. azv076. doi: 10.1093/bjc/azv076.
- Maercker A., Guski-Leinwand S. Psychologists' involvement in repressive «Stasi» secret police activities in former East Germany. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*. 2018. No. 7 (2). P. 107–119. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/ipp0000085>.

- Мусієнко І. І., Гречин Є. Є. Інститут конфіденційного співробітництва у США: організаційно-правовий аспект. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 133–144.
- Перепелиця М. М., Шендрик А. В. Інститут конфіденційного співробітництва у ФРН. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 116–119.
- Петлицкий С. В. Сравнительный анализ норм, регламентирующих порядок применения мер по обеспечению безопасности к лицам, оказывающих содействие на конфиденциальной основе (по законодательству Республики Беларусь и зарубежных стран). *Экономика и право*. 2016. № 10 (68). С. 43–50. doi: 10.15350/2221-7347.2016.10.
- Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агенції правоохоронними органами держав Європи та США : посібник / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 60 с.
- Schlembach R. Undercover policing and the spectre of 'domestic extremism': the covert surveillance of environmental activism in Britain. *Social Movement Studies*. 2018. No. 17. P. 1–16. doi: 10.1080/14742837.2018.1480934.
- Schreurs W., Kerstholt J., Vries P., Giebels E. Citizen participation in the police domain: the role of citizens' attitude and morality. *Journal of community psychology*. 2018. No. 6. doi: 10.1002/jcop.21972.
- Steden R., Mehlbaum S. Police volunteers in the Netherlands: a study on policy and practice. *Policing and Society*. 2019. No. 29:4. P. 420–433. doi: 10.1080/10439463.2018.1523165.
- Uhnöo S., Löfstrand C. Voluntary policing in Sweden: media reports of contemporary forms of police citizen partnerships. *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*. 2018. No. 19 (1). P. 41–60. doi: 10.1080/14043858.2018.1439635.
- Владимиров С. И. К вопросу о дефиниции «содействие граждан оперативным подразделениям органов внутренних дел». *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 6. С. 195–201. doi: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2017.79.6.195-201>.
- Воробьев И. А. Организованная преступность и борьба с ней в Германии : монография. М. : ВНИИ МВД России, 1996. 88 с.
- Wolf R., Holmes S., Jones C. Utilization and satisfaction of volunteer law enforcement officers in the office of the American sheriff: an exploratory nationwide study. *Police practice and research: an international journal*. 2016. No. 17 (5). P. 448–462. doi: 10.1080/15614263.2015.1031750.
- Wolf R., Pepper I., Dobrin A. An exploratory international comparison of professional confidence in volunteer policing. *The police journal: theory, practice and principles*. 2017. No. 90 (2). P. 91–106. doi: 10.1177/0032258X16671966.
- Яременко С. П. Інститут викривачів в Україні: реалії переходу від теорії до практики. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 191–195.

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2019

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Kozachenko O. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Security Management of the Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Educational and Scientific Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1449-3670>

International Experience of Tacit Cooperation's Legal Regulation

The **purpose** of the article is to introduce the system of proposals for improving the legislation of Ukraine in the part which concerns the usage of tacit cooperation with the aim to fulfil the tasks of combating crime (based on international experience) as well as to determine the features of practical implementation of these proposals. **Methodology.** The methodological toolkit is chosen taking into account the purpose, the specifics of the object and the subject of the study. Its basis is general dialectical method of scientific cognition of real phenomena and also their connections with practical activity of the operative-search units, bodies of pre-trial investigation and the court. Special methods of research, used in the article, are the methods of systematic analysis, comparative-legal and modelling ones. With the aim of evaluation of the research's results the questionnaire of 1000 operative workers, 1000 investigators and 200 prosecutors is held. The theoretical basis of the study is performed by the latest studies of native and foreign scientists who work in this specific field. **Scientific novelty.** Introduction of the abovementioned methods allows to propose a system of amendments to the national legislation which will provide the effective usage of tacit cooperation in the sphere of combating crime. In Ukraine, in particular, it is worth to regulate the following elements on the legislative level: 1. Voluntary activity of persons who confidentially inform the police (free of charge or on the paid basis) about planning and commission of crimes. At the same time the following elements should be established: a) the setting of order of accepting the reward pay out amount given by the police for the assistance in the crimes' solution and the perpetrators' detention; b) measures of the

ensuring the confidentiality of the information's transmission process and the security of the informants. 2. The inclusion into the process of tacit cooperation of such categories as suspected, accused and convicted persons. The possibility of their release from serving the sentences or mitigation of the sentence should be provided to them in the case of real assistance in identifying and/or investigating the facts of the preparation and/or committing the crime. 3. The system of physical, social and economic protection of witnesses and its proper financing. 4. The possibility of direct participation of tacit employees in the conduction of operative-search activities and tacit investigative (search) actions and their usage of special technical means of obtaining and recording information. 5. The setting of the pay outs and rewards to the tacit employees as those which cannot be taxed. 6. The rights of tacit employees: a) for compensation of expenses and losses assigned in connection with the fulfilment of their tasks; b) for the security of the confidential information concerning their tacit cooperation; c) for one way breaking of the cooperation agreement; d) for the access to state secrets in the volume and the extent which are necessary for the fulfilment of their duties according to the cooperation agreement; e) for the state guaranties of their and their relatives security. 7. The possibility of conducting personally by the tacit employee according to the command of the operative worker (an investigator, a detective): a) operative interview, b) operative search, c) visual surveillance, d) obtaining samples for comparative research; e) performing a specific task of disclosing criminal activities of an organized group or a criminal organization; 8. The possibility of enrolment the time of tacit cooperation into the length of service only to those tacit employees for whom the cooperation with the operative-search units is the main type of activity. **Conclusions.** The adoption of the foreign experience of the institution of tacit cooperation's legal regulation will increase the effectiveness of the crime counteraction only under the following essential conditions: 1. Scientific validity of the introduced changes. 2. Encountering the differences and peculiarities: a) of the legal system of Ukraine and other states, b) of the different mechanisms of legal regulation of the same social relations' application; c) of different traditions, customs and behavioural stereotypes, inherent in the peoples of Ukraine and other countries. 3. Significant financial investments into the development and functioning of the institution of tacit cooperation. 4. A radical change of the population's attitude to the persons who confidentially and positively benefit the activity of law enforcement agencies (it is possible only in the case of the real increase of the country's economic potential and well-being of citizens, real provision of their social and legal protection by the state).

Keywords: tacit cooperation; operative-search event; international experience; operative units; pre-trial investigation.

УДК 341.6:343.137

doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.98>

Климчук М. П. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0488-5470>;

Марко С. І. – кандидат юридичних наук, доцент, інспектор-криміналіст слідчого відділення Новороздільського відділення Пустомитівського відділу поліції Головного управління Національної поліції у Львівській області, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

Використання практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на охорону здоров'я в кримінальному процесі України

Мета статті – визначити найефективніші заходи реалізації права на здоров'я, які могла б ужити Україна для узгодження правозастосовної практики зі стандартами Європейської конвенції з прав людини та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу та Ради Європи, розроблення найефективніших механізмів застосування рішень Європейського суду з прав людини у вітчизняному кримінальному процесі в цьому напрямі. **Методологія.** Методологічну основу статті становить сукупність методів наукового пізнання, серед яких провідне місце посідає діалектичний метод. Також використано загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження. Увагу акцентовано на порівняльно-правовому, структурно-функціональному, нормативно-логічному й системному методах дослідження. **Наукова новизна** полягає в тому, що автори здійснили спробу проаналізувати й оцінити механізми забезпечення права на охорону здоров'я в кримінальному судочинстві, сформовані європейською практикою. Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на здоров'я через захист права на життя, заборону тортур, права на свободу й особисту недоторканність, права на справедливий судовий розгляд, повагу до особистого й сімейного життя, недоторканність життя. Подано науково обґрунтовані рекомендації стосовно доцільності імплементації окремих стандартів, відображених у Європейській конвенції з прав людини, у кримінальне процесуальне законодавство України, теоретичні, практичні та на законодавчі пропозиції, спрямовані підвищити рівень захисту права на охорону здоров'я на національному рівні. **Висновки.** Право на охорону здоров'я як міжнародний стандарт кримінального судочинства, розроблений Європейським судом з прав людини й утілений у національному законодавстві, є складним, комплексним поняттям, яке охоплює різні можливості й права, що потребують захисту. Право на охорону здоров'я може бути реалізовано в межах захисту визнаних Європейською конвенцією з прав людини та відображених у вітчизняному законодавстві прав, а саме: права на повагу до приватного й сімейного життя (право на фізичну та моральну недоторканність особи), права на свободу й особисту недоторканність, права на інформацію та конфіденційність інформації, права на сприятливе екологічне середовище, права на отримання достовірної та своєчасної інформації про фактори, що впливають на здоров'я. Аналіз прецедентної судової практики Європейського суду з прав людини щодо рішень вітчизняних судових інстанцій у частині спорів, пов'язаних із реалізацією права на охорону здоров'я, дає змогу констатувати її «молодість». Практика суду щодо скарг на порушення права на охорону здоров'я правоохоронними та судовими органами України засвідчує необхідність підвищення рівня захисту означеного права на національному рівні таким шляхом: здійснення правової освіти населення; ознайомлення уповноважених учасників кримінального процесу (слідчих, прокурорів, суддів) з конвенційними положеннями щодо забезпечення права на охорону здоров'я, а також з практикою їх застосування Європейським судом з прав людини; внесення змін до відомчих/міжвідомчих нормативно-правових документів, які визначатимуть зміст і перелік біологічних зразків особи.

Ключові слова: кримінальне провадження; міжнародний стандарт; захист прав; охорона здоров'я; Європейський суд з прав людини; свобода; особиста недоторканність; біологічні зразки особи.

Вступ

У статті 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю, а держава повинна утверджувати й забезпечувати права та свободи кожної людини. У преамбулі Основ законодавства України про охорону здоров'я сформульовано, що кожна людина має природне, невід'ємне та непорушне право на охорону

здоров'я. Схожі за своєю суттю положення містяться й у міжнародно-правових документах. Зокрема, у ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЕКПЛ), ст. 5 Загальної декларації прав людини і ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

В Україні, відповідно до загально визначених міжнародних норм і національного законодавства, людина має право в разі порушення її прав у сфері охорони здоров'я відстоювати інтереси в суді (ст. 8 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»); за умов вичерпання можливих засобів на національному рівні звернутися до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з індивідуальним зверненням, якщо її право порушують та ігнорують національні органи влади (ЄКПЛ, ст. 34); звертатися до відповідних комісій і комітетів Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці, Всесвітньої медичної асоціації ООН, Всесвітньої психіатричної асоціації та інших міжнародних організацій (Kroitor, & Stepanenko, 2005).

У разі порушення права на життя (ст. 2 ЄКПЛ), заборону тортур (ст. 3 ЄКПЛ), свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ), справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ), повагу до особистого й сімейного життя, недоторканність житла (ст. 8 ЄКПЛ), існує механізм їх захисту через ЄСПЛ, рішення якого є джерелом права (Demchenko, 2014) та має пріоритетне значення, зокрема для учасників кримінального провадження.

Слід зазначити, що ЄСПЛ здійснює захист права на здоров'я, як й інших невід'ємних конституційних прав людини, лише непрямым шляхом, не акцентуючи у своїх рішеннях на порушеннях прав, а констатує це, оскільки рішення ЄСПЛ створюють практику тлумачення положень, які містяться в ЄКПЛ, а не створюють нові правові позиції (Nikolaev, Davtzn, 2018), що становить частину правової системи України. У разі безпосереднього застосування прецедентів ЄСПЛ суд не лише враховує правові позиції та інтерпретації Страсбурзького суду, а наводить їх у своєму рішенні, посилаючись на конкретні постанови ЄСПЛ, аналізує їхній зміст (Burmagin, 2018).

Аналіз судової практики засвідчує загалом невтішну ситуацію в частині ефективності державного механізму забезпечення права осіб на охорону здоров'я в кримінальному процесі України. Проблеми дотримання права особи на охорону здоров'я вітчизняними правоохоронними органами та судовими інстанціями, які притаманні в меншому обсязі й іншим європейським країнам, спонукають до висновку про необхідність аналізу практики ЄСПЛ у цьому напрямі.

Питання, пов'язані з реалізацією права на охорону здоров'я, з огляду на загально визначені міжнародні стандарти захисту таких прав, відображені в прецедентній практиці ЄСПЛ, у різні часи досліджували відомі вітчизняні (Drozdov; Hloviuk, 2017; Klymchuk, & Stepanov,

2013; Klymchuk, 2018; Korotkevych, & Pushkar, 2015; Korovaiko, 2017; Kuchynska, Fulei, & Barannik, 2013; Maliarenko, 2005; Sadova, 2009; Slynko, 2016; Trakalo, 2014; Yanovska, 2013) й іноземні вчені-процесуалісти (Bahnovskiy, 2019; Belaia, 2019; Burmagin, 2018; Gadzniev, 2018; Gracheva, 2018; Makarova, 2018; Nosova, 2016; Rukavishnikova, 2015; Yakovleva, 2016). Окреслені обставини засвідчують пріоритетність забезпечення фундаментальних прав учасників кримінального процесу та, водночас, невичерпність наукових позицій з означених питань.

Попри вагомий внесок цих науковців у розроблення досліджуваної проблематики й дотичних питань, слід констатувати недостатню кількість наукових розробок, пов'язаних з удосконаленням вітчизняного механізму реалізації права на охорону здоров'я в галузі кримінального судочинства в контексті практики ЄСПЛ.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення найефективнішої системи заходів реалізації права на здоров'я, які могла б ужити Україна для узгодження правозастосовної практики зі стандартами ЄКПЛ та прецедентною практикою ЄСПЛ, зважаючи на досвід країн ЄС та Ради Європи, розроблення найефективніших механізмів застосування рішень ЄСПЛ у вітчизняному кримінальному процесі в цьому напрямі. Для досягнення окресленої мети було сформульовано такі завдання:

- з'ясувати сутність права на охорону здоров'я в контексті міжнародних і національних стандартів кримінального судочинства;
- дослідити прецедентну практику ЄСПЛ з означених питань;
- на підставі аналізу рішень ЄСПЛ сформулювати практичні рекомендації щодо застосування положень ЄКПЛ у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу

Право на здоров'я визнане міжнародною спільнотою як одне з найважливіших соціально-економічних прав людини. Право на здоров'я – це не лише право бути здоровим або право на охорону здоров'я, воно містить складніше та глибше розуміння права на здоров'я. Воно охоплює право на: медичну допомогу, медичне страхування, інформацію про стан свого здоров'я, таємницю про стан здоров'я (медичну таємницю) тощо. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав у Загальному коментарі № 14 від 11 серпня 2000 року зазначає, що право на здоров'я слід тлумачити як право на використання низки закладів, товарів, послуг й умов, необхідних для реалізації найвищого досяжного

рівня здоров'я ("Komitet z ekonomichnykh, sotsialnykh i kulturnykh prav", 2000).

Слід констатувати, що механізми реалізації цього права недостатньо закріплені на національному рівні. Окреслені обставини спонукають до вивчення окремих рішень як для формування позицій у конкретних справах, так і для аналізу досвіду розгляду такої категорії спорів з метою вдосконалення змісту національного законодавства й діяльності судових органів (Belaia, 2019).

Україна взяла зобов'язання вживати заходи для забезпечення адекватного захисту прав як у теорії, так і на практиці. Процесуальний аспект позитивного зобов'язання щодо виконання вимог ЄКПЛ полягає в адекватному реагуванні на будь-які вияви порушення права на здоров'я державами, що знаходяться в межах юрисдикції ЄКПЛ. Таке реагування слід здійснювати у формі офіційного ефективного розслідування фактів порушення відповідних прав (так званий процедурний обов'язок розслідування) (Kuchiv).

Норми ЄКПЛ поширюються на всіх громадян незалежно від стану їхнього здоров'я. Тому звернення до ЄСПЛ є додатковою гарантією належного захисту прав людини (Drozdov). Саме завдяки значній кількості та різноманітності рішень ЄСПЛ можна дійти глибшого розуміння змісту й обсягу гарантованих ЄКПЛ прав, а отже, досягти ефективного захисту кожного порушеного права (Kuchiv). З огляду на комплексний характер забезпечення права на здоров'я, дослідимо особливості його реалізації в прецедентній діяльності ЄСПЛ.

Аналіз практики ЄСПЛ засвідчує комплексність права на охорону здоров'я, що тісно пов'язано з реалізацією таких важливих прав у кримінальному провадженні, як: право на повагу до приватного і сімейного життя (право на фізичну та моральну недоторканність особи), право на свободу та особисту недоторканність, право на інформацію та конфіденційність інформації, право на сприятливе екологічне середовище, право на отримання достовірної та своєчасної інформації про фактори, що впливають на здоров'я, тощо. У контексті предмета дослідження здійснимо їх детальний аналіз.

Без реалізації права на здоров'я неможлива реалізація права на життя, адже нормальне біологічне та соціальне функціонування людини безпосередньо залежить від здоров'я. Право на життя захищено в ст. 2 ЄКПЛ. Водночас, згідно зі сталою практикою ЄСПЛ, це право вважають порушеним не тільки в разі позбавлення життя, а й у разі серйозних пошкоджень організму людини, які не спричинили смерть, проте становили серйозну загрозу її життю (Borisova-ZNarova, 2008).

Держава повинна не лише утримуватися від умисного позбавлення людини життя, а й виконувати позитивне зобов'язання захищати життя людини від посягань третіх осіб або від ризику хвороби, яка може спричинити смерть. Однак таке трактування може бути застосовано тільки у виняткових випадках, з огляду на ступінь і характер завданих ушкоджень (Khendel, 2016).

У статті 2 ЄКПЛ визначено мінімальні процесуальні вимоги, відповідно до яких у тих випадках, коли держава або її представники потенційно несуть відповідальність за смерть особи, обставини, що викликають сумніви, повинні стати предметом ефективного розслідування або ретельного вивчення, що дозволить довести встановлені факти до відома громадськості, проінформувати родичів. Якщо ніщо не вказує на те, що влада довільно оцінювала наявні докази, ЄСПЛ може довіряти фактам, установленим національними органами (рішення ЄСПЛ у справі «Пауелл проти Об'єднаного Королівства» від 4 травня 2000 року).

Одним з аспектів реалізації права на здоров'я є ненадання своєчасної адекватної та необхідної медичної допомоги. Поняття «медична допомога» переважно охоплює лікування, профілактичні заходи, які проводять під час захворювань, травм, пологів, а також медичний огляд і деякі інші види медичних робіт (рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98). «Безоплатність медичної допомоги» означає, що індивід, який отримує таку допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодовувати її вартість ні у формі будь-яких платежів, ні у будь-якій іншій незалежно від часу надання медичної допомоги» (рішення Конституційного Суду України від 29 травня 2002 року № 10-рп/2002).

Практика ЄСПЛ у справах про надання нена належної медичної допомоги є однозначною. У справі «Коваль проти України» від 19 жовтня 2006 року ЄСПЛ констатовано порушення ст. 3 ЄКПЛ у зв'язку з відсутністю достатнього рівня медичної допомоги. Аналогічно в рішенні, ухваленому у справі «Яковенко проти України» від 25 січня 2008 року, ЄСПЛ зазначив, що ненадання своєчасної та належної медичної допомоги заявнику з ВІЛ і туберкульозом прирівнюють до нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження.

Згідно з трактуванням ЄСПЛ, жертвами ненадання своєчасної адекватної та необхідної медичної допомоги можуть стати особи, яких позбавлено волі (зокрема тимчасово), що кваліфікується як порушення ст. 3 та 5 ЄКПЛ. З огляду на умови й обставини перебування

таких осіб у місцях позбавлення волі й відсутність належного лікування в разі необхідності, такі обставини можуть тлумачити як катування, тортури, порушення права на свободу й особисту недоторканність.

У справі «Логвіненко проти України» від 16 травня 2019 року порушення ст. 3 й 13 ЄКПЛ встановлено у зв'язку з наданням заявнику неналежної медичної допомоги щодо його захворювання на гепатит під час тримання під вартою та відсутністю ефективного й доступного національного засобу юридичного захисту щодо цього. Аналогічне рішення було прийнято у справі «Осіпенков проти України» від 29 січня 2019 року. Водночас ЄСПЛ зазначив, що, попри відмову заявника від транспортування для отримання медичної консультації, державні органи мали забезпечити оперативне транспортування заявника в умовах, які відповідали стану його здоров'я, до спеціалізованого медичного закладу. З огляду на стан здоров'я заявника на момент подій, його прохання щодо транспортування в спеціальній кареті швидкої допомоги, а не автомобілі спеціального призначення, було обґрунтованим і необхідним. Проте уряд не довів, що вжив переконливих заходів для забезпечення такого транспортування.

Однак наявність таких рішень ЄСПЛ не засвідчує беззастережного прийняття відповідних рішень у всіх випадках на національному рівні, адже кожна ситуація є «неповторною» та характеризується певними, властивими тільки їй ознаками. Скаргу заявника К. щодо неналежних умов тримання його під вартою в Ладизинській виправній колонії ЄСПЛ відхилив відповідно до пп. а п. 3 та 4 ст. 35 ЄКПЛ, оскільки більшість доводів заявника були нечіткими й обмежувалися загальними формулюваннями (рішення ЄСПЛ у справі «Іванов та Кашуба проти України» від 29 січня 2019 року). За тими самими підставами ЄСПЛ відмовив у задоволенні скарги в справі «Чуприна проти України» від 29 січня 2019 року.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічне здоров'я – це стан благополуччя, за якого кожна людина може реалізувати власний потенціал, упоратися із життєвими стресами, продуктивно й плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти. Обмеження дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я передбачено, зокрема, шляхом узгодження національного законодавства з вимогами міжнародних документів стосовно прав людини, упровадження ефективного механізму здійснення контролю за дотриманням прав людини під час надання допомоги людям з проблемами психічного здоров'я та механізму притягнення

до відповідальності за дії, що є виявами дискримінації за ознакою психічного здоров'я (Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року).

Реалізація права на здоров'я психічно хворих людей як найменш захищеної категорії осіб потребує ефективного правового регулювання на національному рівні, але, з огляду на практику, в низці випадків захист прав таких осіб здійснено неналежно. Реалізація цього права можлива завдяки наявному механізму захисту права на свободу й особисту недоторканність через діяльність ЄСПЛ.

Базовим спеціалізованим регуляторним документом у сфері захисту прав психічно хворих людей є Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року, який визначає правові й організаційні принципи забезпечення громадян психіатричною допомогою, зважаючи на пріоритет прав і свобод людини та громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади й органів місцевої самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового й соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги. Слід зауважити, що зазначений закон зорієнтовано на міжнародні стандарти, побудовано в конституційному форматі, більшість міжнародних стандартів і положень щодо забезпечення осіб психіатричною допомогою в ньому враховано.

Одним із прикладів реалізації права на здоров'я в контексті положень ст. 5 ЄКПЛ, що стосується позбавлення волі психічно хворих людей, є справа «Горшков проти України» від 8 листопада 2005 року, у якій позивач скаржився на незаконність його поміщення в психіатричний заклад і відсутність ефективних засобів захисту від обов'язкового утримання в психіатричному закладі (позивача було звільнено майже через два роки після того, як стан його здоров'я поліпшився). ЄСПЛ у своєму рішенні визнав порушення п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, зазначивши, що піддана обов'язковому медичному лікуванню особа повинна мати доступ до суду й можливість бути вислуханою особисто або через будь-яку форму представництва. Доступ психічно хворої людини до суду не має залежати лише від керівництва медичного закладу. Отже, ЄСПЛ констатував порушення права на свободу й особисту недоторканність особи у зв'язку з відсутністю ефективних судових засобів захисту психічнохворих і належної об'єктивної медичної експертизи, яка встановлює стан особи як психічнохворої.

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню (ст. 3 ЄКПЛ). ЄСПЛ вказує на те, що розрізнення понять «катування», «нелюдське поведження» та «поведження з особою, яке принижує її гідність» необхідне для того, щоб «позначити особливий рівень жорстокості умисного нелюдського поведження, що призводить до тяжких і жорстоких страждань» (рішення в справі «Ірландія проти Великої Британії» від 18 січня 1978 року) з метою отримання відомостей, покарання або залякування (рішення у справі «Селмуні проти Франції» від 28 липня 1999 року, «Акоч проти Туреччини» від 11 жовтня 1994 року).

ЄСПЛ неодноразово акцентував на обов'язку держави забезпечити тримання ув'язненої особи в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності, належно забезпечити її здоров'я та добробут, з огляду на практичні потреби ув'язнення. Ненадання належної медичної допомоги можуть трактувати як поведження, що суперечить ст. 3 ЄКПЛ (рішення у справах «Кудла проти Польщі» від 26 червня 2000 року, «Петухов проти України» від 21 жовтня 2010 року, «Ухань проти України» від 18 грудня 2008 року, «Хумматов проти Азербайджану» від 29 листопада 2007 року).

Розглядаючи скарги на неналежне поведження із затриманими, яке пов'язано з неналежним дотриманням права особи на охорону здоров'я, вітчизняні суди в кримінальному провадженні теж беруть до уваги практику ЄСПЛ. Іванівський районний суд Одеської області вироком від 10 квітня 2017 року визнав особу невинною в учиненні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, визнавши показання обвинуваченого А. такими, що отримані внаслідок застосування насильства (застосування електричного струму) й погроз щодо притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин.

У справі «Паньків проти України» від 28 лютого 2019 року було зафіксовано порушення матеріального аспекту ст. 3 ЄКПЛ у зв'язку з катуванням заявника працівниками правоохоронних органів у відділку поліції під час його перебування під вартою. Порушення процесуального аспекту ст. 3 ЄКПЛ встановлено у зв'язку з неефективністю проведення розслідування за скаргами заявника на жорстоке поведження, оскільки кримінальне провадження не порушували понад роки, попри те, що відповідне поведження частково підтверджував висновок судово-медичної експертизи. Крім того, слідчі органи не вживали будь-яких спроб установити обставини відповідних подій. За цих обставин ЄСПЛ дійшов висновку про

порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у зв'язку із засудженням заявника на підставі отриманих унаслідок жорстокого поведження зізнавальних показань, що призвело до несправедливості кримінального провадження.

Кожен має право на свободу й особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім зазначених випадків і відповідно до процедури, встановленої законом (ст. 5 ЄКПЛ).

У справі «Белей проти України» від 20 червня 2019 року було констатовано порушення п. 1 ст. 5 ЄКПЛ у зв'язку з незаконним позбавленням заявника свободи з огляду на незадокументоване тримання його під вартою у відділку поліції понад одну добу. Крім того, зафіксовано порушення матеріального та процесуального аспектів ст. 3 ЄКПЛ у зв'язку з катуванням заявника з боку правоохоронних органів і відсутністю ефективного розслідування щодо цього (зокрема невиконання прокурором вказівок суду щодо проведення додаткових судових експертиз та перевірок). ЄСПЛ зазначив, що тілесні ушкодження, яких зазнав заявник, хоча й було кваліфіковано у висновках судово-медичних експертиз як «легкі», однак вони засвідчують жорстоке поведження, якого зазнав заявник. Згідно з наданим заявником описом поведження, підтвердженого судово-медичною експертизою, це поведження було здійснено за зачиненими дверима у відділку міліції, де заявник не мав засобів для захисту. За цих обставин фізичний біль у зв'язку із завданням тілесних ушкоджень мав загострюватися відчуттям безпомічності, стресу й тривоги. Крім того, жорстоке поведження із заявником було навмисним і спрямованим на отримання від нього показань щодо злочину, в учиненні якого його підозрювали.

Посилаючись на власну прецеденту практику в справах щодо України, ЄСПЛ у справі «Бекетов проти України» від 19 лютого 2019 року встановив порушення ст. 3 й 13 ЄКПЛ у зв'язку з відсутністю в національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту щодо скарг заявника на умови тримання його під вартою в Київському СІЗО (розслідування не було спрямовано на встановлення тілесних ушкоджень; відсутність обґрунтованого пояснення тривалості провадження, підхід державних органів до розслідування скарг заявника було переважно спрямовано на виправдання підозрюваних у жорстокому поведженні працівників поліції, а не встановлення фактичних обставин тощо), відсутністю належної медичної допомоги в СІЗО (не була адекватною та не мала комплексної терапевтичної стратегії), ненадання їжі й води в дні судових засідань.

Захист права на здоров'я неможливо реалізувати без права на справедливий судовий розгляд, яке передбачає встановлення фактів шляхом вивчення доказів, що містяться у справі (Gadzhiev, 2018). У ст. 6 ЄКПЛ зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж прийнятного строку незалежним і безстороннім судом, визначене законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

У розумінні ЄСПЛ процедура судового розгляду стосується й процесуального порядку розгляду клопотання про обрання заходу забезпечення кримінального провадження. Відповідно до практики ЄСПЛ, сама по собі тяжкість злочину, в учиненні якого підозрюють особу, не може бути безумовною підставою для обрання щодо неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (рішення ЄСПЛ у справі «Ніколова проти Болгарії» від 25 березня 1999 року, «Єчус проти Литви» від 31 липня 2000 року). Позбавлення волі особи (тримання під вартою) не має перетворюватися на своєрідну прелюдію до завчасного відбуття імовірного вироку про позбавлення волі (рішення ЄСПЛ у справі «Ноймайстер проти Австрії» від 27 червня 1968 року).

Слідчому судді, суду під час розгляду відповідного клопотання, зауважує О. Г. Яновська, слід ретельно перевіряти достовірність підстав для його задоволення, оскільки одним із найпоширеніших порушень прав людини, визнаних ЄСПЛ у справах проти України, є необґрунтоване ухвалення судами рішень про продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, а також те, що можливість застосування запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, у низці випадках навіть не було розглянуто (Yanovska, 2013).

Під час розгляду клопотання про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд має зважати на характеристики особи, які можуть засвідчити стан здоров'я підозрюваного (обвинуваченого) (ч. 1 ст. 178 КПК України). Адже незадовільний стан здоров'я особи є чинником меншої вірогідності того, що вона може ухилитися від слідства й суду, перешкоджати встановленню істини у справі.

Отже, упродовж обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід переконатися, що його застосування не призведе до погіршення стану здоров'я підозрюваного (обвинуваченого). Міжнародна судова практика дотримується позиції, що в разі тяжкої хвороби особи в умовах слідчого ізолятора, коли немає можливості здійснювати необхідне лікування, до

неї не варто застосовувати зазначений запобіжний захід. На необхідність урахування стану здоров'я обвинуваченого в разі необхідності стаціонарного лікування у зв'язку з тяжкими хронічними захворюваннями вказує й постанова № 14 пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року «Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанції процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою».

У пункті 10 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 січня 2013 року конкретизовано положення п. 3–8 ч. 1 ст. 178 КПК України. Встановлення віку передбачає з'ясування стану здоров'я – наявності тяжких хвороб, інвалідності, нездатності самостійно пересуватися. З огляду на репутацію підозрюваного (обвинуваченого), слідчий суддя, суд зобов'язані проаналізувати матеріали сторін кримінального провадження, об'єктивно оцінити дані, що засвідчують перебування підозрюваного (обвинуваченого) на обліку в наркологічному, психоневрологічному диспансері тощо.

Отже, застосування в практичній діяльності правових позицій, викладених у рішеннях ЄСПЛ і національних судів, надає можливість особі вимагати забезпечення реалізації права на охорону здоров'я в контексті дотримання справедливої судової процедури як під час досудового розслідування (розгляд клопотання про обрання, зміну, продовження дії, скасування заходу забезпечення кримінального провадження), так і на судових стадіях кримінального процесу.

Ще одним важливим правом у цій сфері є права на інформацію та конфіденційність інформації, передбачені ст. 8 ЄКПЛ. У низці справ ЄСПЛ констатував, що систематичне зберігання та інше використання інформації щодо приватного життя особи охоплено ст. 8 ЄКПЛ. Насамперед це стосується інформації, що має інтимний зміст, зокрема інформації щодо фізичного чи психічного здоров'я конкретної особи (наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «З. проти Фінляндії» від 25 лютого 1997 року, «П. та С. проти Польщі» від 30 жовтня 2012 року тощо). Водночас, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, втручання в приватне життя є порушенням ст. 8 ЄКПЛ, за винятком випадків, коли таке втручання здійснено «згідно із законом», переслідує одну з легітимних цілей, визначених частиною другою цієї статті, та є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення таких цілей (рішення ЄСПЛ у справі «Суріков проти України» від 26 січня 2017 року).

ЄСПЛ у справі «Пантелеєнко проти України» від 29 червня 2006 року зазначив, що отримання конфіденційної інформації від психіатричної лікарні про психічний стан заявника та відповідного лікування, а також розголошення її на відкритих слуханнях було втручанням у право заявника на повагу особистого життя, закріпленого ст. 8 ЄКПЛ, зауваживши, зокрема, що деталі питання не могли впливати на результат судового процесу, а також про те, що запит суду першої інстанції на отримання інформації був зайвим, оскільки інформація не була «важливою для розслідування, попереднього розслідування чи суду» й відповідно незаконною (у контексті Закону України «Про психіатричну допомогу»).

Однією зі складових права на охорону здоров'я є право щодо згоди на лікування й медичне втручання, що стосується гарантій на фізичну та моральну недоторканність. Принцип фізичної та моральної недоторканності, гарантований ст. 8 ЄКПЛ, відповідно до конституційної доктрини, забороняє будь-яке фізичне втручання, яке може призвести до фізичного болю, фізичного каліцтва, стерилізації, пошкодження фізичних функцій чи завдати будь-якої шкоди здоров'ю особи (Shevchuk, 2007). Згідно з практикою ЄСПЛ, цей аспект містить заборону фізичного насильства (справа «Х та У проти Нідерландів» від 26 березня 1985 року), дисциплінарні тілесні покарання («Костелло—Робертс проти Сполученого Королівства» від 25 березня 1993 року), примушування здавати аналізи крові («Х. проти Австрії» від 24 жовтня 1979 року), сечі («Петерс проти Нідерландів» від 6 квітня 1994 року) тощо (Shevchuk, 2007).

ЄСПЛ у своїх рішеннях зважає на те, що будь-яке звернення до примусового медичного втручання з метою виявлення доказів учинення злочину повинно бути переконливо обґрунтовано фактичними обставинами кожної справи. Зазначене твердження застосовне, коли процедуру спрямовано на вилучення з тіла особи реальних доказів злочину, в учиненні якого її підозрюють. Українське насильницький характер такого втручання потребує критичного розгляду всіх супутніх обставин. У цьому аспекті належну увагу слід приділяти тяжкості зазначеного злочину. Влада також має продемонструвати, що вона взяла до уваги альтернативні методи виявлення доказів. Крім того, ця процедура не має містити загрози заподіяння тривалої шкоди здоров'ю підозрюваного (наприклад, рішення ЄСПЛ у справах: «Невмержицький проти України» від 5 квітня 2005 року; «Шмідт проти Німеччини» від 5 січня 2006 року). Будь-яке завдання шкоди лікарями, навіть найменше, фізичній цілісності особи тягне за собою

втручання в право на повагу до приватного життя (рішенні ЄСПЛ у справі «Бендерський проти України» від 15 листопада 2007 року).

Такою, що принижує гідність особи, може бути визнано інформацію, яка стосується інтимних подробиць життя. Відповідно до п. 2 ч. 2 КПК України, докази, отримані внаслідок проведення експертизи, може бути визнано судом недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи або зразки для експертизи отримано внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (ст. 87 КПК України).

Процедура відібрання таких зразків зазвичай відбувається за згодою підозрюваного пасивно витримати незначне порушення його фізичної цілісності або шляхом отримання матеріалу, який виробляється в процесі природної життєдіяльності організму («Сондерз проти Сполученого Королівства» від 17 грудня 1996 року), без завдання ризику для здоров'я («Яллох проти Німеччини» від 11 липня 2006 року).

Поділяємо позицію І. В. Гловюк, згідно з якою ефективність кримінального процесуального правозастосування залежить передусім від якості кримінального процесуального законодавства, яке має бути максимально чітким і несуперечливим, щоб обмеження прав людини в кримінальному провадженні здійснювалося з дотриманням принципу правової визначеності (Hlovciuk, 2017). Проте, як засвідчує практика, найбільша складність у застосуванні ст. 245 КПК України пов'язана з відсутністю єдиного, законодавчо визначеного переліку біологічних зразків особи, а також неоднозначність практики віднесення відмови добровільно надати біологічні зразки для проведення експертизи до реалізації права не свідчити проти себе.

Отже, доки на національному рівні не буде внесено відповідні зміни до відомчих/міжвідомчих нормативно-правових документів, біологічними зразками особи пропонують вважати всі зразки біологічного походження в класичному значенні (слина, кров, сеча, піт, волосся, нігті, сперма тощо), а також матеріали, пов'язані із життєдіяльністю особи як біологічної істоти (зразки відбитків пальців рук, зубів, будь-яких поверхонь тіла, запахових слідів, зразки почерку, мовлення та голосу тощо). Відібрання таких біологічних зразків слід здійснювати в порядку, визначеному ч. 3 ст. 245 КПК України.

Прикладом використання вітчизняними судами права на сприятливе екологічне середовище, пов'язаного з гарантією охорони здоров'я, є рішення Жовтневого районного суду

м. Харкова від 31 липня 2017 року, до якого надійшла скарга про порушення адміністрацією установи виконання покарань прав і свобод ув'язненої під час тримання під вартою. У клопотанні та доповненнях до нього заявниця просила зобов'язати установу виконання покарань м. Харкова облаштувати камеру для осіб, які не курять, визнати дії адміністрації такими, що порушують її права, та зобов'язати компенсувати їй моральну шкоду. З огляду на стан здоров'я заарештованої, дані медичних довідок і практику ЄСПЛ (рішення у справах «Островар проти Молдови» від 13 вересня 2005 року та «Митрофан проти Молдови» від 15 квітня 2013 року), керуючись ч. 1 ст. 206 КПК України, суд частково задовольнив скаргу, зобов'язавши установу виконання покарань № 27 перевести жінку в камеру для некурців.

Слід зазначити, що фундаментальний характер прав, гарантованих ЄКПЛ, спонукав до формування в практиці ЄСПЛ жорстких критеріїв реагування на порушення їх шляхом розслідування поданої заявником скарги, що має бути незалежним, неупередженим, ретельним, невідкладним, здійснюватися із залученням потерпілих, під контролем громадськості. А отже, таке розслідування має відповідати мінімальним критеріям ефективності в розумінні ЄСПЛ. Водночас різноманіття наукових поглядів, пов'язаних з пошуком балансу між публічним і диспозитивним началами в правовому регулюванні відносин держави та людини в кримінальному провадженні, не має бути перешкодою для подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства (Макарова, 2018).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній здійснено спробу проаналізувати й оцінити механізми забезпечення права на охорону здоров'я в кримінальному судочинстві, напрацьовані європейською практикою. Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на здоров'я шляхом захисту права на життя, заборону тортур, права на свободу й особисту недотор-

канність, справедливий судовий розгляд, повагу до особистого й сімейного життя, недоторканність житла. Подано науково обґрунтовані рекомендації стосовно доцільності імплементації окремих стандартів, відображених у ЄКПЛ, у кримінальне процесуальне законодавство України, теоретичні, практичні та законодавчі пропозиції, спрямовані на підвищення рівня захисту права на охорону здоров'я на національному рівні.

Висновки

Право на охорону здоров'я як міжнародний стандарт кримінального судочинства, розроблений ЄСПЛ і втілений на національному рівні, є складним, комплексним поняттям, яке охоплює різні можливості й права, що потребують захисту. Право на охорону здоров'я може бути реалізовано в межах захисту таких визнаних ЄКПЛ та відображених у вітчизняному законодавстві прав, як: право на повагу до приватного й сімейного життя (право на фізичну та моральну недоторканність особи), право на свободу й особисту недоторканність, право на інформацію та конфіденційність інформації, право на сприятливе екологічне середовище, право на отримання достовірної та своєчасної інформації про фактори, що впливають на здоров'я.

Аналіз прецедентної судової практики ЄСПЛ щодо рішень вітчизняних судових інстанцій щодо спорів, пов'язаних із реалізацією права на охорону здоров'я, дає змогу констатувати її відносну «молодість». Вивчення практики суду щодо скарг на порушення права на охорону здоров'я правоохоронними та судовими органами України засвідчує необхідність підвищення рівня захисту означеного права на національному рівні таким шляхом: активізація правової освіти населення; ознайомлення уповноважених учасників кримінального процесу (слідчих, прокурорів, суддів) з конвенційними положеннями щодо забезпечення права на охорону здоров'я, а також із практикою їх застосування ЄСПЛ; внесення змін до відомих/міжведомчих нормативно-правових документів, які визначатимуть зміст і перелік біологічних зразків особи.

REFERENCES

- Bakhnovskiy, A.V. (2019). Postanovleniia evropeyskogo suda po pravam cheloveka kak faktor razvitiia otechestvennoy sudebnoy praktiki: aktualnye voprosy implementatsii, perspektivy primeneniia [Decisions of the European Court of Human Rights as a factor in the development of domestic judicial practice: current issues of implementation, prospects for application]. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia, Theory and practice of social development*, 37-41. doi: 10.24158/tipor.2019.7.6 [in Russian].
- Belaia, O.V. (2019). Praktika Evropeyskogo Suda po pravam cheloveka ob ispolzovanii genomnoy informatsii i biomateriala cheloveka [European Court of Human Rights practice on the use of genomic information and human biomaterial]. *Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye organizatsii, International Law and International Organizations*, 2, 57-70. doi: 10.7256/2454-0633.2019.2.30166 [in Russian].

- Borisova-ZNarova, V.G. (2008). Mezndunarodno-pravovye osnovy obespecheniia prava cheloveka na zdorove [International legal framework for ensuring the human right to health]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Burmagin, S.V. (2018). Problemy primeneniia resheniy Evropeyskogo suda po pravam cheloveka pri rassmotrenii ugovolnykh del sudami Rossiyskoy Federatsii [The problems of applying the decisions of the European Court of Human Rights in criminal cases by the courts of the Russian Federation]. *Vserossiyskiy kriminologicheskii zhurnal, All-Russian Criminological Journal*, 2(12), 299-309. doi: 10.17150/2500-4255 [in Russian].
- Demchenko, I.S. (2014). Praktyka yevropeiskoho sudu z prav liudyny v natsionalnii sudovii praktytsi u spravakh, poviazanykh iz medytsynoiu [Case law of the European Court of Human Rights in national jurisprudence in medical matters]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 348-350 [in Ukrainian].
- Drozdov, O. *Yak maie dotrymuvatysia pravo zasudzhennykh na okhoronu zdorovia v konteksti praktyky YeSPL [How the right of prisoners to health care should be respected in the context of practice]*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/130158-yak_mae_dotrimuvatisya_pravo_zasudzhenih_na_okhoronu_zdorovya.html [in Ukrainian].
- Entin, L.M. (2007). *Evropeyskoe pravo. Pravo Evropeyskogo Soiuzu i pravovoe obespechenie zaschity prav cheloveka [European law. European Union law and legal protection of human rights]*. Moscow: Norma [in Russian].
- Gadzniev, Kh.I. (2018). Voprosy dokazyvaniia v praktike Evropeyskogo suda po pravam cheloveka [Evidence issues in the practice of the European Court of Human Rights]. *Zhurnal rossiyskogo prava, Journal of Russian Law*, 6, 78-95. doi: 10.12737/art_2018_6_8 [in Russian].
- Gracheva, S.A. (2018). Soglasovanie natsionalnogo i mezndunarodnogo prava v sviazi s voprosami ispolneniia postanovleniy evropeyskogo suda po pravam cheloveka (teoreticheskii rakurs) [Harmonization of national and international law in connection with issues of the enforcement of judgments of the European Court of Human Rights (theoretical perspective)]. *Zhurnal zarubeznogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniia, Journal of Foreign Law and Comparative Law*, 4, 47-56. doi: 10.12737/art.2018.4.6 [in Russian].
- Hloviuk, I.V. (2017). Aktualni pytannia vdoshkonalennia stat' 132 KPK Ukrainy [Topical Issues of Improving Article 132 of the CPC of Ukraine]. *Aktualni problemy udoshkonalennia kryminalnogo protsesual'nogo zakonodavstva, Actual problems of improvement of criminal procedural legislation: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 176-180). Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
- Khendel, N. (2016). Zakhyst prava na zdorovia u Yevropeiskomu sudi z prav liudyny [Protecting the right to health at the European Court of Human Rights]. *Ukrainske pravo, Ukrainian law*. Retrieved from http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/zakhyst-prava-na-zdorov-ya-u-evropeys%60komu-sudi-z-prav-lyudyny [in Ukrainian].
- Klymchuk, M.P. (2018). Mizhnarodni standarty shchodo zakhystu prav uchastnykiv kryminalnogo provadzhennia [International standards for the protection of the rights of participants in criminal proceedings]. *Orhanizatsiino-upravlinske ta ekonomiko-pravove zabezpechennia diialnosti Yedynoi derzhavnoi systemy tsyvil'nogo zakhystu (YeDSTsZ), Organizational, managerial and economic-legal support of the activities of the Unified State Civil Protection System (ESDC): Proceedings of the 3th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 28-29). Cherkasy [in Ukrainian].
- Klymchuk, M.P., & Stepanov, O.S. (2013). Chy dopomozhe likviduvaty katuvannia novyi KPK? [Will the new PDA help eliminate torture?]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 3-2, 319-321 [in Ukrainian].
- Komitet z ekonomichnykh, sotsialnykh i kulturnykh prav (KESKP). Zahalnyi komentar No.14. U.N. Doc. E/C.12/2000/4 (11 serp. 2000 r.) [Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). General Comment No. 14. U.N. Doc. E/C.12/2000/4 (11 August 2000)]. (n.d.). [www2.ohchr.org](http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm). Retrieved from <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm> [in Ukrainian].
- Korotkevych, M.Ye., & Pushkar, P.V. (2015). Zmist oboviazku sudu zabezpechyty dotrymannia prava na svobodu ta osobystu nedotorkannist u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Content of court's obligation to ensure respect for the right to liberty and security of person in the light of the case law of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 8(180), 40-48 [in Ukrainian].
- Korovaiko, O.I. (2017). Realizatsiia mizhnarodnykh standartiv kryminalnogo sudochynstva v sudovomu provadzhenni Ukrainy [Realization of international standards of criminal justice in judicial proceedings of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kroitor, V.A., & Stepanenko, T.V. (2005). Standarty Yevropeiskoho Soiuzu v sferi tsyvil'nogo sudochynstva: problemy dostupu do pravosuddia [European Union standards in the field of civil justice: problems of access to justice]. *Naukovi zapysy Kharkivskoho ekonomiko-pravovoho universytetu, Scientific Records of Kharkiv University of Law and Law*, 1(2), 64-77 [in Ukrainian].
- Kuchiv, O. *Skarhy na zhorstoke povodzhennia: efektyvnist yikh rozsliduvannia u svitli praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Violence complaints: the effectiveness of their investigation in the light of the case law of the European Court of Human Rights]*. Retrieved from <https://yvu.com.ua/skargy-na-zhorstoke-povodzhennia-efektyvnist-yih-rozsliduvannya-u-svitli-praktyky-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny> [in Ukrainian].
- Kuchynska, O.P., Fulei, T.I., & Barannik, R.V. (2013). *Pryntsypy kryminalnogo provadzhennia u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Principles of criminal proceedings in the light of the case law of the European Court of Human Rights]*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf [in Ukrainian].

- Makarova, O.V. (2018). Realizatsiia resheniy Evropeyskogo suda po pravam cheloveka v kontekste razvitiia ugolovno-protsessualnogo zakonodatelstva [Implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in the context of the development of criminal procedure legislation]. *Zhurnal rossiyskogo prava, Journal of Russian Law*, 8, 124-134. doi: 10.12737/art_2018_8_12 [in Russian].
- Maliarenko, V.T. (2005). *Perebudova kryminalnogo protsesu Ukrainy v konteksti yevropeyskykh standartiv [Restructuring of Ukraine's criminal process in the context of European standards]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Nikolaev, A.M., & Davtzn, M.K. (2018). Ispolnenie resheniy Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka i Meznamerikanskogo suda po pravam cheloveka: sravnitel'nyy analiz [Enforcement of Judgments of the European Court of Human Rights and the Inter-American Court of Human Rights: A Comparative Analysis]. *Zhurnal zarubeznogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniia, Journal of Foreign Law and Comparative Law*, 4, 40-46. doi: 10.12737/art.2018.4.5 [in Russian].
- Nosova, E.S. (2016). Vliianie resheniy suda ES na stanovlenie prava evropeyskogo soiuzia [The impact of EU court decisions on the formation of European Union law]. *Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye organizatsii, International law and international organizations*, 1, 50-59. doi: 10.7256/2226-6305.2016.1.17229 [in Russian].
- Rukavishnikova, A.A. (2015). Variativnost ponimaniia okonchatelnogo sudebnogo resheniia v resheniiakh Evropeyskogo suda po pravam cheloveka: ugolovnaia iustitsiia [Variability of understanding of the final judgment in the decisions of the European Court of Human Rights: criminal justice]. *Russian Journal of Criminal Law*, 2(6), 53-58. doi: 10.17223/23088451/6/10 [in Russian].
- Sadova, T.V. (2009). Obmezhennia prav i svobod u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy ta derzhav anhl'o-amerykanskoj pravovoi systemy v konteksti mizhnarodnykh standartiv [Restriction of Rights and Freedoms in the Criminal Procedure of Ukraine and the States of the Anglo-American Legal System in the Context of International Standards]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Shevchuk, S. (2007). *Sudovi zakhyt prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial protection of human rights: Case law of the European Court of Human Rights in the context of the Western legal tradition]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Referat [in Ukrainian].
- Slynko, S.M. (2016). Zatrymannia pidozriuvanykh u vchynenni zlochyniv (chy vidpovidaiut vymohy kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy Yevropeiskym standartam) [Detention of suspected crimes (whether the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine comply with European standards)]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 2, 200-208 [in Ukrainian].
- Trakalo, R.I. (2014). Sudovi kontrol za dotrymanniam prava na povahu do pryvatnogo zhyttia [Judicial review of respect for the right to respect for privacy]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yakovleva, S.P. (2016). Pravovye pozitsii Evropeyskogo Suda po pravam cheloveka [Legal positions of the European Court of Human Rights]. *Baikal Research Journal*, 5(7). doi: 10.17150/2411-6262.2016.7(5).23 [in Russian].
- Yanovska, O.H. (2013). Zastosuvannia praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni sudovoho kontroliu u kryminalnomu provadzhenni [Application of the case law of the European Court of Human Rights in the exercise of judicial review in criminal proceedings]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, Bulletin of the Academy of Advocates of Ukraine*, 2(27), 12-17 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бахновский А. В. Постановления европейского суда по правам человека как фактор развития отечественной судебной практики: актуальные вопросы имплементации, перспективы применения. *Теория и практика общественного развития*. 2019. С. 37–41. doi: 10.24158/Tipor.2019.7.6.
- Белая О. В. Практика Европейского Суда по правам человека об использовании геномной информации и биоматериала человека. *Международное право и международные организации*. 2019. № 2. С. 57–70. doi: 10.7256/2454-0633.2019.2.30166.
- Борисова-Жарова В. Г. Международно-правовые основы обеспечения права человека на здоровье : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2008. 175 с.
- Бурмагин С. В. Проблемы применения решений Европейского суда по правам человека при рассмотрении уголовных дел судами Российской Федерации. *Всероссийский криминологический журнал*. 2018. № 2. Т 12. С. 299–309. doi: 10.17150/2500-4255.
- Демченко І. С. Практика європейського суду з прав людини в національній судовій практиці у справах, пов'язаних із медициною. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 348–350.
- Дроздов О. Як має дотримуватися право засуджених на охорону здоров'я в контексті практики ЄСПЛ. URL: https://zib.com.ua/ua/130158-yak_mae_dotrimuvatisya_pravo_zasudzhenih_na_ohoronu_zdorovya.html.
- Энтин Л. М. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : учебник. М. : Норма, 2007. 278 с.
- Гаджиев Х. И. Вопросы доказывания в практике Европейского суда по правам человека. *Журнал российского права*. 2018. № 6. С. 78–95. doi: 10.12737/art_2018_6_8.
- Грачева С. А. Согласование национального и международного права в связи с вопросами исполнения постановлений Европейского суда по правам человека (теоретический ракурс). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 4 (71). С. 47–56. doi: 10.12737/art.2018.4.6.

- Гловюк І. В. Актуальні питання вдосконалення статті 132 КПК України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д-ра юрид. наук, проф. Ю. П. Аленіна (Одеса, 21 квіт. 2017 р.). Одеса : Юрид. літ., 2017. С. 176–180.
- Хендель Н. Захист права на здоров'я у Європейському суді з прав людини. *Українське право*. 2016. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/zakhyst-prava-na-zdorov-ya-u-evropeys%60komu-sudi-z-prav-lyudyny.
- Климчук М. П. Міжнародні стандарти щодо захисту прав учасників кримінального провадження. *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ)* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Черкаси, 2018. С. 28–29.
- Климчук М. П., Степанов О. С. Чи допоможе ліквідувати катування новий КПК? *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 319–321.
- Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП). Загальний коментар № 14. U.N. Doc. E/C.12/2000/4 (11 серп. 2000 р.). URL: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cescr/comments.htm>.
- Короткевич М. Є., Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 8 (180). С. 40–48.
- Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 42 с.
- Кройтор В. А., Степаненко Т. В. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства: проблеми доступу до правосуддя. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2005. № 1 (2). С. 64–77.
- Кучів О. Скарги на жорстоке поводження: ефективність їх розслідування у світлі практики Європейського суду з прав людини. URL: <https://yvu.com.ua/skargy-na-zhorstoke-povodzhennya-efektyvnist-yih-rozsliduvannya-u-svitli-praktyky-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny>.
- Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 228 с.
- Макарова О. В. Реалізація рішень Європейського суду по правам человека в контексті розвитку уголовно-процесуального законодавства. *Журнал российского права*. 2018. № 8. С. 124–134. doi: 10.12737/art_2018_8_12.
- Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
- Николаев А. М., Давтян М. К. Исполнение решений Европейского суда по правам человека и Межамериканского суда по правам человека: сравнительный анализ. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2018. № 4. С. 40–46. doi: 10.12737/art.2018.4.5.
- Носова Е. С. Влияние решений суда ЕС на становление права Европейского Союза. *Международное право и международные организации*. 2016. № 1. С. 50–59. doi: 10.7256/2226-6305.2016.1.17229.
- Рукавишникова А. А. Вариативность понимания окончательного судебного решения в решениях Европейского суда по правам человека: уголовная юстиция. *Russian Journal of Criminal Law*. 2015. № 2(6). С. 53–58. doi: 10.17223/23088451/6/10.
- Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2009. 243 с.
- Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. 2-ге вид., випр., доповн. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
- Слинько С. М. Затримання підозрюваних у вчиненні злочинів (чи відповідають вимоги Кримінального процесуального кодексу України європейським стандартам). *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 200–208.
- Тракало Р. І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 212 с.
- Яковлева С. П. Правовые позиции Европейского Суда по правам человека. *Baikal Research Journal*. 2016. Т. 7. № 5. doi: 10.17150/2411-6262.2016.7(5).23.
- Яновська О. Г. Застосування практики європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12–17.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2019

Klymchuk M. – Ph.D in Law, Associate Professor, Senior Researcher Fellow of the Scientific Research Laboratory on the problems of Providing Criminal and Forensic Expert Study of the Educational and Research Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0488-5470>;

Marko S. – Ph.D in Law, Associate Professor, Criminal Investigation Inspector Novorozdilskyi Branch of Pustomytivskyi Police Department of the Main Directorate of the National Police in the Lviv Region, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

Use of the Practice of the European Court of Human Rights to Ensure the Health Rights in the Criminal Procedure of Ukraine

The **purpose** of the article is to determine the most effective measures of realization of the right to health that Ukraine could take in order to bring the law enforcement practice in line with the standards of the European Convention on Human Rights and precedents of the European Court of Human Rights, taking into account the experience of countries of the European Union and the Council of Europe, developing the most effective mechanisms for applying the decisions of the European Court of Human Rights in domestic criminal procedure in this regard. **Methodology.** The methodological basis of the article is a set of methods of scientific knowledge, among which the dialectical method occupies a leading place. General philosophical, general scientific and special legal methods of research were also used. Particular attention is paid to comparatively legal, structural-functional, regulatory-logical and systematic methods of research. The **scientific novelty** is that the authors attempted to analyze and evaluate mechanisms for ensuring the right to health care in criminal proceedings produced by European practice. The precedents of the European Court of Human Rights on the exercise of the right to health through the protection of the right to life, the prohibition of torture, the right to liberty and security of person, the right to a fair trial, respect for privacy and family life, the protection of housing are explored. Recommendations on the feasibility of implementing certain standards reflected in the European Convention on Human Rights in Ukraine's criminal procedural legislation have been made, and theoretical, practical and legislative proposals have been made to increase the level of protection of the right to health at the national level. **Conclusions.** The right to health, as an international standard of criminal justice, as elaborated by the European Court of Human Rights and reflected in the national legislation, is an intricate, complex concept that includes various options and rights that need protection. The right to health care can be exercised in the framework of the protection of those recognized by the European Convention on Human Rights and reflected in the national legislation, such as: the right to respect for privacy and family life (right to physical and moral integrity), the right to liberty and personal integrity, the right to information and confidentiality, the right to an eco-friendly environment, the right to obtain reliable and timely information on factors that affect health. An analysis of the precedents of the European Court of Human Rights on the decisions of domestic courts in the part of disputes related to the exercise of the right to health care allows to ascertain its relative «youth». The Court's precedents on the complaints concerning violations of the right to health care by law enforcement and judicial authorities in Ukraine demonstrate the need to increase the level of protection of the right at the national level by: providing legal education of the population; informing the authorized participants of the criminal procedure (investigators, prosecutors, judges) of the conventional provisions on the protection of the right to health care, as well as the practice of their application by the European Court of Human Rights; modification of departmental/interagency regulatory documents that will determine the content and list of biological specimens of a person.

Keywords: criminal proceedings; international standards; protection of rights; health care; European Court of Human Rights; freedom and privacy; biological samples of a person.

Kuzmenko I. – Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7282-6619>

Administrative and Legal Aspects of International Cooperation in the Professional Training of Police Managers

*The **purpose** of the article is to study the nature and current issues of international cooperation in the field of professional training of police management personnel. **Methodology.** The paper uses general scientific and specially scientific methods of cognition, the specific combination of which is determined by the purpose and tasks of the research. The use of the formal-logical method made it possible to define, refine and supplement individual concepts, categories, and order the conceptual and categorical apparatus. Formal logic methods, such as analysis and synthesis, deduction and induction, analogy and generalization, and more, have also been applied. The **scientific novelty** of the article is that it carried out a study of international cooperation in the field of professional management of police personnel at the current stage of state and legal development, as well as highlighted current problems in this area. **Conclusions.** International cooperation in the field of management training of the National Police of Ukraine is one of the priority areas. Further scientific research in this area should be linked to the detailed elaboration of specific problems of administrative and legal regulation in the analyzed area. In particular, this relates to the issue of upgrading the skills of senior executives using the experience of EU countries. Problems also arise in the case of secondment for the development of managerial staff to EU countries, which actualizes the need to develop an effective mechanism for international cooperation. The paper draws conclusions on the possibility of using international cooperation in improving the system of administrative and legal support of professional training of management personnel of the National Police of Ukraine.*

Keywords: police management; international cooperation; foreign experience; vocational training; adult education; administrative and legal support; European integration policy.

Introduction

Contemporary challenges and threats, above all hybrid, due to the influence of a complex of socio-demographic, economic, political, legal, psychological and technological factors, require an adequate transformation of both the entire security sector and the Ministry of the Interior in particular. The implementation of the measures consists of consistent steps based on optimal solutions that take into account the positive experience and best practices of the leading countries in the world. At the same time, during the reform, the stable functioning, management and effectiveness of the administrative staff of the bodies of the National Police of Ukraine should be ensured.

Among the tasks set out in the Strategy for the Development of the System of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020, the departmental system of professional training of management personnel of the National Police of Ukraine defines the need to «promote equal, mutually beneficial, socially and economically expedient cooperation with educational institutions of foreign states and international organizations» ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2017).

In order to improve the mechanism of professional training of management personnel of bodies and units of the National Police of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs actively participates in international cooperation in the field of training of qualified management personnel. According to paragraph 4 of Art. 16 of the Law of Ukraine «On the National Police», the Minister of Internal Affairs

of Ukraine ensures the implementation of international treaties of Ukraine, which belong to the spheres of police activity ("Zakon Ukrainy", 2015). In addition, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has an obligation to ensure international cooperation, participate in the development of projects and conclude international treaties of Ukraine on matters within its competence, to ensure, within the powers provided for by law, the execution of concluded international treaties of Ukraine ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2015).

However, the issues of improving the departmental education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a whole and of the National Police of Ukraine in particular, enhancing the level of international cooperation in this area have not yet been sufficiently studied and need further investigation (Komziuk, 2008, p. 9).

Aspects of the outlined problems were investigated by M. Anufrieva, O. Bandurki, I. Zozuli, O. Copana, R. Kalyuzhnogo, Yu. Kravchenko, O. Kuzmenko, D. Kalayanova, G. Ponomarenko, V. Cherney and others.

Noting the significant contribution of these scientists to the development of science, it can be noted that international cooperation contributes to the implementation of the European integration policy in the field of internal affairs and the achievement of the criteria necessary for Ukraine's full membership in the North Atlantic Treaty Organization. However, the experience of EU countries in the professional training of management personnel of bodies and units of the National Police

of Ukraine has not been thoroughly studied, so there is a possibility of further use of foreign experience. The experience of EU countries has positive examples, the skillful use of which can adapt the administrative and legal mechanism of professional training of management personnel of the National Police of Ukraine. The isolation of unexplored aspects of the general problem determines the relevance of the article and the need to study international cooperation in the field of professional management training in the activities of the bodies of the National Police of Ukraine.

The purpose

The purpose of the article is to study the essence and topical issues of international cooperation as a condition for improving the administrative and legal support of professional training of management personnel of the National Police of Ukraine, approximation of their system of training and passage of service to modern European standards, which is one of the priority tasks of our state in modern conditions.

Presentation of the main material

In modern conditions, there is an intensification of international cooperation in different spheres of life of societies and states on the principles of integration, cooperation and mutual enrichment. The National Academy of the Interior has a prominent position in the higher education system of the state and has wide international recognition. Since 1989, he has been a member of the Association of European Police Colleges, a participant in the Conference of Heads of Higher Educational Institutions of Police of Central and Eastern Europe, maintains working relationships with international organizations, educational institutions and police institutions in many countries, provides staff training for UN peacekeeping missions.

According to V. Cherney's point of view, «... the readiness and ability of police officers to solve problems of public order, fight against crime, strengthen the sovereignty and territorial integrity of the state in the difficult socio-political and economic conditions require constant improvement of professionalism of managerial staff. their knowledge, analytical thinking, ability to predict events and respond appropriately to them. And this requires a proper level of training for managers in departmental educational institutions and the appropriate qualification of teaching staff» (Chernei, 2014, p. 5). Supporting the position of the above scientist, it would be desirable to emphasize that today there is an urgent need to develop effective mechanisms for combating crime, improving the professional level of police management personnel, in particular by informing the heads of bodies and

units of the National Police of Ukraine of international norms concerning the protection of rights human rights, and the peculiarities of the activities of various international law enforcement organizations in these processes. The above factors require the creation of conditions for the effective development of international cooperation in the field of management training (Sokurenko, 2015, p. 373).

An important aspect of international cooperation in the field of professional training of police management personnel is the exchange of delegations, visits of authorized persons to establish and ensure cooperation aimed at enhancing the effectiveness of the police of Ukraine. For example, in 2016, a delegation of the High School of Police of the Federal Republic of Germany (Munster), consisting of Heinz Albert Stumpfen, dean of the road safety faculty and Lars Wagner, head of the department of international relations, visited the National Academy of Internal Affairs. The purpose of the visit was to get acquainted with the activities of the National Academy of Internal Affairs and to discuss the prospects of further cooperation.

Foreign experts were acquainted with the history of the emergence and formation of the Navas, its modern structure, material and technical base, the organization of the educational process, as well as the role of the Academy in the implementation of the Ministry of Internal Affairs reform and in training (retraining, advanced training) of personnel for the National Police of Ukraine for other public authorities and management.

For his part, Mr. Stumpfen and Mr. Wagner spoke about the activities of the German Police High School, the only specialized educational institution that trains management staff for the Ministry of Internal Affairs and the police at the federal level and for all German lands. The annual recruitment is 180–200 people (98 % of the alternatives – police officers, 2 % – civil servants), term of training – 2 years. The educational process is based on the combination of theoretical and research lessons with the acquisition (consolidation) of practical skills; The German police experience is constantly analyzed, active teaching methods and modern technologies are introduced. Upon completion of the studies and the degree of Master of Management, trainees receive another special rank (up to the police major inclusive) and are assigned to a position higher than the previous one.

In 2019, a roundtable was held at the National Academy of the Interior with the participation of foreign experts – representatives of the Hans Seidel Foundation and the Bavaria Ready Police to discuss the results of a joint project to reform the management training system of the Ukrainian police, as well as prospects for further cooperation.

During the visit, Gerd Enkling, Head of the Training and Improvement Department of the

Bavaria Preparedness Police, had the opportunity to get acquainted with the practical component of the professional training of Ukrainian police officers. According to a German specialist, the National Academy of the Interior is successfully applying the experience gained from the implementation of a management training project jointly with the Hans Seidel Foundation and the Bavarian Police. According to the results of the discussion, the work carried out during the joint project was considered successful. The parties also agreed on the need to continue the initial cooperation next year.

Adopt common legal acts in the field of law enforcement and strengthen the interaction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with the United Nations (UN), Interpol, the Council of Europe, the International Police Association (IPA), the European Union Advisory Mission (EUAM), the International Association of Chiefs of Police (the Association of Police Chiefs) IACP) requires other international organizations to ask the heads of various police agencies to implement concerted law enforcement and joint decisions.

Regarding integration and cooperation in the field of European police leadership, Director of the Police Academy of the Netherlands, Piet Van Rinen, said: «Despite the differences in the social structure and cultures of the countries today, the fact that borders within Europe are open and necessary a prerequisite for starting meetings of police officers and teaching them police management at European level» (Ponsaers, p. 573).

The clear tendency towards integration in the field of management training for law enforcement agencies between the countries of Europe in the 1990s is explained by a number of reasons:

- Objective conditions characterized by increasing interdependence of peoples, globalization of problems and increasing universalization of various social phenomena, including law enforcement, police structures and training systems;

- approximation of national legislative and legal systems; adopting a number of common legal acts that oblige them to be guided and undoubtedly adhered to in law enforcement activities;

- internationalization and integration of the criminal world, which dictates the need for consolidation of international law enforcement agencies, mutual understanding of both positive and negative experience in the fight against international and transnational organized crime (Bezpalova, 2014, p. 416);

- scientific and practical search for new approaches in the development and improvement of systems of professional training of police management personnel (legal bodies, bodies of the National police, police, etc.) in accordance with the requirements of the XXI century;

- the approximation of professional training for police management to uniform international standards based on the best experience of training police officers in leading countries (Anufriev, Bandurka, & Yarmysh, 1999, p. 133).

The existing differences between European political systems, legislation and education create obstacles to the development of cooperation, but at the same time there is a willingness to overcome the difficulties that arise.

Legal and organizational regulation of interaction in the activities and professional training of police executives is carried out on the basis of bilateral and multilateral agreements of various actions – interstate, intergovernmental, interagency. The goals, objectives, content and forms of training are determined in the light of such international agreements as the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the UN General Assembly on 10 December 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by General Assembly resolution 2200 A (XXI). UN Convention of 16 December 1966, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950, European Conventions on the Extradition of Criminals of 13 December 1957, On Mutual Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters of 22 January 1993 g., and others.

Among the most important international regulations affecting the organization and training of police officers are the Code of Conduct for Law Enforcement Officials, adopted by UN Economic and Social Council Resolution 1981/61 of 24 May 1989, Basic Principles for the Use of Force. and firearms by law enforcement officials, adopted by resolution VII of the UN Congress on Crime Prevention and Treatment of Offenders (27 August – 7 September 1990), Declaration Exposure Police approved Resolution 690 of the Parliamentary Assembly on 8 May 1979. Constitution of the European Union, October (2004) and others.

Due to the organizational and staff changes, due to the close cooperation with the educational institutions of the EU countries, in 2018, an institute of management training and advanced training was created in Ukraine – a structural unit of the National Academy of Internal Affairs, the main activity of which is advanced training (specialization) and retraining of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine.

Academic scholars believe that, while studying at high schools, police management personnel should master the science of management and should be trained as future managers (Hroholskyi, 2004, p. 268-269). That is, the focus on management training should be given to postgraduate education.

The guiding document in the field of development of international cooperation in the field of management training of bodies of the National Police of Ukraine is the Strategy of development of bodies of the system of the Ministry of Internal Affairs № 1023-r, stating that Ministry of Internal Affairs, implementation of best management experience in the bodies and units of the National Police of Ukraine and support for the implementation of pilot projects, implementation of programs many approaches, coordination and reporting in the work related to international technical assistance, preparation of information systems of the Ministry of Internal Affairs to join the Schengen Information System, deepening and expansion of knowledge, skills and management skills of the National Police of Ukraine bodies in dealing with information systems, stimulating managers of all levels to use new administrative experience, the need to improve the training of heads of bodies of the National Police of Ukraine for interaction with law enforcement agencies other countries in addressing such global issues as terrorism, transnational crime, inter-ethnic conflicts, enhancing cooperation with international organizations, and raising new demands for international cooperation between educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. At the same time, these new requirements are not disclosed in the Strategy.

At the same time, adult education is one of the promising areas for national police training. Thus, the Ministry of Education and Science of Ukraine held a wide discussion on finalizing the draft Law on Adult Education. It was stated that it should establish clear conditions for recognition of non-formal and informal education, take into account the ideas of dual education, and provide an open and transparent vision of continuing education ("U mezhakh tyzhnia", 2019).

Among the areas in which the international cooperation of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be pursued, the Strategy refers to: 1) ensuring the participation of the administrative staff of bodies and units of the National Police of Ukraine in peacekeeping activities; 2) organizing, extending and providing training for EU management; 3) organization of business trips of management personnel of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to EU countries; 4) interaction of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with international organizations – the UN, the Council of Europe, the European Union, the ICRC, etc.; 5) ensuring a comprehensive adult education system that would allow the implementation of the concept of lifelong learning and regulatory support for adult education.

In particular, the first direction under the Strategy includes:

- improving the professional training of peacekeepers, which will allow them to occupy management positions in peacekeeping missions;
- reworking in accordance with the solution of new tasks of regulatory legal documents of the bodies and units of the National Police of Ukraine, regulating the participation of the administrative staff of the bodies of the National Police of Ukraine in peacekeeping activities; creation of new educational and methodological materials for representatives of the Ministry of Internal Affairs and the Special Peacekeeping Center of the National Academy of Internal Affairs using international experience; use of modern educational technologies in the educational process and over the problem of qualitative training of peacekeeping management personnel.

The second direction, respectively, includes:

- creation of an effective mechanism for marketing of educational services and ensuring expansion of export of educational services of educational institutions of bodies and units of the National Police of Ukraine;

- strengthening the role of the National Police of Ukraine as an educational center among EU countries;

- significant expansion of training on the basis of compensation of foreign specialists, which will help to improve the interaction between Ukrainian and European law enforcement agencies and the development of educational and training facilities of educational institutions of the National Police of Ukraine;

- joint organization of conferences, seminars and roundtables in the neighboring EU countries with Ukraine, dedicated to topical problems of professional management training;

- taking into account Ukrainian and European experience in the creation of new training courses on advanced issues related to law enforcement and the fight against crime (terrorism, extremism, transnational crime, illegal movement of people, etc.) and the organization of international conferences, seminars and round tables on this basis;

The third area of international cooperation of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in organizing the secondment of Ukrainian specialists abroad provides:

- ensuring the effective study and use of the experience of EU countries to improve the training of management staff and activities of the National Police of Ukraine;

- Expanding relations with European partners (universities, police institutions, law enforcement);

- replenishment of libraries and funds of departments by normative, informative and educational-methodical materials».

The implementation of the fourth direction, which is carried out within the framework of interaction of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with international organizations, provides:

- inclusion of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the programs implemented by these organizations;
- participation in their working bodies;
- coordination of research on law enforcement issues conducted with the support of these organizations in the territory of Ukraine;
- intensification of participation of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in competitions for grants and targeted programs; at international conferences, seminars and roundtables;
- development, taking into account the international requirements of international legal acts and experience of EU countries, new training courses aimed at preparing employees of the National Police to solve social problems that affect the reduction of offenses.

– The implementation of the fifth direction, which is carried out within the framework of interaction of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with international organizations, provides:

- to develop adult education on human values, the ideals of humanism;
- harmonize the interests of the individual and society and make it accessible to all sections of the population;
- to create objective conditions for the maximum development of the individual, the realization of all personal potential opportunities, which will facilitate both its adaptation to changing socio-economic conditions and social protection of the adult;
- create conditions for the organization of adult education;
- determine the status of teaching staff for adult education;
- to create an information and communication space for adult education, with the subsequent launch of relevant web pages, newsletters, implementation of international educational programs, etc.;

The interpretation of the term «adult education» can be found in various sources, however, the basic interpretation of this phenomenon is considered to be the wording published in the Recommendation as «... the whole complex of organized education processes, regardless of the content, level and method, formal or other reasons, which Continuing or completing education at schools and universities, as well as hands-on training through which persons who are considered as adults by the society of which they are part, develop their abilities; improve their technical and professional qualifications or gain a new orientation and change their attitudes or behaviors in the dual perspective of all-round

personal development and participation in balanced and independent social, economic and cultural development».

In our view, the given list of tasks and directions of activity in the sphere of improvement of professional training of administrative personnel of bodies of the National police of Ukraine, stated in the Strategy, is obviously insufficient. It should be supplemented by a significant direction – to develop international cooperation in the field of professional management of police management personnel for the signing by Ukraine of the Agreement on Uniform Candidate Education for Higher Bodies of the EU Police Enforcement Service; management training of police heads.

Today, virtually all police education institutions in EU countries, as well as in Ukraine, there are international departments that deal with the establishment and implementation of contacts, cooperation and cooperation with foreign agencies and civilian educational institutions, practical police bodies, international organizations, etc. International police educational establishments are formed and functioning. In January 1995, an agreement was set up by the President of the Police Academy in Munster (Germany), the Director of the Netherlands Learning Center (LSOP) and the Director of the United Kingdom National Police Training – Association of Colleges – Association of European Colleges (AEPIC), which comprises the police colleges (academies) of the Member States of the European Union (France, Germany, Italy, Belgium, the Netherlands, Luxembourg, United Kingdom, Denmark, Ireland, Greece, Spain, Portugal, Sweden, Finland) Nlandia, Austria). This has the dual purpose: first, to agree on where and how to conduct joint training of top-ranking police officers on the basis of mutual agreement and validity; second, to exchange information and maintain contacts in relevant areas of training for police officers (Zozulia, 2014, p. 20-21).

Thanks to the meticulous and prolonged work of representatives of the Ministry of Internal Affairs and the Special Peacekeeping Center of the National Academy of Internal Affairs of the world recognition was succeeded to reach Ukraine, in particular, over the problem of qualitative training of peacekeeping police personnel.

UN Qualified Expert on Police Professional Training The Integrated Professional Training Service of the Department of Peacekeeping Operations and the United Nations Department of Field Missions, Stefan Schwartz, on a working visit to Ukraine, in particular, noted that Ukraine is one of the top ten countries in the world international police officers.

The Association of European Police Colleges Association provides a single principle of contact for all police training institutes in Europe. Maximum cooperation and coordination is achieved between the

members of the Association regarding the training of police management personnel, advanced pedagogical and practical experience, as well as the best scientific researches are disseminated. The Association also develops joint training programs as needed and cooperates with the International Law Enforcement Academy (ILEA) in Budapest. The Association of European Police Colleges identifies the educational queries that are most relevant to multinational approaches. The annual calendar of courses and training programs on combating so-called «border-crossing crimes» is regularly developed.

Scientific novelty

The scientific novelty of the study is that the article highlighted topical issues of international

cooperation in the field of police management training in the context of contemporary realities of administrative and legal development.

Conclusions

Thus, despite all the differences and approaches in the training of police management, the desire for alignment, standardization and coherence of higher police education in terms of integration and cooperation of all spheres of activities of national police and international police organizations of EU countries is clearly evident.

The analysis of police training showed that one of the main trends in the development of vocational training systems for police management personnel is the tendency to integrate them.

REFERENCES

- Anufriiev, M.I., Bandurka, O.M., & Yarmysh, O.N. (1999). *Vyshchyi zaklad osviti MVS Ukrainy [Higher education institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Bezpalova, O.I. (2014). *Administrativno-pravovyi mekhanizm realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy [Administrative and legal mechanism for the implementation of the law enforcement function of the state]*. Kharkiv: NikaNova [in Ukrainian].
- Cherniei, V.V. (2014). Aktualni problemy reformuvannia systemy osvity MVS Ukraini v konteksti yevropeiskikh standartiv [Actual problems of reforming the education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the context of European standards]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 3-16. doi: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.16.162-168> [in Ukrainian].
- Hrokholskyi, V.L. (2004). Upravlinnia diialnistiu spetsialnykh pidrozdiliv MVS Ukrainy po borotbi z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Management of activities of special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on fight against organized crime]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-06-013> [in Ukrainian].
- Komziuk, A.T. (2008). Suchasnyi stan ta shliakhy udoskonalennia naukovooho zabezpechennia roboty z personalom v OVS [Current state and ways of improving scientific support of work with personnel in the police department]. *Aktualni problemy roboty z personalom u pravookhoronnykh orhanakh, Actual problems of work with personnel in law enforcement agencies: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. doi: <https://doi.org/10.26697/9786177089017.2018.149> [in Ukrainian].
- Ponsaers, P. *Policing in Central and Eastern Europe as an Epiphenomenon of Geopolitical Events*. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6720-5_2.
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy": vid 28 zhovt. 2015 r. No. 878 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" from October 28, 2015 No. 878]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-p>. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12062018/5783 [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku": vid 15 lystop. 2017 r. No. 1023-r [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the Strategy of Development of Bodies of the Ministry of Internal Affairs System for the Period up to 2020" from November 15, 2017, No. 1023-p]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-r>. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2018.5.15.8> [in Ukrainian].
- Sokurenko, V.V. (2015). *Sfera oboroni Ukrainy: administrativno-pravove rehulivannia [Defense sphere of Ukraine: administrative and legal regulation]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- U mezhakh tyzhnia vidkrytoho uriadu MON provelo shyroke obhovorennia zakonoproektiv shchodo vyshchoi osvity ta osvity doroslykh [Within the Open Government Week, the MES has held wide-ranging discussions on higher education and adult education]. (2019). *Sait "Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy", Site "Ministry of Education and Science of Ukraine"*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/u-mezhah-tizhnnya-vidkritogo-uryadu-mon-provelo-shyroke-obgovorennia-zakonoproektiv-shodo-vishoyi-osviti-ta-osviti-doroslih> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "About the National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. *Uriadovyi kurier, Government courier, 12 hrud.* [in Ukrainian].
- Zozulia, Ye.V. (2014). Pidhotovku suchasnoho pravookhorontsia - na riven yevropeyskykh standartiv [Training of a modern law enforcement officer - to the level of European standards]. *Viche, Viche*, 4, 20-22 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2019

Кузьменко І. Г. – ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7282-6619>

Адміністративно-правові аспекти міжнародного співробітництва у сфері професійної підготовки управлінських кадрів поліції

Метою статті є дослідження сутності й актуальних питань міжнародного співробітництва у сфері професійної підготовки управлінських кадрів поліції. **Методологія.** У роботі використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, конкретне поєднання яких зумовлене метою та завданнями дослідження. Використання формально-логічного методу дало змогу визначити, уточнити й доповнити окремі поняття, упорядкувати понятійно-категоріальний апарат. Застосовано також методи формальної логіки, зокрема аналізу й синтезу, дедукції та індукції, аналогії, узагальнення тощо. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній здійснено дослідження міжнародного співробітництва у сфері професійної підготовки управлінських кадрів поліції на сучасному етапі державно-правового розвитку, а також виокремлено актуальні проблеми в цій сфері. **Висновки.** Міжнародне співробітництво у сфері підготовки управлінських кадрів Національної поліції України є одним із пріоритетних напрямів. Подальші наукові дослідження в цій сфері слід пов'язувати з детальним розробленням окремих проблем адміністративно-правового регулювання в аналізованій сфері. Зокрема, це стосується питання підвищення кваліфікації керівних кадрів з використанням досвіду країн ЄС. Проблеми постають і у випадку відрядження для підвищення кваліфікації управлінських кадрів до країн Європейського Союзу, що актуалізує необхідність розроблення дієвого механізму міжнародної співпраці. У роботі сформульовано висновки щодо можливості використання міжнародного співробітництва в удосконаленні системи адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки управлінських кадрів Національної поліції України.

Ключові слова: управлінські кадри поліції; міжнародне співробітництво; іноземний досвід, професійна підготовка; освіта дорослих; адміністративно-правове забезпечення; євроінтеграційна політика.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 340.68

Луцький Р. П. — доктор юридичних наук, доцент, директор Науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького Університету Короля Данила, м. Івано-Франківськ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-3699>

Юридіко-лінгвістична теорія як нова парадигма пізнання права

Рец. на кн.: Мінченко О. В. *Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридіко-лінгвістичних знань* : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку інформаційного суспільства, переосмислення регулятивних можливостей права наукової значущості набувають дослідження, спрямовані на розв'язання теоретико-онтологічних, методологічних і науково-прикладних проблем. Одним з таких досліджень є монографія О. Мінченко «Загальнотеоретичні та методологічні засади юридіко-лінгвістичних знань», у якій авторка намагається комплексно дослідити взаємозв'язки права та мови з метою формування юридіко-лінгвістичної теорії правознавства.

Монографія складається з передмови, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел, що сприяє поступовому й логічно організованому аналізу та вирішенню обраної проблематики.

На початку праці авторка встановлює генезис і методологічне підґрунтя дослідження юридіко-лінгвістичної теорії правознавства. На підставі історичних даних щодо становлення основних ідей і наукових положень юридіко-лінгвістичної теорії виокремлено два етапи розвитку юридіко-лінгвістичної теорії правознавства: етап доюридіко-лінгвістичних досліджень лінгвістичних і правознавчих засад зв'язку мови та права, для яких притаманне пізнання зв'язку цих соціальних явищ, їх взаємовпливу, культурно-релятивного аспекту (V ст. до н.е. — до 1976 року); етап виникнення власне юридіко-лінгвістичних досліджень, на якому право і мова стали комплексним предметом пізнання (від 1976 року й донині).

Увагу акцентовано на пропедевтичних аспектах методологічних засад загальнотеоретичного та компаративного осмислення юридіко-лінгвістичних досліджень, а саме на з'ясуванні питань світогляду, розуміння того, у межах якої правової культури існує правове явище, який тип розуміння права превалює, оскільки навіть застосування однакових методів, принципів і підходів науковцями з різним світоглядом дасть їм змогу отримати протилежні висновки.

Другий розділ монографії присвячено дослідженню саме юридіко-лінгвістичних знань у сучасному правознавстві. Будь-яка теорія повинна мати відповідне філософське підґрунтя,

теоретичні засади, розуміння поняття та змісту юридичної лінгвістики в сучасному правознавстві. Попри те, що юридична лінгвістика ще не є окремою наукою, немає єдиного підходу до визначення її предмета, бракує комплексних досліджень методології, яку використовують у юридіко-лінгвістичних дослідженнях, однак право не лише формулюється через лінгвістичні засоби, а й функціонує через мову, а символізм права надає можливість виокремити в межах правознавства юридіко-лінгвістичну теорію.

Загальнотеоретичну характеристику пізнання юридіко-лінгвістичної сфери за рівнями формалізації юридіко-лінгвістичних знань у праві здійснено в третьому розділі монографії. Авторка дослідила семіотичні аспекти правоутворення, юридіко-лінгвістичні засади юридичного тлумачення, акцентуючи на ролі аргументації в правовому регулюванні, яка не може зводитися лише до посилання на правовий припис.

Четвертий розділ монографії присвячено розвитку юридіко-лінгвістичної теорії в правових системах України та сучасних держав Європи. Інтенсивні глобалізаційні й інтеграційні процеси безпосередньо позначаються на праві, яке має відображати реальні відносини в соціумі для того, щоб бути «живим правом». З огляду на те, що право є цінністю та складовою культури, утілює цінності суспільства, необхідною є точна і зрозуміла його реалізація. Тому О. Мінченко зосереджує увагу на прикладних аспектах юридіко-лінгвістичної теорії, що посилює практичну значущість дослідження.

У рецензованій праці міститься низка полемічних положень, які пов'язані з новизною та актуальністю обраної для розв'язання проблеми. Водночас слід констатувати, що це одне з перших комплексних досліджень загальнотеоретичних і методологічних засад юридіко-лінгвістичних знань. Викладені в монографії положення є науково обґрунтованими та виваженими, що формує цілісне уявлення про аналізоване питання. Загалом праця має високий теоретичний і методологічний рівень, вирізняється глибиною дослідження та може стати вагомим внеском у загальнотеоретичну науку права.

Рецензія надійшла до редколегії 19.03.2019

Lutskyi R. – Doctor of Law, Associate Professor, Director of the Ivan Lutsky Academic Research Institute of the King Daniel University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9558-3699>

Legal-Linguistic Theory as a New Paradigm of Knowledge of Law

*Review of the book: Minchenko O. General theoretical and methodological principles systems of legal and linguistic knowledge : monograph.
Kyiv : Nats. akad. prokuratury Ukrainy, 2019. 382 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, ORCID, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обґрунтування новизни дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA-стилю** (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у **References** (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);
- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliterations>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**3
(112)
2019**

Науковий журнал

Виходить чотири рази на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:

Відділ підготовки навчально-наукових
видань Національної академії
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 27.08.2019
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,75
Ум. друк. арк. 7,21
Вид. № 18/II
Наклад 50 прим.

**Figuration, computer typing
and making up**

Ya. Shumko

Publisher:
Unit of preparation of educational
and scientific publications
of the National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
August 27th, 2019
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,75
Simulated publisher's pages 7,21
Edition No. 18/II
Circulation 50